

Evropský sociální fond

Praha & EU: Investujeme do vaší budoucnosti

VYSOKÁ ŠKOLA REGIONÁLNÍHO ROZVOJE PRAHA

REGIONÁLNÍ A MUNICIPÁLNÍ EKONOMIKA

Václav Kupka a kol.

PRAHA 2012

Název: Regionální a municipální ekonomika

Autoři: Ing. Václav Kupka, CSc., Ing. Petr Ponikelský, Ing. Zlata Koštejnová

Počet stran: 107

Studijní opory určené pro studenty kombinované formy studia

Studijní program Regionální rozvoj, obor Management a regionální rozvoj

Studijní opory byly zpracovány v rámci Inovace bakalářského studijního programu v kontextu Boloňského procesu s důrazem na výsledky učení

OPERAČNÍ PROGRAM Praha Adaptabilita registrační číslo CZ.2.17/3.1.00/32599

Tato publikace neprošla redakční jazykovou úpravou

Vydala v elektronické podobě Vysoká škola regionálního rozvoje Praha

Žalanského 68/54

16300 Praha 17

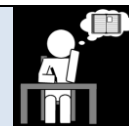
e-mail:

Praha

2012

Obsah	strana
<i>Charakter ekonomického myšlení</i>	6
1 ÚVOD DO REGIONÁLNÍ EKONOMIE	7
1.1 Obecná a regionální ekonomie	7
1.2 Předmět regionální ekonomie	8
1.3 Struktura předmětu	9
1.4 Regionalistika	10
2 IMPULSY A ZDROJE REGIONÁLNÍ EKONOMIE	14
2.1 Historie impulsů regionální ekonomie	14
2.2 Teoretická východiska na mikroúrovni	15
2.3 Teoretická východiska na makroúrovni	17
<i>Vývoj ekonomického myšlení</i>	19
<i>Mikroúroveň</i>	
3 LOKALIZACE HLAVNÍCH SUBJEKTŮ	22
3.1 Lokalizace firem	22
3.2 Lokalizace domácností	26
3.3 Lokalizace veřejných institucí	30
4 PROSTOROVÉ STRÁNKY POPTÁVKY A NABÍDKY	34
4.1 Nabídka, poptávka, cena	34
4.2 Model prostorově diferencované poptávky	39
4.3 Model rozdělení trhu	40
4.4 Shrnutí. Lokální trh	
<i>Výrobní faktory a lokální trh</i>	41
<i>Makroúroveň</i>	
5 TEORIE PROSTOROVÉHO USPOŘÁDÁNÍ	45
5.1 Východiska prostorového uspořádání	45
5.2 Teorie centrálních míst	46

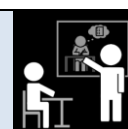
6	TEORIE REGIONŮ	54
6.1	Regionalizace	54
6.2	Teorie vývoje regionů	57
6.3	Regionální analýza	59
	<i>Ekonomické myšlení a statistika</i>	65
7	TRŽNÍ MECHANISMUS A POLITIKA	68
7.1	Selhání trhu a vládní intervence	68
7.2	Mechanismus veřejného rozhodování	70
7.3	Podstata veřejných financí	73
7.4	Cíle a nástroje regionální politiky	77
	<i>Regionální politika v EU</i>	79
8	MUNICIPÁLNÍ EKONOMIKA	83
8.1	Regiony a municipality	83
8.2	Obce a veřejná správa	85
	<i>Česká republika 1989 - 2009</i>	90
	LITERATURA	107

PRŮVODCE STUDIJNÍ OPOROU

Zaměření předmětu je převážně teoretické. Obsah je rozdělen do osmi kapitol, které na sebe logicky navazují. Většina kapitol je rozšířena o malý dodatek nad rámec požadovaných znalostí. Jejich cílem je zasadit předmět do širších souvislostí ekonomického myšlení. Snahou autorů je vyvarovat se jak praktické orientace studia bez organizujícího základu teoretických znalostí, tak i samoučelného, teoretického výkladu, který by byl nad možnostmi studentů.

VÝSTUPY Z UČENÍ

Po prostudování textu a vypracování úkolů v rámci studijní opory

BUDETE UMĚT

ZNALOSTI

základními pojmy, principy a metodologií regionální ekonomie a související ekonomie veřejného sektoru

BUDETE SCHOPNI

SCHOPNOSTI

jejich osvojením budete schopni v navazujících, prakticky zaměřených předmětech uplatnit analytické myšlení.

ZÍSKÁTE

DOVEDNOSTI

Získáte tak dovednosti využitelné na všech úrovních veřejné správy nebo širěji, veřejného sektoru

Charakter ekonomického myšlení

*VŠRR připravuje své studenty **pro praxi** - především ve veřejné správě, konkrétně v oblasti regionální politiky. Orientace v praktických otázkách regionalistiky ovšem vyžaduje určitý metodologický základ, pořádací princip – a jím je na této škole ekonomie. Ale ani ekonomická teorie sama o sobě nestačí, pokud nepochopíme **způsob ekonomického myšlení**, tzn. předpoklady, na nichž teorie staví, charakter metod, kterých užívá, a z toho vyplývající i její meze. Stručný výklad v tomto smyslu je obsahem nejbližších řádek.*

*Ekonomie je sice relativně exaktní obor mezi sociálními vědami ale spolu s nimi má jedno výrazné omezení ve srovnání s přírodními vědami; zabývá se chováním lidí, které příliš nelze podrobit laboratornímu zkoumání, a proto si musí pomáhat **abstrakcí**. Hlavní proud ekonomického myšlení je tak založen na několika silných předpokladech, které zjednodušují realitu. Připomeňme ty hlavní:*

- *Ekonomický subjekt (domácnost, firma) se chová racionálně, takže se rozhoduje na základě porovnávání nákladů a výnosu každého svého rozhodnutí*
- *Prostředí, ve kterém se ekonomický subjekt rozhoduje, má parametrický charakter, tzn., že subjekt nemůže ovlivnit podmínky svého rozhodování (např. ceny)*
- *Existuje tzv. tvrdé rozpočtové omezení ekonomického subjektu neboli fakt, že ve svém rozhodování je subjekt limitován omezenými zdroji, mj. finančními*
- *Stát je v posledních několika desetiletích chápán jako výjimečný ekonomický subjekt, který se nepohybuje v parametrickém prostředí, ale naopak je spoluvytváří, přičemž není limitován rozpočtovým omezením.*

Během přednášek nahlédneme, že realita je příliš složitá na to, aby ekonomie byla vždycky s to ji uspokojivě vysvětlit a předvídat. To - pozitivně řečeno - vede k občasným posunům ekonomického myšlení, ke změně paradigmatu¹, přičemž zároveň dochází k oslabování původních zjednodušení.

¹ Paradigma...volba přístupu k problému a způsobu jeho řešení

1 ÚVOD DO REGIONÁLNÍ EKONOMIE

STRUKTURA KAPITOLY

Text vychází z předpokladu, že student disponuje základními ekonomickými znalostmi, které mu dovolí v textu se orientovat a pracovat s některými klíčovými pojmy, aniž bychom je opakovaně vysvětlovali. Název předmětu a učebního textu „Regionální a municipální ekonomika“ je na místě; předmět neobsahuje pouze teorii (ekonomii) ale i praxi (ekonomiku) a nevěnuje pozornost jen regionům ale i municipalitám, tj. městům a obcím obecně.

1.1 Obecná a regionální ekonomie

Ekonomii můžeme definovat jako společenskou vědu, která zkoumá, jak různé společnosti užívají vzácné zdroje k výrobě užitečných komodit a jak je rozdělují mezi různé skupiny². Zatímco však obecná ekonomie pracuje s **dimenzí času**, regionální ekonomie akcentuje i **dimenzi prostoru**. Dá se to říci i jinak; obecná ekonomie se prakticky nezabývá odpovědí na otázku „**kde**“ a „**proč**“, to je doména regionální ekonomie.

Obecná ekonomie má svou několikasetletou historii, zatímco regionální ekonomie se utvářela jako relativně samostatná disciplína ve 20. století pod vlivem praktických otázek, které obecná ekonomie ignorovala. Není to ovšem jediný rozdíl mezi oběma souvisejícími disciplínami. Obecná ekonomie může - nebo přinejmenším ve 20. století mohla být - charakterizována určitým **hlavním proudem**, který byl více méně respektován; totéž se však úplně nedá říci o regionální ekonomii, jak ještě níže vysvětlíme.

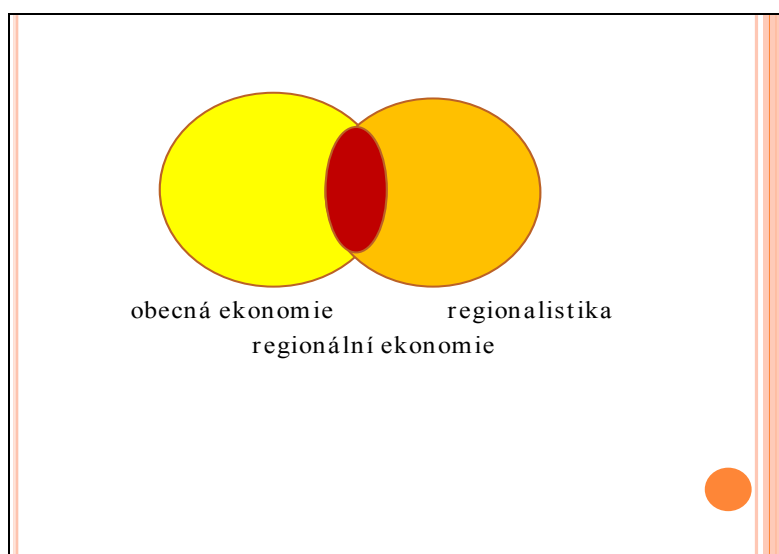
Nicméně existují některé společné charakteristiky ekonomie. Především rozlišuje dvě úrovně zkoumání; **mikroekonomickou**, která se zabývá chováním ekonomických jednotek, subjektů,

² Definice převzatá z učebnice Samuelsona, P. A., Ekonomie, která ve své době byla velmi rozšířená, a její překlad zprostředkoval českému čtenáři po roce 1990 základní znalosti moderní ekonomie.

jako je firma, domácnost, stát; a **makroekonomickou**, která věnuje pozornost fungování hospodářství jako celku. (Obecná ekonomie navíc ve 20. století prošla „velkou syntézou“, která obě roviny pohledu sladila, což úplně neplatí o regionální ekonomii.)

Obecné i regionální ekonomii jsou také společné předpoklady a metody. Regionální ekonomie ovšem navíc přidává předpoklad **neomezené dělitelnosti a mobility** výrobních faktorů a produktů. Jde rovněž o velmi silný předpoklad, který zjednodušuje realitu.

Obr 1.1 Pozice regionální ekonomie mezi obecnou ekonomikou a regionalistikou

1.2 Předmět regionální ekonomie

Regionální ekonomie, jak už bylo řečeno, se zabývá odpovědí na otázku „kde“ a „proč“, čili prostorovým charakterem **chování** ekonomických subjektů (mikroúroveň) a **fungování** ekonomiky (makroúroveň). Na makroúrovni úrovni ovšem nejde o národní hospodářství jako celek ale o jeho územní (prostorové) části – **sídla a regiony** (tyto pojmy budou přesně definovány v **kap. 5 a 6**).

Z mikroekonomického hlediska zkoumá regionální ekonomie prostorové rozmístění, **lokalizaci** domácností a firem, příčiny a důsledky tohoto rozmístění (např. lokalizační teorie, teorie migrace, aj.). Z makroekonomického hlediska se regionální ekonomie zabývá příčinami a důsledky **rozdílné ekonomické úrovně** regionů, vnitřní strukturou a vnějšími vazbami mezi

těmito regiony, významem a postavením jednotlivých regionů v národním, potažmo světovém hospodářství.

Přitom velmi rychle naráží na nepříjemnost některých obecných východisek ekonomie a pracuje se **specifickými** východisky, kterými se budeme zabývat v **kap. 2**.

1.3 Struktura předmětu

Pro lepší uchopení předmětu regionální ekonomie uvádíme na následujících řádcích strukturu této disciplíny nebo přinejmenším obsah hlavních kapitol našeho kursu.

- **Lokalizace subjektů.** Mikroekonomickým základem předmětu je analýza *chování* ekonomických subjektů v prostoru, na území, tj. analýza *faktorů* ovlivňujících lokalizaci (umístění) těchto subjektů.
- **Prostorové stránky nabídky a poptávky.** Dimenze prostoru vnáší nové poznatky i do základního instrumentaria ekonomie, kterým je nabídka, poptávka a cena.
- **Prostorová struktura celku.** Na makroúrovni jsou předmětem zájmu *sídla* jako „základní jednotky prostorového uspořádání“, jejich struktura a vývoj z hlediska využití prostoru.
- **Regiony a regionalizace.** Prostor je rozdělován na části území podle různých kritérií, která je vymezí jako „relativně samostatnou entitu (jednotku)“ hodnou specifické pozornosti - *region*.
- **Ekonomika regionů.** Klíčovým předmětem zájmu na makroúrovni jsou *faktory* určující strukturu regionu, jeho růst a blahobyt (životní úroveň) a ovlivňují i vztahy mezi různými regiony.
- **Veřejná správa a veřejné statky.** Obecná ekonomie se rovněž zabývá postavením státu a existencí veřejných statků. Dá se ovšem říci, že z řady důvodů, především historických, je tento aspekt pro regionální ekonomii zvlášť důležitý a je východiskem pro další výklad.

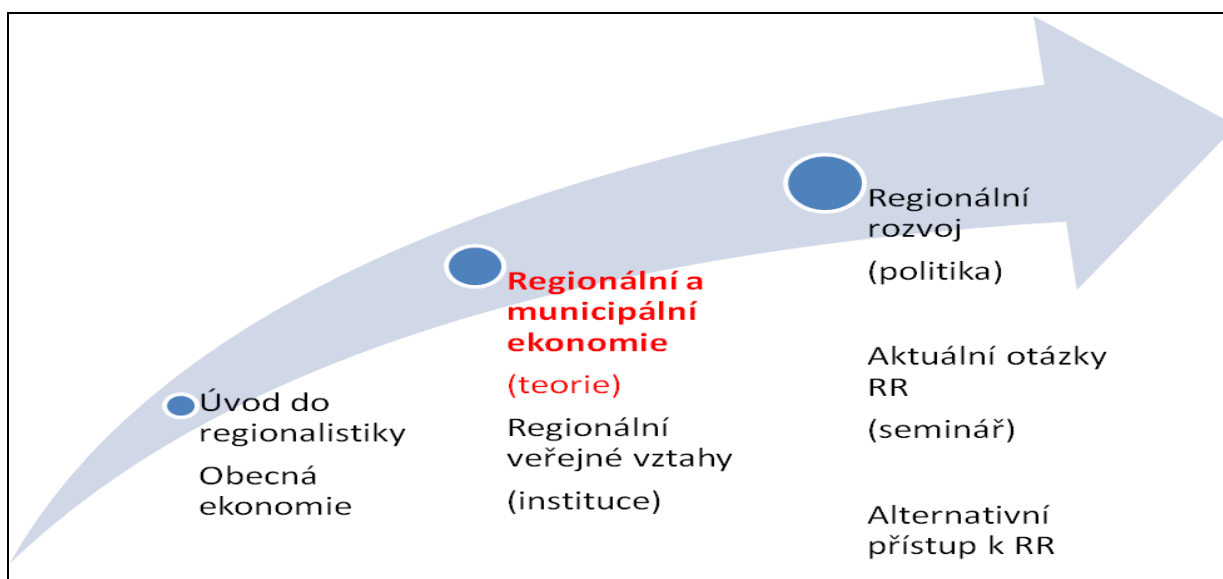
- **Intervence státu.** Regionální ekonomie je téměř od počátku své existence teoretickým základem *intervencí (zásahů) státu* do přirozeného vývoje regionů s cílem korigovat negativní rysy tohoto vývoje.

Výše vyjmenované kapitoly učebního textu jsou rozšířeny (doplněny) i o některá *praktická* témata, mezi která patří:

- **Regionální politika.** Pozornost je věnována praxi regionální politiky v ČR a její vazbě na regionální politiku Evropské unie.
- **Hospodaření obcí.** Poslední kapitola se soustřeďuje na stávající praxi hospodaření regionů a obcí, přesněji řečeno jejich veřejné správy.

Místo předmětu Regionální a municipální ekonomie mezi souvisejícími předměty regionalistiky vyjadřuje následující schéma.

Obr. 1.2 „Červená nit“ studia regionalistiky na VŠRR

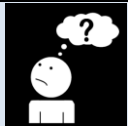

1.4 Regionalistika

Na tomto místě je nezbytné učinit důležitou poznámku. V úvodu zmíněným hledáním odpovědi na otázku „**kde**“ se nezabývá pouze regionální ekonomie ale řada dalších disciplín, jako je

- hospodářská geografie
- urbanismus či územní plánování
- krajinná ekologie aj.

Tyto disciplíny si však původně vůbec nekladly otázku „**proč**“, měly pouze deskriptivní, tzn. popisný charakter (např. geografie), nebo naopak normativní, promítaly nejrůznější aspirace (např. územní plánování). Odpovídaly na otázku „co je?“ a „co by mělo být?“. Ale i ekonomie narážela na meze svých teoretických východisek. Zlom nastal teprve v polovině 20. století a je spojen se jménem **Walter Isard**. Lze jej považovat za otce **regionální vědy** (regionalistiky), která integruje různé pohledy.

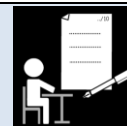
SHRNUTÍ KAPITOLY		
Úvodní kapitola vysvětluje předmět Regionální a municipální ekonomie, tedy čím se zabývá, a zasazuje jej do širších souvislostí obecné ekonomie a regionalistiky.		
SEZNAM KLÍČOVÝCH SLOV K ZAPAMATOVÁNÍ		
dimenze prostoru	mikroúroveň (chování ekonomických subjektů)	
dimenze času	makroúroveň (fungování celku, např. regionu)	
KONTROLNÍ OTÁZKY		

1. Čím se zabývá regionální ekonomie?

2. Jaký je vztah mezi regionální ekonomii a obecnou ekonomikou (shoda a rozdíly)?

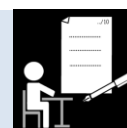
3. Jaký je vztah mezi regionální ekonomikou a regionalistikou?

KONTROLNÍ TEST

Ověřte si své odpovědi na otázky v předchozím textu. Pokud jste odpověděli správně, máte část přípravy ke zkoušce splněnou.

POZNÁMKY

VÝSTUPY Z UČENÍ	
<i>Po prostudování textu a vypracování úkolů v rámci této kapitoly</i>	
BUDETE UMĚT Budete znát několik základních pojmů regionální ekonomie	ZNALOSTI
BUDETE SCHOPNI Budete chápat místo a smysl ekonomie v rámci studia regionalistiky na vysoké škole	SCHOPNOSTI
ZÍSKÁTE Dovedete se orientovat v předmětu.	DOVEDNOSTI

2 IMPULSY A ZDROJE REGIONÁLNÍ EKONOMIE

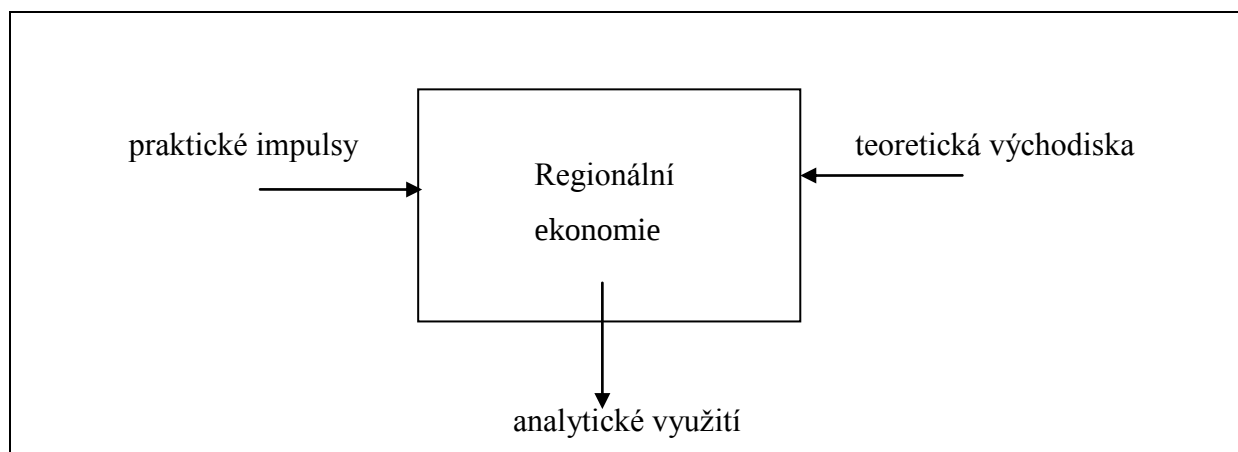
STRUKTURA KAPITOLY

Impulsy rozumíme poptávku po odpovědích na otázky, které nastolovala praxe, zdroji pak základní teoretická východiska.

2.1 Historie impulsů regionální ekonomie

Regionální ekonomie byla dlouhou dobu součástí hlavního ekonomického proudu; již v 19. století se ekonomové zabývali **hodnotou půdy** jako hlavního výrobního faktoru (viz např. Ricardovo pojetí renty). Osamostatnila se jako relativně samostatná disciplína až v první polovině 20. století s dalším rozvojem industriální společnosti. Ten přinášel nové impulsy, vyvolané vážnými praktickými problémy, na něž se regionální ekonomie snažila reagovat. Reakce byla více méně bezprostředně spojována s **politikou**, tj. s hledáním odpovědi na otázku „**jak**“, jak řešit vznikající problémy.

Obr. 2.1 Schéma impulsů a zdrojů regionální ekonomie

Následující schematický výčet se snaží vykreslit, o jaké impulsy zejména šlo:

- Rostoucí **nedostatek půdy** (nejenom zemědělské) a její rostoucí cena byly zřejmě prvním takovým velkým impulsem rozvoje regionální ekonomie.

- Následoval impuls, který vyvolal zásadní změnu ve struktuře osídlení. Hovoříme o procesu **urbanizace**, který změnil charakter území a vzdálenosti, ale také cenu půdy.
- Poté to byla Velká hospodářská krize ve 30 tých letech minulého století, která rychle a výrazně vedla k nerovnoměrnému rozvoji, čímž se prohlubovaly **regionální disparity** (rozdíly v ekonomické úrovni různých území).
- Nerovnoměrný rozvoj osídlení a narůstající problémy uvnitř **aglomerací** se staly - a jsou pořád - dalším impulsem pro rozvoj regionální ekonomie.
- Nesmíme zapomenout na impuls, kterým se stala **doprava** (infrastruktura vůbec) a její prudký rozvoj. Zpočátku byl tento impuls spojován s analýzou dopravních nákladů, stále více však představuje komplexní fenomén, který pomáhá řešit některé problémy v dimenzi prostoru a sám nové problémy vyvolává.
- V 21. století roste význam přístupu k řešení problémů území z hlediska ochrany přírody, z hlediska integrace **ekologie** do úvah regionální ekonomie.
- Globalizace a - v evropském měřítku - **evropská integrace** a regionální politika EU jsou aktuálním impulsem k rozvoji disciplíny.
- Postupně, ale v současnosti výrazně si různé impulsy vynutily rozšířit záběr z čistě ekonomické roviny do **komplexního pohledu** zahrnujícího nejen ekonomické ale i demografické, sociální, kulturní, environmentální aj. aspekty; vzniká komplexní obor – **regionalistka** (viz **kap. 1.4**).

Vedle praktických impulsů se regionální ekonomie formovala na základě určitých teoretických východisek, která můžeme zásadně rozdělit na dvě skupiny podle roviny zkoumání.

2.2 Teoretická východiska na mikroúrovni

Regionální ekonomie se na mikroúrovni zabývá – jak už bylo naznačeno výše – především *chováním ekonomických subjektů* v prostoru, tj. **lokalizací** (umístěním) jejich aktivity.

- **Homogenní prostředí jako ideál**

Můžeme teoreticky předpokládat homogenitu prostředí, tzn. stav, kdy zdroje jsou zcela rovnoměrně rozděleny v prostoru, kterým je naprostá rovina, výrobní činitelé a produkce jsou dokonale dělitelní na malé části a dokonale mobilní. Takový ideální stav dovoluje zajímavé

analytické závěry (více viz **kap. 3**). Ve skutečnosti, když opustíme výše uvedené předpoklady, které zjednodušují realitu, je situace složitější. Lokalizace pak závisí na několika **lokalizačních faktorech**, jejichž využití přináší úsporu nákladů nebo obecně řečeno pozitivní efekt pro toho, kdo se rozhoduje o lokalizaci své aktivity.

- **Nerovnoměrná distribuce zdrojů**

Půda a její bonita nejsou rovnoměrně rozděleny v prostoru a ani výskyt dalších přírodních zdrojů není rovnoměrný. Přírodní zdroje nejsou také dostatečně mobilní. **Nerovnoměrné rozložení zdrojů** je významným lokalizačním faktorem, neboť vytváří tzv. komparativní výhody; kdo má výrobní zdroje „v dosahu“, nebo jimi přímo disponuje, je ve výhodě, která mu přináší tzv. **polohovou rentu**. Výhoda ve svých důsledcích vede ke známému fenoménu specializace. Některé zdroje ovšem jsou víceméně dostupné všude; takové zdroje resp. suroviny se nazývají **ubikvitní**.

- **Prostor a vzdálenost jako dodatečný výrobní činitel**

Výše uvedená výhoda má ovšem své meze, neboť působí další lokalizační faktor – **vzdálenost**. Na jednu stranu sice vymezuje nezbytný prostor pro aktivitu, na druhou stranu - v důsledku nedokonalé mobility (pohyblivosti) výrobních faktorů, zboží a služeb je překonání této vzdálenosti spojeno s **dopravními náklady** (čili s náklady vynaloženými na přepravu).

- **Regionálně diferencované ceny**

Ceny shodných výrobních faktorů, či zboží a služeb mohou být z řady příčin rozdílné v závislosti na místě (regionálně diferencované).

- **Prostorová koncentrace jako specifický případ úspor z rozsahu**

Obecná ekonomie zná princip „úspor z rozsahu výroby“, čili výhody koncentrace výroby. Něco podobného zná i regionální ekonomie. Příčinou je jiný lokalizační faktor - **charakter výroby** vyznačující se více či méně nedokonalou dělitelností výrobních činitelů či produkce. Ta vede k alternativnímu řešení lokalizace - k prostorové koncentraci a k tzv. **aglomeračním výhodám** (úsporám) z ní vyplývajících.

2.2 Teoretická východiska na makroúrovni

Jestliže se nám podařilo shrnout teoretická východiska na mikroúrovni do několika lokalizačních faktorů, s uspořádáním makroekonomických faktorů ovlivňujících *postavení a vývoj regionů* je to složitější.

- **Dvě možnosti vývoje regionů**

Východiskem může být rozlišení, zda příslušná koncepce (teorie) staví na tom, že přirozený vývoj je

- **nabídkově** determinován, tzn., že závisí na množství kapitálu a práce, přičemž směřuje k
- **regionální rovnováze**, čili ke *konverenci* regionů, neboli ke sbližování, samovolnému zmírňování rozdílů v jejich úrovni,

nebo naopak je

- **poptávkově** determinován, tzn., že závisí vazbě „impuls a jeho efekt“³ a směřuje k
- **regionální nerovnováze**, čili k *divergenci* regionů a přirozenému prohlubování rozdílů mezi nimi.⁴

S jistou licencí můžeme připustit, že toto rozdělení odpovídá teoretickým východiskům dvou proudů obecné ekonomie – **liberálního**, založeného na důvěře v trh, počínaje *neoklasickou ekonomikou*, na jedné straně, a proudu „**intervenčního**“, počínaje *keynesiánskou ekonomikou*, která v reakci na hospodářskou krizi třicátých let minulého století první odmítala možnost, že tržní mechanismus automaticky udržuje rovnováhu a zdůrazňovala potřebu státních zásahů. Soudě podle počtu teorií, tedy pokusů o interpretaci faktorů (příčin) diferencovaného vývoje regionů, lze se domnívat, že v regionální ekonomii je převažujícím východiskem regionální **nerovnováha**. Ale nalézt smysluplné třídící hledisko koncepcí nerovnovážného, čili diferencovaného vývoje regionů, je úkol téměř nemožný.

³ Bude blíže vysvětleno v kap. 6.2

⁴ Novější přístupy se pokoušejí o syntézu obou přístupů.

Snad nejvýraznější a zároveň nejužitečnější je rozlišení podle toho, zda teoretickým východiskem jednotlivých koncepcí je předpoklad, že překonání divergenčních tendencí je možné:

- pouze **intervenční politikou**, čili zásahy státu neboli „zvnějšku“, „shora“. Navíc se zdá, že převažujícím *jednotícím* principem těchto teorií nerovnovážného vývoje (bez ohledu na jejich konkrétní podobu a název) je jakýsi **princip regionálního multiplikátoru** (tedy princip vztahu nezávislé veličiny X, která iniciuje, dynamizuje vývoj, a veličiny Y na ní závislé, která je násobkem té nezávislé), převzatý právě od Keynesa (viz **kap. 6.2**). Lze to říci také jinak; exogenní přístup se orientuje na *ovlivnění mobility výrobních faktorů z vyspělých regionů do regionů málo rozvinutých*.
- mobilizací **vlastního potenciálu** regionů čili aktivitami „vnitřními“, „zdola“. Tento druhý přístup (který je v literatuře spojován s *liberálním* přístupem) poněkud připomíná biblické „pomož si a bude ti pomoheno“. Tady se zřejmě rodí **nové paradigma**⁵ regionální ekonomie, neboli nová východiska, vzorce, modely chování. Prioritou tohoto přístupu je vytvoření *efektivního prostorového ekonomického systému a stimulace rozvoje tržních mechanismů* cestou aktivizace soukromého podnikání v problémových regionech.

Vývoj ekonomického myšlení

Ale tak jednoduché to s teoretickými východisky regionální ekonomie, jak byly uvedeny výše, není a vlastně to platí o všech sociálních vědách.

Teoretické poznání se vyvíjí, ale co víc, neustále se mění i objekt zkoumání, sociálně ekonomická realita. Věda, která nechce za realitou pokulhávat, se musí rovněž měnit. Je to nepříjemné pro autory teorií a ještě více pro ty, kteří se o teorie opírají v praxi. Příliš často jsou v roli vojevůdců, kteří se připravují na minulou válku. Neexistuje tedy jedna, jednou provždy platná teorie, a to je podstata tohoto sdělení; i student, který se primárně nevěnuje teorii, by měl vědět, jak záleží na tom, o jaký teoretický koncept se ve své praktické činnosti opírá.⁶ Přinejmenším by měl vědět, že ve vývoji ekonomického myšlení - a tedy i regionální

⁵ Paradigma..., viz pozn. č. 2

⁶ „Současní vědci se jistě baví omyly svých předchůdců, ale – jak je dáno lidskými mentálními dispozicemi – jen hrstka z nich si uvědomí, že už zanedlouho se někdo jiný bude smát jim.“ Taleb, N. N., Černá labuť, Paseka, 2011

*ekonomie – jednak vznikají různé teoretické koncepty, ale také se střídají období **liberálního** přístupu s obdobím důrazu na roli **institucí resp. státu**.*

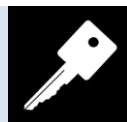
Obr. 2.2 Schéma vývoje ekonomického myšlení

směr/ škola:	zaměření:
• liberální	
• klasická	<i>bohatství a rozdělování</i>
• neoklasická, zač. 19. stol.	<i>užitečnost a rovnováha</i>
• etatistický	
• institucionalismus, konec 19. stol.	<i>instituce ovlivňují trh</i>
• keynesiánská revoluce, 1. pol. 20. stol.	<i>nedokonalá konkurence</i>
• syntéza, pol. 20.stol	<i>fiskální politika</i>
• sociálně tržní ekonomika	
• liberální	
• Chicagská škola	<i>monetární politika</i>
• ekonomie strany nabídky	<i>podněty místo regulace</i>
• teorie racionálních očekávání	<i>úloha informací</i>
• škola veřejné volby	
• ???	

SHRNUTÍ KAPITOLY

Regionální ekonomie nevznikla ve vzduchoprázdnu. Její relativně mladá historie byla ovlivněna jednak impulsy, otázkami, které přinášel reálný vývoj, jednak metodologickou výbavou, kterou poskytovala obecná ekonomie.

SEZNAM KLÍČOVÝCH SLOV K ZAPAMATOVÁNÍ

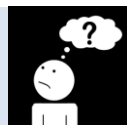
historie praktických impulsů

teoretická východiska

lokalizační faktory

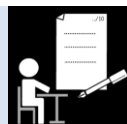
základní východiska na makroúrovni - liberální a etatistický (intervenční) přístup

neoklasická a keynesiánská teorie

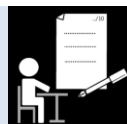
KONTROLNÍ OTÁZKY

1. Jak se vyvíjela regionální ekonomie v čase (podněty)?
2. Charakterizujte teoretická východiska regionální ekonomie na mikroúrovni!
3. Charakterizujte teoretická východiska na makroúrovni!
4. V čem spočívá základní rozdíl mezi neoklasickou a keynesiánskou teorií?

KONTROLNÍ TEST

Zkuste se zamyslet, jaké konkrétní impulsy (podněty) pro regionální ekonomii nabízí Česká republika.

POZNÁMKY

VÝSTUPY Z UČENÍ	
<i>Po prostudování textu a vypracování úkolů v rámci této kapitoly</i>	
BUDETE UMĚT Budete lépe znát jak zaměření regionální ekonomie, které reaguje na měnící se realitu, tak metodologii, která je odvozena od obecné ekonomie.	ZNALOSTI
BUDETE SCHOPNI lépe pochopit význam regionalistiky na případu jedné její disciplíny - regionální a municipální ekonomie	SCHOPNOSTI
ZÍSKÁTE Budete připraveni vnímat jednotlivá témata v souvislostech celého předmětu	DOVEDNOSTI

Mikroúroveň

3 LOKALIZACE HLAVNÍCH SUBJEKTŮ

STRUKTURA KAPITOLY

Lokalizační teorie patří k nejstarším teoriím regionální ekonomie. Jejich obecná východiska byla popsána v **kap. 2**. V této kapitole věnujeme pozornost konkrétním lokalizačním teoriím, abychom na několika velmi jednoduchých **modelech** ilustrovali podstatu problému a jeho řešení.

3.1 Lokalizace firem

- **Půda a polohová renta**

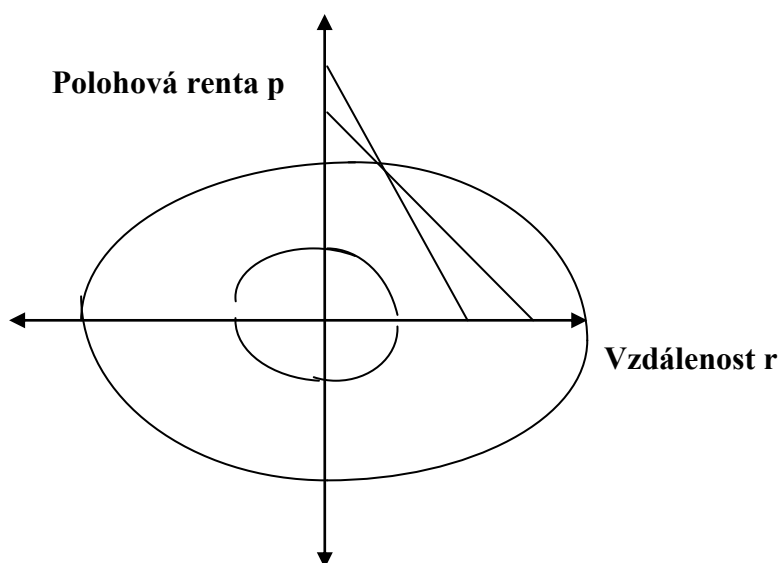
Ucelenou teorii, vyhodnocující vztah mezi způsobem využití plochy a její vzdáleností od nějakého střediskového místa, vypracoval **J. H. von Thünen** (1826). Von Thünen si jako první z klasických ekonomů položil otázku, jaké ekonomické síly vedou k rozdílnému rozmístění ekonomických subjektů v prostoru. V době vzniku této teorie se jednalo pouze o využívání zemědělské půdy, kdy von Thünen zkoumal, proč jsou stejně kvalitní a úrodná pole využívána k pěstování různých zemědělských plodin. Odpovědí byla **vzdálenost** polí od trhu těchto plodin. Jako základní východisko přitom zvolil model, ve kterém existuje izolovaný hospodářský prostor na homogenní ploše. Ve středu této plochy leží jediné místo, ve kterém jsou soustředěni všichni spotřebitelé (tj. veškerá poptávka). Dopravní náklady jsou proporcionální se vzdáleností od města a liší podle typu produkce.

Centrálním pojmem von Thünenovy teorie je **polohová renta**. Je to jediné kritérium, podle kterého se určuje rozmístění produkce na ploše a můžeme je vyjádřit jako mimořádný zisk, kterého může výrobce dosáhnout při výrobě daného zboží za danou tržní cenu (pokud má půdu k dispozici s nulovými náklady).

Na **Obr. 3.1** je na horizontální ose znázorněna rostoucí vzdálenost a na vertikální ose rostoucí renta. V průsečíku os, v bodě 0 se nachází město (v našem případě je to bod nulové vzdálenosti od města). Přímkou spojující horizontální a vertikální osu vyjadřují funkční závislost polohové renty na **dopravních nákladech**; s klesající vzdáleností se snižují

dopravní náklady a výrobce získává mimořádný zisk. Pokud budeme jednotlivé body na ose vzdálenosti otáčet kolem vertikální osy, získáme soustředné kruhy, tzv. **Thünenovy zóny**, kruhy spojující body se stejnou rentou. Pro různé druhy produkce ovšem existují různé funkce polohové renty. Z tohoto důvodu se také na různých místech vyrábí různé produkty. Na našem obrázku vidíme dvě křivky, jejichž průsečík vyjadřuje vzdálenost, která je pro dva produkty stejně výhodná.

Obr. 3.1

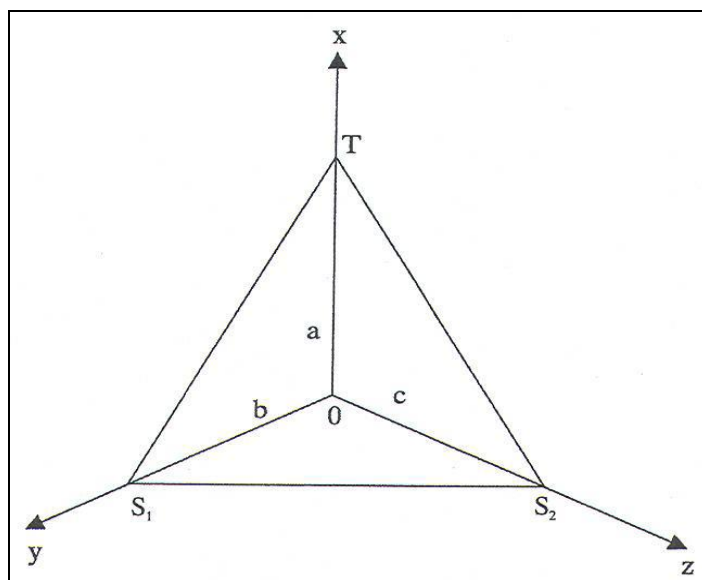
- **Lokalizační trojúhelník**

Jestliže v předchozím modelu hrál klíčovou funkci jeden výrobní faktor, nyní bude naše úvaha složitější; budeme předpokládat existenci dvou výrobních faktorů nacházejících se na různých místech v prostoru.

Přínos k teorii lokalizace v 19. stol. představovalo dílo **W. Laundhardta**, který obohatil lokalizační teorii metodologickým nástrojem – **lokalizačním trojúhelníkem**.

Laundhardt se zaměřil na minimalizaci dopravních nákladů firmy. Předpokladem jeho modelu (**Obr. 3.2**) je, že v regionu jsou umístěna ložiska surovin (**S1** a **S2**), která jsou nutná k výrobě konečného produktu. Bod **T** představuje umístění odbytu výrobků firmy (trhu výrobků). Firma bude lokalizovat své výrobní kapacity v místě, kde budou nejnižší *celkové dopravní náklady*. Jím je spojnice os x, y, z, bod **0**.

Obr. 3.2

- **Materiálový index**

Třetím modelem situaci dále zkomplikujeme, když vezmeme do úvahy rozdílné vlastnosti přepravovaných surovin a zboží vyvolávajících rozdílné nároky na dopravu.

Na Laundhardův model navázal významný teoretik regionální ekonomie počátku 20. století - **Alfred Weber**. Weberův lokalizační trojúhelník je modifikován novým faktorem. Firma při své lokalizaci zvažuje – vedle dopravních nákladů jako funkce vzdálenosti - i váhu surovin a zboží, jejich hmotnost a objemnost. Tu měří tzv. **materiálový index (MI)**⁷ a jeho hodnota spolurozhoduje o místě lokalizace; pokud je MI vyšší než 1, jedná se o *materiálově orientovanou* firmu, která svou lokalizaci přiblíží surovinám, pokud je hodnota MI menší než

⁷ MI = váha vstupů / váha výstupů (do vstupů se nezapočítávají ubikvitní suroviny)

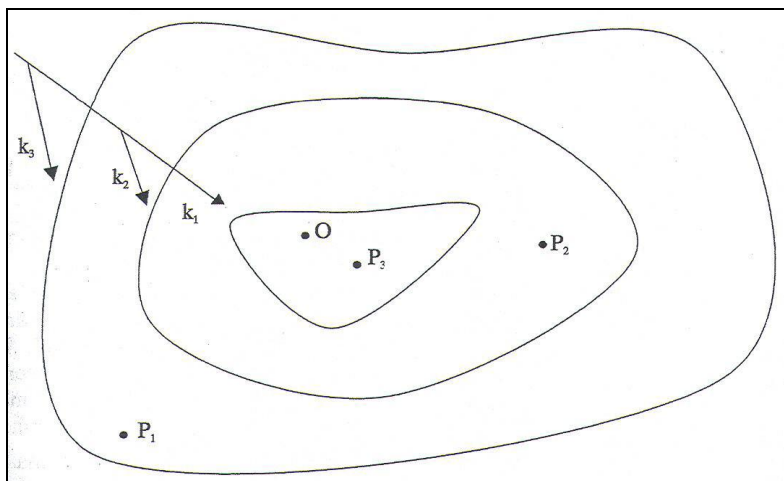
jedna, jedná se o firmu *spotřebně orientovanou*, na místo spotřeby (na trh), která naopak tíhne blíže ke kupujícímu.⁸

- **Lokální trhy práce**

V další fázi svého modelu se Weber zabývá podmínkami, při kterých firma rozhoduje o své lokalizaci v závislosti na minimalizaci celkových nákladů, a tím rozhodujícím faktorem jsou - vedle dopravních nákladů - **mzdové náklady**, čili cenu práce.

K nalezení optimálního umístění vytvořil Weber soubor izočar – tzv. **izodapanů**. Jsou to pomyslné křivky v prostoru, které spojují místa se stejným zvýšením jednotkových dopravních nákladů od místa prodeje, na **Obr. 3.3** označeného **O**. Izočáry jsou označeny jako **k₁**, **k₂**, **k₃**. Zároveň se předpokládá existence tří **regionálních trhů práce**. Na trhu **P₁** jsou mzdové náklady na jednotku produkce o tři jednotky nižší, v regionu **P₂** o dvě jednotky a na třetím trhu práce **P₃** o jednotku - proti nákladům v bodě **O**. Firma lokalizovaná v bodě **O** tak při svém rozhodování zvažuje prostorové umístění těchto trhů práce a možnost *substituce mzdových nákladů dopravními*. Konkrétní řešení ovšem závisí na konkrétních hodnotách nákladů.

Obr. 3.3

•

- **Aglomerační výhody a ztráty**

Třetím, závěrečným krokem Weberovy analýzy je analýza vlivu tzv. **aglomeračních výhod a ztrát**. Aglomerační výhody i nevýhody regionu vyplývají podle Webera z prostorové blízkosti ostatních firem a mohou se projevovat jako *úspora nákladů* na infrastrukturu, nižší dopravní náklady, existence speciálních služeb, obslužného zázemí, apod.

Jedním z představitelů americké školy regionální ekonomie je **Walter Isard**, který zkoumal ve svém (velice matematizovaném) modelu lokalizaci firmy za podmínky prostorově diferencovaných cen a nákladů. Novodobé teorie se snaží co nejvíce přiblížit své modely realitě, tzn., že se modely oprošťují od nereálných předpokladů, na druhou stranu se zvyšuje jejich složitost a jsou řešitelné pouze pomocí výpočetní techniky

3.2 Lokalizace domácností

Odlišné modely chování firem a domácností vznikly v období průmyslové revoluce, která oddělila vlastníka výrobních faktorů (půdy) od pracovní síly. Nicméně, i v případě lokalizace domácností (obyvatelstva, pracovní síly) můžeme postupovat *analogicky* jako v předchozí kapitole u firem. Základní **lokalizační faktory** u domácností jsou totiž obdobné. Je to:

- **mobilita**, čili schopnost nebo spíše ochota rozhodovat o svém přiblížení potenciální nabídce zaměstnání a kalkulovat s tím spojené náklady, především přepravní
- **aglomerační výhody neboli** preference míst se soustředěným osídlením, které nabízí různé výhody (služby apod.), jež lze s jistým zjednodušením redukovat na úspory nákladů. Tyto výhody brání mobilitě.
- **lokální rozdíly**, které se projevují v rozdílné ceně práce (mzdě), nižší nezaměstnanosti aj. a mohou mobilitu zesilovat.

Vycházíme přitom ze zjednodušujícího předpokladu, že hlavním důvodem pohybu (mobility) obyvatelstva jsou pracovní příležitosti a jejich výhody (především mzdové). Nesmíme však zapomenout, že mobilita obyvatel, prostorový pohyb osob, souvisí nejen s prostorovým nesouladem místa bydliště s místem pracoviště, ale také místem docházky do školy, uspokojování služeb apod. V případě obyvatelstva ovšem užíváme pro mobilitu pojem **migrace** a zásadně rozlišujeme dva její typy:

- **dočasná**, kdy se jednotlivce z nějakých důvodů rozhodne dojíždět za prací mimo své trvalé bydliště, což je mj. spojeno s dopravními náklady
- **trvalá**, znamenající změnu trvalého bydliště, stěhování za prací, které je samozřejmě spojeno nejen s náklady na stěhování ale i s dalšími náklady (nikoliv jen peněžními).

Na rozhodování jednotlivce (spíše domácnosti) o migraci můžeme také pohlížet jako na **investici** a v tom případě formulovat rozhodování o nové lokalizaci (bydlišti) analogicky k rozhodování o jakékoliv investici. V podstatě jde o to, že se zde poměřují:

- **náklady příležitosti** neboli **o**stávajícího zaměstnání (a bydlení) a
- **výhody příležitosti** neboli výhody nové příležitosti, např. vyšší mzda aj. Avšak tyto *budoucí* výhody nemají v přítomnosti stejný význam jako ztráta těch současných, proto se přepočítávají na srovnatelnou úroveň *diskontováním*, stejně jako to činí investoři. (Diskontování je jak známo opak úročení.)

Výsledkem je **současná hodnota budoucích výnosů** (příjmů). Jsou-li příjmy vyšší než náklady a ztráty spojené se stěhováním, je taková migrace výhodná, racionální; jsou-li nižší, racionální není. Ale lidé se nerozhodují *pouze* přísně vzato racionálně, v mezích peněžního vyjádření, a své dodatečné důvody „pro a proti“ rovněž nějak subjektivně oceňují. Toto rozhodování lze formálně vyjádřit následující **formulí**:

$$V_p = \sum_{n=1}^N \frac{E_2 - E_1}{(1+i)^n} - \sum_{n=1}^N \frac{C}{(1+i)^n} - Z$$

V_p = současná hodnota čistých příjmů

E_2 = výdělků z budoucí práce v roce n

E_1 = výdělků ze současné práce v roce n

N = očekávaná délka nové práce

i = úroková sazba

n = počet let, za které narůstají náklady a příjmy

C = přímé a nepřímé peněžní náklady vyplývající ze stěhování v roce n

Z = čisté psychologické náklady stěhování (psychologické náklady-psychologické výnosy)

$(E_1 - E_2)$ = příjmový diferenciál

Zastavme se nyní podrobněji u **lokalizačních faktorů**, které určují náklady migrace, vč. těch, jejichž vliv je těžko měřitelný a spadá do kategorie *psychologických nákladů*.

- **Vzdálenost.** Pravděpodobnost migrace se mění inverzně se vzdáleností, kterou musí pracující překonat. S růstem vzdálenosti rostou **přepravní náklady**. Čím větší vzdálenost, tím také méně **informací** má potencionální migrant o podmínkách získání nové práce. Dalším důvodem je i to, že delší vzdálenost od místa dosavadního bydliště s sebou přináší i větší **psychické problémy**.

- **Vzdělání.** Empiricky je ověřena pozitivní korelace mezi vzděláním a migrací; čím vyšší vzdělání, tím větší sklon k migraci za prací. Pro tento vztah mluví několik důvodů. Především migrace je pro osoby s vyšším vzděláním zajímavější cestou zvýšení příjmů; **příjmový diferenciál** z migrace je u nich zpravidla vyšší než u méně kvalifikovaných osob. Vzdělaní pracovníci jsou zpravidla také flexibilnější v rozhodování a **více adaptabilní** na nové podmínky.

- **Věk.** Studie zabývající se migrací soustavně potvrzují, že věk je hlavním faktorem determinujícím pravděpodobnost migrace. Při zkoumání migračního chování dvou stejně vzdělaných pracovníků na stejné pozici docházíme k tomu, že se zvyšujícím se věkem se snižuje tendence k migraci. Je několik důvodů, pro které lidé dávají přednost stávajícímu místu a nesouvisí to pouze s výší příjmů.

Za prvé, starší zaměstnanci mají *méně let* k odečtení jejich investičních nákladů na migraci. Jinak řečeno, čím kratší čas budou lidé v novém místě vydělávat, tím budou jejich relativní náklady na migraci větší, a tím bude současná hodnota čistých zisků menší. Mladý člověk tak volí migraci i při vizi malých mzdových rozdílů, zaměstnaný člověk v “předdůchodovém věku” nebude kvůli menšímu rozdílu mezd riskovat velké náklady na stěhování.

Za druhé, starší lidé mají tendenci k vyšší *úrovni lidského kapitálu*, který je oceňován u jejich stávajícího zaměstnavatele. Věk, počet odpracovaných let a roční mzdy jsou v pozitivní korelaci. Čím déle je člověk v práci, tím více má za sebou školení a výcviků, tj. jeho

zaměstnavatel do něj investoval nejen v rámci mezd, ale také v rámci školení. Takto získaný kapitál však nelze beze zbytku použít v jiném zaměstnání.

Náklady stěhování jsou další proměnou závislou na věku. Je také možné, že se u starších lidí zvyšují *psychické náklady* stěhování. Lidé během svého života zapustili kořeny do stávající komunity, navázali nejen pracovní, ale i přátelské vztahy se svým okolím, děti se zapojili do místních školních aktivit. Čím vyšší jsou psychické náklady, tím nižší je současná hodnota čistých příjmů a tím menší mají lidé chuť migrovat.

- **Rodinné faktory.** Potenciální náklady migrace mají tendenci vzrůstat s velikostí rodiny. Proto můžeme očekávat, že ženatí pracovníci mají menší tendence k migraci než svobodní, ačkoliv budou mít stejné vzdělání a stejný věk. Kromě toho, je logické očekávat větší míru migrace pro pracovníky, jejichž *partneři* nemají práci nebo je jejich práce špatně placena. Pokud oba manželé mají společně velké příjmy, rodinné náklady v podobě ušlých příjmů během stěhování budou vysoké, a pokud budeme brát v úvahu možnost, že jeden manžel nenajde práci ve vytyčené lokalitě, bude čistá současná hodnota jejich migrace o tyto náklady snížena. Navíc, pokud má rodina *děti* ve školním věku, má další důvod k odmítnutí migrace. Rodiče a děti jednoduše mohou dojít k závěru, že psychické náklady spojené se stěhováním jsou velmi vysoké, že převyšují i výhody spojené s potenciálním vyšším platem. Tyto předpoklady z modelu lidského kapitálu jsou výsledkem empirického zkoumání.

- **Míra nezaměstnanosti.** Vyšší míra nezaměstnanosti v původní lokalitě může - na bázi modelu lidského kapitálu - zvyšovat čistý zisk ze stěhování a „vytlačovat“ pracovníky z jejich dosavadního bydliště. Nezaměstnaný člověk si musí stanovit pravděpodobnost, s jakou získá místo ve svém dosavadním místě a pravděpodobnost, s jakou získá místo, pokud se přestěhuje do jiné lokality. Ačkoliv důkazy této teorie jsou překvapivě smíchané, empirické studie podporují tyto generalizace:

Rodiny, v jejichž čele stojí nezaměstnaná osoba, mnohem více migrují než ostatní; Míra nezaměstnanosti v původním místě pozitivně působí na emigraci z regionu. Tento tlak však není tak velký, aby snížil míru nezaměstnanosti na přirozenou míru především proto, že nezaměstnaní staršího věku nebo nižšího vzdělání preferují zůstat ve stávající lokalitě, zvláště v případě, pokud je podpora v nezaměstnanosti a jiné finanční podpory dostatečně vysoké.

- **Ostatní faktory.** Na migraci má vliv ještě mnoho dalších faktorů. Zmíníme pouze některé z nich:

Empirické studie ukazují, že *vlastnictví bytu* či domu má negativní vliv na sklon k migraci. Licencovaná zaměstnání minimalizují migraci z toho důvodu, že získaná licence nemusí platit v jiné zemi, navíc pro získání licence musí pracovník prokázat určité časové období strávené v jednom zaměstnání. Státní a místní vládní politiky mohou mít také dopad na migraci, zvláště v otázce míry osobních daní, které redukuje disponibilní příjem. Na druhou stranu může mít zase vysoká úroveň vládních výdajů vydávaných na služby vliv na snížení migrace z regionu, naopak vede k migracím do daného regionu. Vládní politiky na podporu přímých zahraničních investic, které s sebou nesou tvorbu nových pracovních míst, také snižují sklony k migraci z regionu.

V případě mezinárodní migrace má velký vliv *jazyková bariéra* mezi stávajícím místem a místem migrace. Velký vliv na mezinárodní migraci mají také imigrační kvóty a zákaz emigrace. Navíc, mnoho mezinárodních migrantů je nuceno opustit svá dosavadní zaměstnání z důvodů války nebo politické represe. Dalším faktorem ovlivňujícím sklon k migraci může být i členství v odborech. Odbory mohou hlasy svých členů ovlivňovat a měnit pracovní podmínky a tím zabraňovat odchodu pracovníků a tím také snižují migraci. Z jiného pohledu je také možné, že výše mezd, která je zabezpečena odbory redukuje podněty k migraci do nové práce. Někteří odborníci se domnívají, že lidé staví stále na vyšší místo svých priorit *kvalitu životního prostředí a klimatu*, pokud přemýšlejí o změně svého bydliště. Přes širokou rozmanitost, tyto faktory mají společný rys, že působí na čistou hodnotu současných příjmů buď v rámci očekávaných přínosů z migrace nebo očekávaných nákladů nebo jako kombinace obou.

3.3 Lokalizace veřejných institucí

Veřejnými institucemi, především institucemi veřejné správy se budeme podrobněji zabývat v **kap. 7**, takže zde trochu předbíháme. Ale jen proto, že i na veřejné instituce můžeme aplikovat rozlišení tří základních lokalizačních faktorů.

- **Mobilita.** Prakticky jde o to, že lokalizace veřejných institucí (úřadů, zdravotnických zařízení, škol aj.) by se měla co nejvíce přiblížit občanovi místu jeho bydliště či pracoviště.
- **Aglomerační výhody.** I pro veřejné instituce platí určité aglomerační výhody, tzn., že vysoká škola ani nemocnice nemůže existovat v každém městě, abychom uvedli krajní příklad.
- **Lokální rozdíly.** Zcela jistě je však žádoucí respektovat lokální rozdíly, historické důvody, strukturu sídel (**viz níže**) aj.

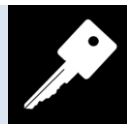
Lokalizační faktory mají vliv nejen na *chování ekonomických subjektů*, ale i na *charakter trhu* a podobu poptávky a nabídky a v neposlední řadě i na *strukturu osídlení*, jak bude níže vysvětleno.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Seznámili jsme se s několika jednoduchými modely lokalizace firem a analogicky jsme postupovali v případě dalších subjektů (domácností a veřejných institucí). Realita je samozřejmě složitější, ale pro základní orientaci kapitola splňuje svůj účel.

SEZNAM KLÍČOVÝCH SLOV K ZAPAMATOVÁNÍ

lokalizační faktory

polohová renta

dopravní náklady

Thunenovy zóny

lokalizační trojúhelník

materiálový index

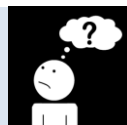
lokální trhy práce

izodapany

aglomerační výhody

ubikvitní suroviny

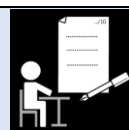
KONTROLNÍ OTÁZKY

1. Uveďte hlavní faktory lokalizace firem!
2. Jaké jsou důvody existence renty?

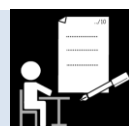
3. Jaké modely lokalizace znáte?
4. Definujte základní determinanty migrace!
- 5 Co vyjadřuje čistá současná hodnota migrace?
6. Jaká jsou specifika lokalizace veřejných institucí?

KONTROLNÍ TEST

Pokuste se argumentovat, jaký je význam jednotlivých faktorů lokalizace v současné době.

POZNÁMKY

VÝSTUPY Z UČENÍ	
<i>Po prostudování textu a vypracování úkolů v rámci této kapitoly</i>	
BUDETE UMĚT Budete znát základní teoretické koncepty umístění jednotlivých subjektů v prostoru (jejich lokalizaci), což je důležité jak pro regionální analýzu, tak i regionální politiku.	ZNALOSTI
BUDETE SCHOPNI Budete schopni vysvětlovat význam těchto poznatků pro praxi – při regionální analýze i při formování strategií regionálního rozvoje.	SCHOPNOSTI
ZÍSKÁTE Získáte jeden ze „stavebních kamenů“ své kvalifikace pro práci oblasti regionalistiky	DOVEDNOSTI

4 PROSTOROVÉ OTÁZKY NABÍDKY A POPTÁVKY

STRUKTURA KAPITOLY

Od chování jednotlivých ekonomických subjektů se posuneme k **fungování trhu v prostoru**. Dimenze prostoru totiž modifikuje i představy o trhu a o jeho hlavních stavebních kamenech – poptávce, nabídce a cenám.

4.1 Nabídka, poptávka, cena

- **Poptávková křivka a její vlastnosti**

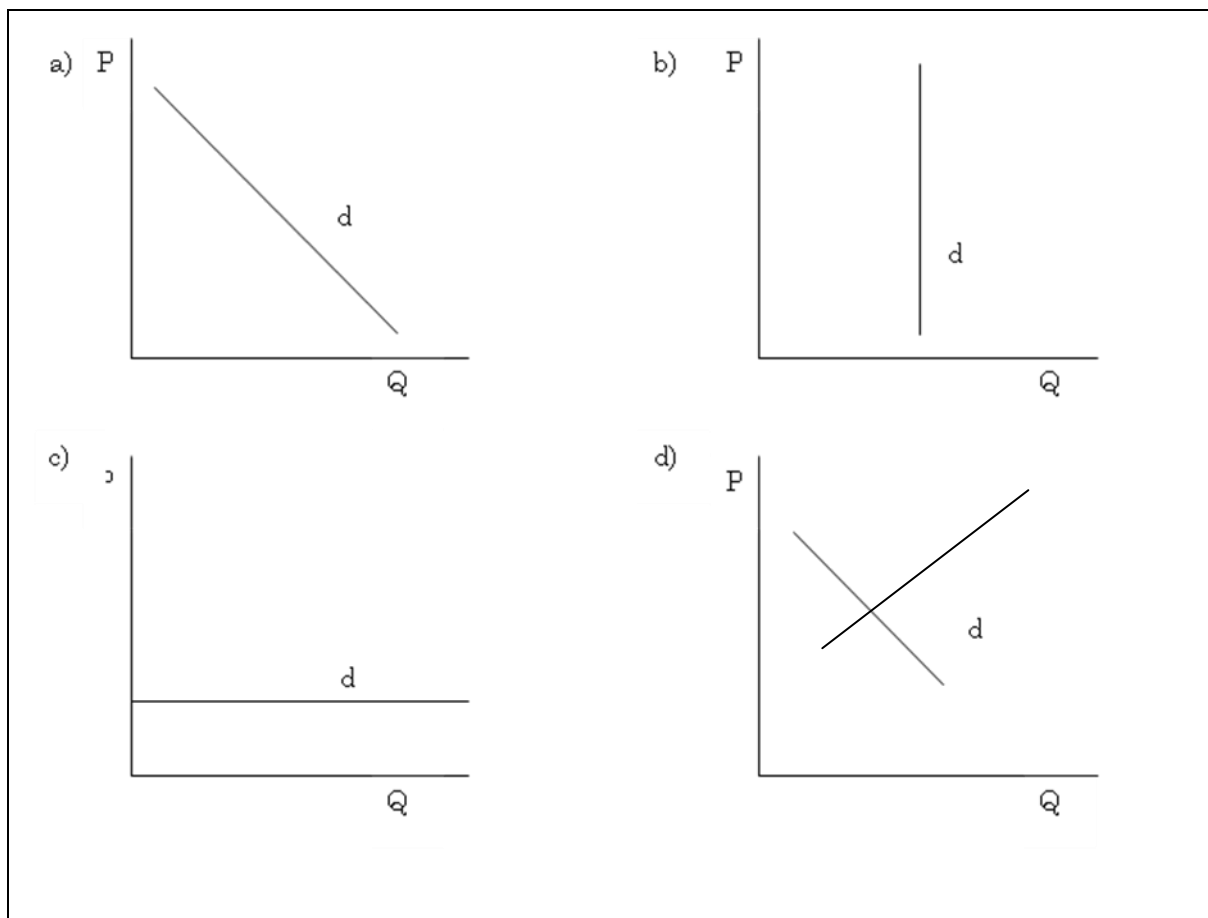
Připomeňme si: poptávka je ekonomická veličina vyjadřující objem zboží a služeb, které kupující zamýšlí nakoupit při dané ceně. Poptávka je funkcí ceny. U běžných statků platí, že s rostoucí cenou klesá poptávané množství a naopak, s poklesem ceny poptávané množství roste. Odtud lze odvodit - negativně skloněnou - **křivku poptávky**. Její sklon, to, jak rychle a jak výrazně reaguje kupující na změnu ceny, nazýváme **elasticitou poptávky** (pružností)⁹. Neelastickou poptávku najdeme u zboží a služeb, které jsou pro lidský život nezbytné a které nejsou nahraditelné (nemají žádný substitut) – léky, potraviny, bydlení. Čím jsou zboží či služby lépe nahraditelné, tím větší je jejich elasticita.

Poptávku můžeme rozdělit na individuální, tržní a agregátní. **Individuální** poptávka je poptávkou jednoho spotřebitele po jednom výrobku (či službě). Součet všech individuálních poptávek tvoří **tržní** poptávku (poptávku všech spotřebitelů po jednom výrobku či jedné službě). **Agregátní** poptávka je pak poptávka všech kupujících po všech výrobcích a službách.

Připomeňme si dále různé **typy poptávkových křivek** v závislosti na druhu zboží a služeb a elasticitě poptávky, kde P je cena, Q množství poptávaného zboží či služby a d je poptávková křivka.

⁹ pružnost = x procentní změna množství/jednoprocentní změna ceny

Obr. 4.1

a) *elastická křivka poptávky* – poptávka po normálním zboží, s rostoucí cenou klesá poptávané množství; z prostorového hlediska se jedná o zboží, které je v regionu dostupné i se substituty. V každém regionu může být tržní křivka poptávky po daném statku rozdílná, např. poptávková křivka po rekreaci v lese bude rozdílná v Praze a na Šumavě, poptávka po službách Ski-Servisu bude rozdílná ve Špindlerově Mlýně a v Hradci Králové.

b) *absolutně neelastická poptávka* – poptávka po produktu, který je poptáván v určitém množství za jakoukoliv cenu (léky, sůl). Taková poptávka většinou není závislá na regionu, na druhou stranu – pokud je v některém regionu např. vyšší nemocnost, tak je samozřejmé, že i poptávková křivka po lékařských službách nebo lécích bude posunuta dále od počátku.

c) *absolutně elastická poptávka* – většinou se jedná o luxusní statky, u kterých změna ceny vede k velkému snížení poptávky, potažmo k nerealizaci poptávky. Teoreticky lze

předpokládat, že se absolutně elastická poptávka bude soustřeďovat spíše do bohatších regionů.

d) *regresivní (paradoxní) poptávková křivka*. Tato křivka je charakteristická pro méněcenné statky, kdy s klesající cenou statku klesá poptávané množství tohoto statku. Spotřebitel totiž zvýšení svého důchodu, které mu vyplývá z klesající ceny statku, využije pro nákup kvalitnějšího (a dražšího) zboží. Dochází tak ke změně struktury spotřeby a ke zvýšení celkového užitku spotřebitele. Druhou variantou výkladu paradoxní poptávkové křivky je situace, kdy se jedná o velmi luxusní statky (“snobská” spotřeba). Nízká cena u takových statků je “podezřelá”, proto poptávané množství roste s rostoucí cenou.

Posuny po křivce poptávky jsou dány změnou ceny, zatímco **posuny celé poptávkové křivky** ovlivňuje mnoho faktorů (důchod, ceny ostatních statků, aj.). Velká část z nich podléhá také místním zvyklostem a preferencím. Může to být vkus, móda, spotřební vzorce, tradice nebo také kulturní orientace.

- **Poptávka v prostoru**

Regionální ekonomie navíc vymezuje poptávku z hlediska jejího působení v prostoru:

Poptávka, která je realizována na určitém místě, území jeho obyvateli (rezidenty), přičemž původ zboží či služby může být jak z toho místa, tak i z okolí, se nazývá **vnitřní** poptávkou. Jedná se o poptávku realizovanou v lokálních tržních místech, jako je venkovský obchod, městská tržnice, místní restaurace, apod.

Poptávka realizovaná rezidenty i nerezidenty na daném území i mimo ně je **neohraničená** poptávka. Jedná se například o nákupy v supermarketu spádového regionu, kam dojíždí rezidenti z okolních obcí.

Naopak poptávka, kterou realizují rezidenti i nerezident v určitém místě, je **soustředná** poptávka. Jedná se o takové typy obchodů, které nelze uskutečnit v každé obci – např. prodejna aut, prodejna nábytku, prodejna koberců, apod.

Konečně poptávka, kterou realizují rezidenti i nerezidenti, přičemž poptávané zboží je **výlučným** produktem daného místa, se nazývá **produkční**. Jedná se o poptávku po

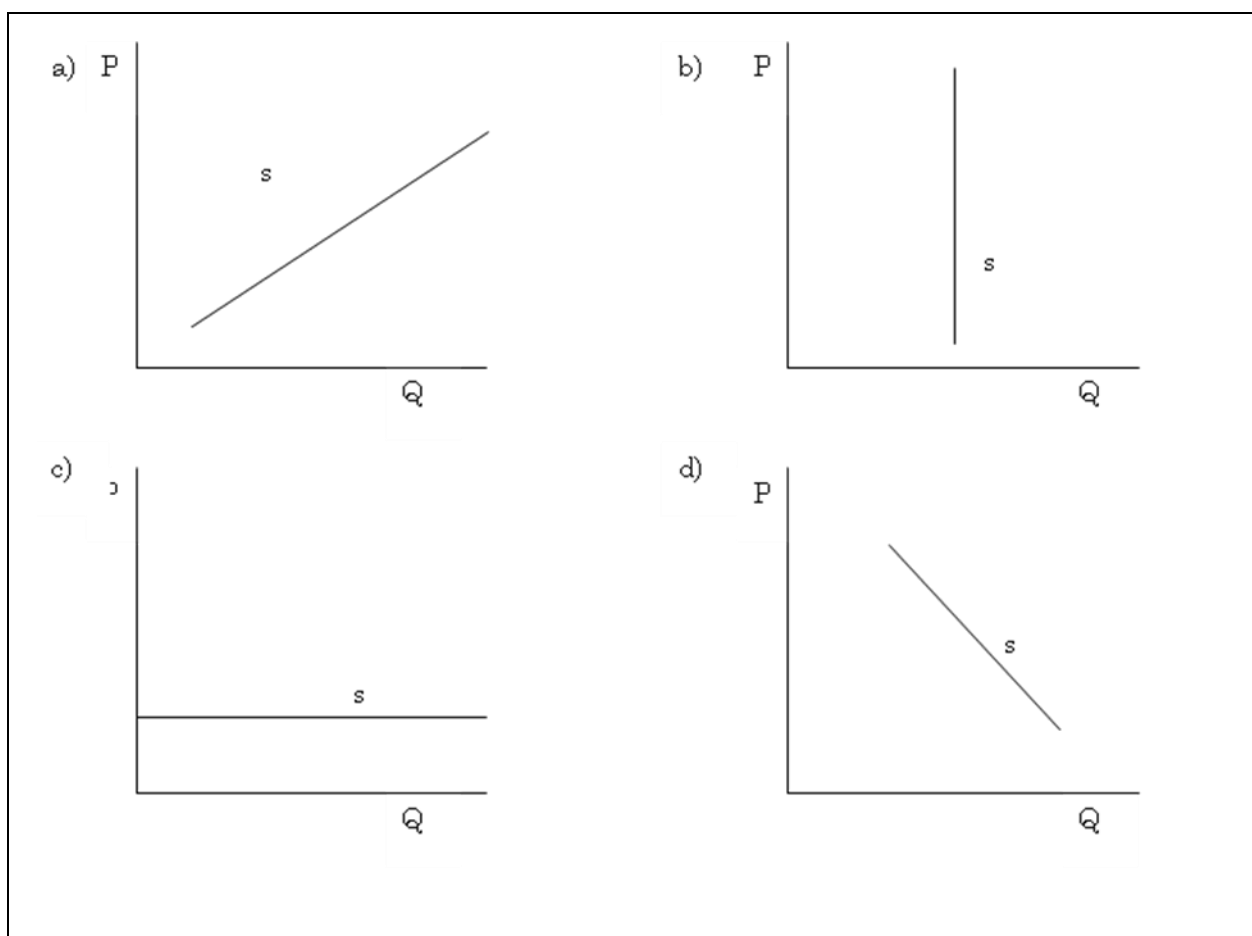
produktech, které nelze zakoupit v jiných regionech – jedná se tedy o zboží a služby, které nelze dopravovat do jiných regionů, např. lázeňský pobyt v Karlových Varech, rekreace v Babylonu Liberec, Štramberské uši, Valašské frgále, atd.

- **Nabídková křivka a její vlastnosti**

Nabídka jako ekonomická veličina je souhrn všech nabízených prodejů v daném území, čase a za danou cenu a stejně jako poptávku ji členíme na individuální, tržní a agregátní.

Křivka nabídky zobrazuje vztah mezi nabízeným množstvím a cenou, pro normální statky je pozitivně skloněná a její strmost je dána elasticitou nabídky. Pohyb křivky nabídky závisí na velkém množství faktorů, přičemž část z nich je prostorově podmíněná (ložiska surovin, úrodnost zemědělské půdy, apod.).

Obr. 4.2

Z prostorového hlediska můžeme nabídku členit na **vnitřní**, která vzniká uvnitř regionu a zaměřuje se na obsluhu území tohoto regionu (švec, cukrárna, autoopravna, mandl). **Soustředěná** nabídka se zaměřuje na subjekty v regionu, ve kterém se také uskutečňuje, přičemž může vznikat i mimo region. Jedná se například o lékárny, supermarkety nebo třeba prodejnu dýmek. **Produkční** nabídka analogicky produkční poptávce nabízí pouze takové produkty, které jsou specifické pro daný region a uskutečňuje se jak směrem dovnitř regionu, tak i vně regionu. Stejně jako u poptávky, máme i nabídku **souhrnnou**.

- **Cena a tržní mechanismus**

Bod, ve kterém se poptávka s nabídkou rovnají (křivky nabídky a poptávky protínají), nazýváme rovnovážným bodem; cena odpovídající tomuto bodu se pak nazývá **rovnovážná cena**.

Cena vzniká interakcí (vzájemným působením) poptávky a nabídky, přičemž nabízející se snaží maximalizovat svůj výnos (zisk) z prodeje, zatímco poptávající usiluje o maximalizaci svého užitku (prospěchu) z koupě. Uplatňuje se **tržní mechanismus** tvorby cen a přizpůsobování poptávky a nabídky.

Takový je alespoň neoklasický **teoretický koncept**, kterému se praxe blíží jen při splnění podmínek uvedených v úvodu. Není účelem tohoto textu jít do větší hloubky¹⁰, ale jeden podstatný moment je třeba zmínit. Do tvorby cen totiž za určitých okolností může vstupovat stát svými **cenovými intervencemi**, které mají charakter *daňový* apod. (např. spotřební daň na alkohol, administrativní požadavky na vybavení restaurací), nebo naopak *dotační* či *regulační* (minimální mzda, regulované nájemné). Podobné zásahy státu mají různou motivaci, ale mají i vedlejší negativní efekty, neboť modifikují trh a jeho cenové signály¹¹.

¹⁰ Stavebními kameny celé teorie jsou mj. zákon klesající poptávky, teorie výroby, substituční a důchodový efekt cen, alokační a distribuční funkce cen.

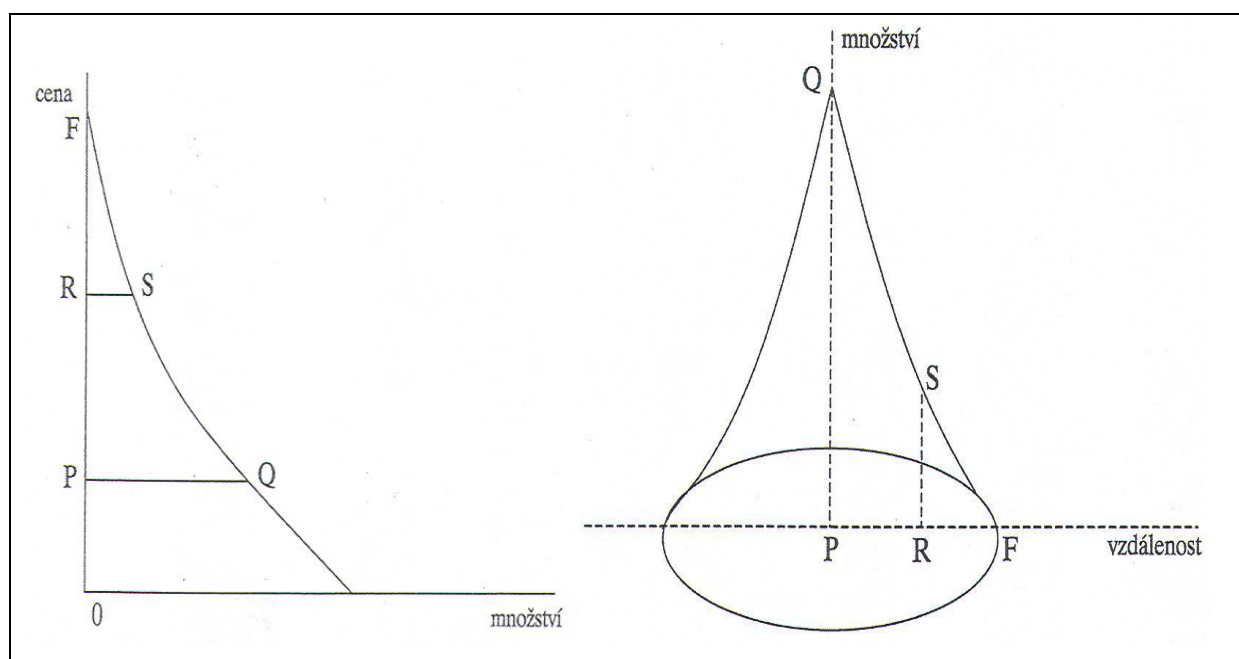
¹¹ Úlohou státu se budeme zabývat až v kapitole 7.

4.2 Model prostorově diferencované poptávky

Jestliže všechny předchozí modely se zabývaly lokalizací firem z hlediska *nabídky* produktu, o *poptávkovou* stranu trhu rozšířil své zkoumání **A. Lösch**. Ve svém modelu se pokusil vymezit trh pro *individuálního* výrobce a zároveň i jeho tržní výnosy a objem produkce.

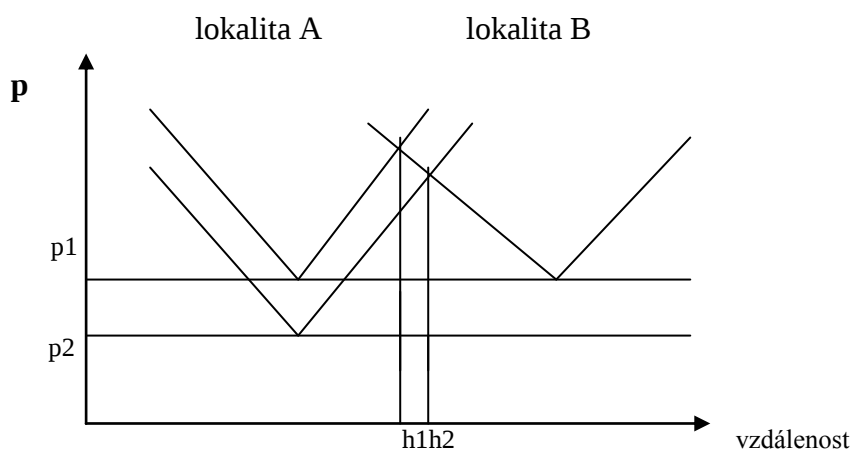
Předpokládejme, že P je místo lokalizace firmy. Vzdálenost OP je cena produktu v místě lokalizace, vzdálenost OR je cena produktu v místě R. Vzdálenost PQ nám určuje poptávané množství produktu v místě výroby, vzdálenost RS vyznačuje poptávané množství po produktu v místě R. Vzdálenost PF určuje poloměr tržní zóny, ve kterém může podnikatel prodávat svou produkci. Část ohraničená body PQF rotuje podle osy y a vytváří tak poptávkový kužel. Základna kuželu představuje tržní zónu a výška kuželu v kterémkoliv bodě představuje množství prodaného zboží v daném místě. Obsah pláště tvoří celkový objem prodané produkce. Jde modelovou situací změny poptávky v prostoru v důsledku vlivu vzdálenosti na měnící se cenu.

Obr. 4.3

Zatím jsme se ovšem zabývali individuální nabídkou na trhu a reakcí poptávky v prostoru, nyní problém rozšíříme na případ *dvou výrobců* (A a B) na trhu, kteří soutěží o rozdělení trhu (prostoru).

Obr. 4.4

Pokud budou ceny, které nabízejí shodné, budou shodné i jejich tržní zóny. Pokud by se jejich ceny lišily, lišily by se i obě tržní zóny. Logicky by byla větší zóna prodávajícího A, který nabízí nižší cenu; část spotřebitelů by se k němu přesunula na úkor prodávajícího B.¹² Schematicky je to vyjádřeno na dalším obrázku, kde A, B značí lokality výrobců, p je cena a změna velikosti tržní zóny se změnou ceny je vyjádřena vzdáleností h_1, h_2 .

4.3 Lokální trh, shrnutí

Nyní máme všechny stavební kameny trhu, a tak můžeme shrnout, jaké nové charakteristiky trhu (jednoho odvětví, produktu či služby) přináší prostorová dimenze (vzdálenost):

- **Prostorové omezení trhu.** Jak už bylo naznačeno výše, celkový trh se v závislosti na druhu zboží či služeb a v důsledku rostoucích dopravních nákladů s rostoucí vzdáleností rozpadá na *dílčí trhy v prostoru* (oblasti)

¹² Východiskem je tu tzv. **Hotellingův model**, kterým se přímo nezabýváme. Srov.: Čadil, J., Regionální ekonomie, C.H.Beck, 2010, str. 30

- **Prostorová rovnováha trhu.** Faktory určující lokalizaci ekonomických subjektů způsobují tři typy vnitřní struktury trhu:
 - **dispersní**, kdy jednotlivé firmy jsou rozptýleny v prostoru tak, že každá ovládá určitou jeho část – **tržní zónu**, v níž má monopolní postavení a hranice jednotlivých zón vymezuje **křivky indiference (izostanty)**. Jsou to místa, kde dva či více výrobců mají stejnou možnost si konkurovat.
 - **aglomerační**, kdy jednotlivé firmy v odvětví naopak preferují výhody koncentrace, takže jsou lokalizovány do jednoho místa, a konečně
 - **klastrové**
- **Prostorově diferencované ceny.** Nejenom vzdálenost mezi místem nabídky a místem poptávky, ale i další rozdíly způsobují, že *cena srovnatelného* zboží, služeb a výrobních činitelů (půdy, pracovní síly aj.) se v prostoru liší. Rozdílné podmínky tedy generují rozdílné **lokální ceny**.
- **Reakce poptávky.** Na rozdílné ceny ovšem reaguje poptávka, čili mění se objem poptávaného zboží či služeb na různém území. (Reakci poptávky ilustrují modely popsané v části 4.2.)

Výrobní faktory a lokální trh

***Kapitál** je nejmobilnější výrobní faktor a směřuje tam, kde je naděje na jeho největší zhodnocení. Základní kriteria jeho lokalizace byla probírána v **kap. 3.1**.*

***Půdu**, jako důležitý výrobní faktor jsme rovněž zmiňovali v kap. 3.1. Už tehdy jsme respektovali základní vlastnosti půdy - úplnou imobilitou (a ovšem různou kvalitou). Z pohledu fungování trhu s půdou to především znamená, že nabídka půdy je zcela neelastická, a trh je plně poptávkově determinován (cena se odvíjí od poptávky).*

Charakter půdy ovšem implikuje ještě další důsledky pro lokální trh, resp. na výnosy z půdy:

- Již D. Ricardo se jako první zabýval důsledky různé kvality půdy na vznik tzv. **diferenční renty**¹³.
- Von Thunen řešil význam vzdálenosti půdy od trhu potravin při rozhodování o lokalizaci firem a dospěl k vymezení tzv. **polohové renty**.
- Půda ovšem nemusí být využita jen k zemědělské výrobě, může sloužit i jako stavební pozemek. V tom případě její cena závisí na poloze, resp. na vzdálenosti od centra, takže lze odvodit tzv. **nabídkovou rentu**.

Práce je dalším výrobním faktorem, kterému věnujeme pozornost, a mzda je cenou práce. Na rozdíl od půdy je pracovní síla mobilnější (podrobněji jsme se její mobilitou tedy migrací obyvatelstva zabývali v **kap. 3.2**).

Nabídka práce je sice závislá na více faktorech, ale rozhodující je regionální (lokální) reálná mzda. Tzv. **mzdový diferenciál** (čili rozdíl mezd mezi regiony) motivuje k migraci obyvatelstva za prací. Poptávka po pracovní síle, která spolurozhoduje o mzdovém diferenciálu je přitom odvozena od poptávky obyvatelstva v regionu po statcích a službách.

Tato fakta ovšem vedou k rozdílným teoretickým interpretacím:

- **neoklasický koncept** očekává, že migrace směřuje k postupnému vyrovnání mezd mezi regiony (vede tedy ke konvergenci),
- **poptávkově orientovaný přístup** naopak vidí v migraci skrytý multiplikační mechanismu, který způsobuje, že regionální mzdové rozdíly se budou prohlubovat (a vývoj směřovat k divergenci).¹⁴

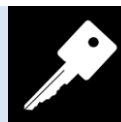
¹³ Kdyby měla veškerá půda tytéž vlastnosti (jako vzduch a mořská voda), kdyby bylo její množství neomezené a její jakost stejná, pak by se za její užívání nemohl požadovat žádný poplatek, kromě těch případů, kdy má zvlášť výhodnou polohu. Renta se tedy vždy platí za užívání půdy jen proto, že jí není neomezené množství a že její jakost není stejná, a proto, že se při růstu obyvatelstva začíná obdělávat půda horší jakosti nebo méně výhodně položená. Když se během vývoje společnosti začne obdělávat půda druhého stupně úrodnosti, ihned na půdě prvního stupně vznikne renta, a její výše bude záviset na rozdílu v jakosti těchto dvou druhů půdy. Začne-li se obdělávat půda třetí jakosti, ihned vznikne renta na půdě druhé jakosti, a je určena jako předtím rozdílem v produktivních silách půdy. Zároveň se zvýší renta na půdě první jakosti, protože musí být vždy vyšší než renta na půdě druhé jakosti o rozdíl v produktu, který tyto pozemky poskytují za daného množství kapitálu a práce. S každým přírůstkem obyvatelstva, který přinutí zemi uchýlit se k půdě horší jakosti, aby se mohli vypěstovat potřebné potraviny, stoupne renta ze všech úrodnějších pozemků." Ricardo, David, Zásady politické ekonomie a zdanění, kap. "O rentě"

¹⁴ Více k trhu výrobních faktorů viz např.: Čadil, J., op.cit.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola rozšiřuje znalosti o fungování trhu. Její první podkapitola obsahuje opakování znalostí z obecné mikroekonomie, je však důležitá pro pochopení specifik prostorového přístupu k trhu. Následující dvě kapitoly analyzují dva nové modely, tentokrát z pohledu poptávky. Konečně poslední kapitola shrnuje nabyté poznatky o fungování trhu v prostoru.

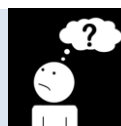
SEZNAM KLÍČOVÝCH SLOV K ZAPAMATOVÁNÍ

poptávka a nabídka v prostoru (vnitřní, neohraničená, soustředěná, produkční)

model prostorově diferencované poptávky

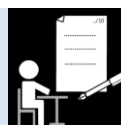
lokální trh (jeho charakteristiky)

tržní zóna

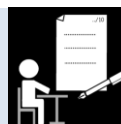
KONTROLNÍ OTÁZKY

1. Vysvětlete rozdíl mezi vnitřní a neohraničenou poptávkou!
2. Pokuste se nalézt produkční nabídku specifickou pro region Vašeho bydliště!
3. Jaká je role prostoru (vzdálenosti) při formování poptávky?

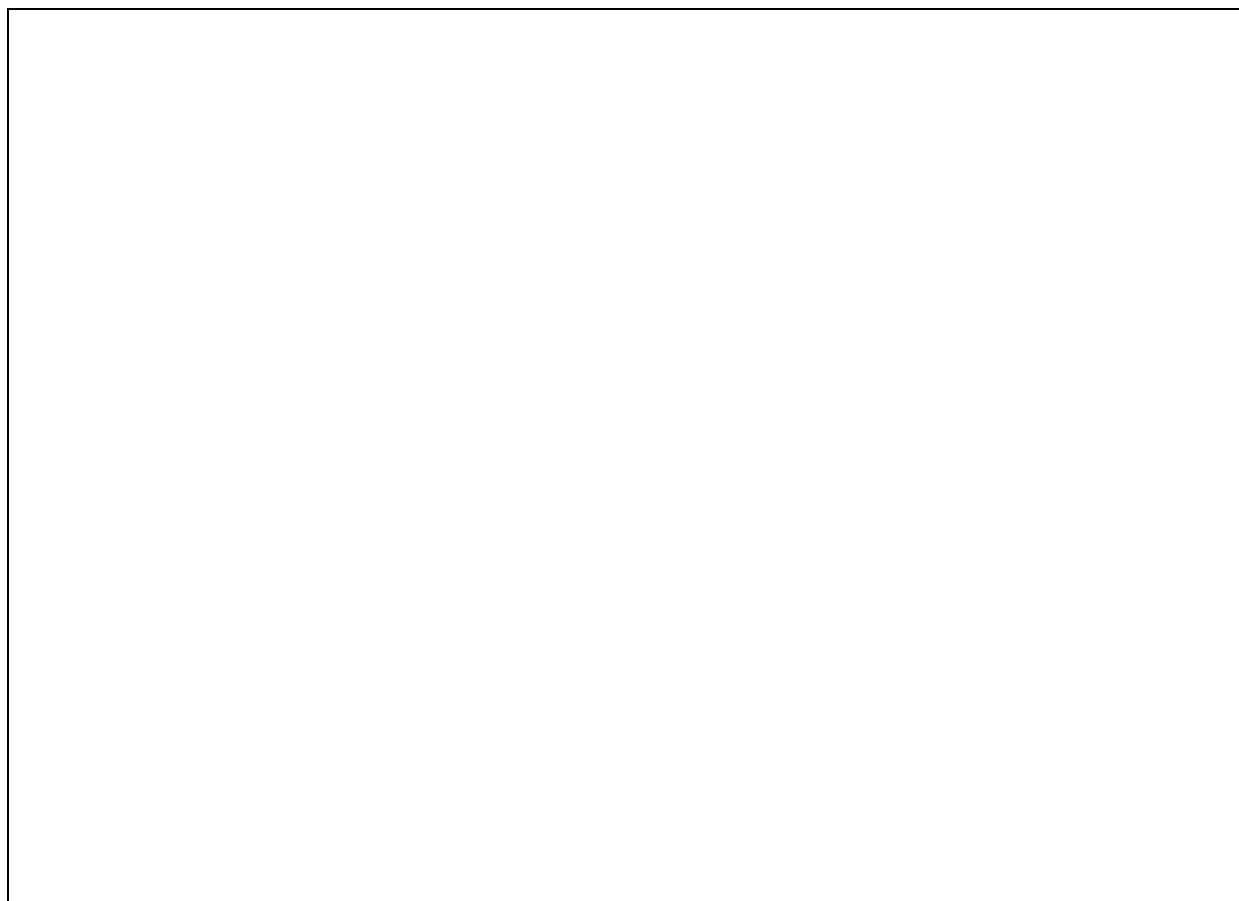

KONTROLNÍ TEST

Která křivka poptávky na grafu 4.1 d) je správná a proč?

POZNÁMKY

VÝSTUPY Z UČENÍ	
<i>Po prostudování textu a vypracování úkolů v rámci této kapitoly</i>	
BUDETE UMĚT	ZNALOSTI
Budete znát funkci prostoru a vzdálenosti na fungování trhu	
BUDETE SCHOPNI	SCHOPNOSTI
Budete schopni vysvětlovat význam těchto poznatků pro praxi – při regionální analýze i při formování strategií regionálního rozvoje.	
ZÍSKÁTE	DOVEDNOSTI
Získáte další ze „stavebních kamenů“ své kvalifikace pro práci oblasti regionalistiky	

5 TEORIE PROSTOROVÉHO USPOŘÁDÁNÍ

STRUKTURA KAPITOLY

V této kapitole učiníme další krok ve výkladu. Nebudeme již zkoumat chování *jednotlivých* ekonomických subjektů a *jednotlivých* trhů, ale zaměříme se na celek, na *celé území*, na **prostorové uspořádání** různých aktivit různých subjektů.

5.1 Východiska prostorového uspořádání

Východiskem teorie prostorového uspořádání je vymezení základní jednotky takového uspořádání a specifikace faktorů, které rozhodují o rozmístění této jednotky v prostoru.

- **Základní jednotka prostorového uspořádání**

Aby bylo možné formulovat či definovat teorii prostorového uspořádání, je třeba specifikovat tzv. základní jednotky prostorového uspořádání. Těmi v nejobecnějším vyjádření jsou **sídla**, jednotky osídlení, která jsou na základě určitých okolností či podnětů rozmístěna v prostoru a představují prostorovou koncentraci obyvatelstva a jeho aktivit. Sídla se liší **velikostí**, **vnitřním uspořádáním** a **významem**, přičemž všechny tři charakteristiky se v čase mění. Také rozmístění (lokalizace) sídel je prakticky permanentní proces, který závisí na řadě faktorů.

- **Faktory rozmístění sídel**

Výzkum faktorů prostorového uspořádání sídel je jedním z předmětů různých oborů regionalistiky. Jednotlivé přístupy však mají jeden společný předpoklad, že existuje určitá (definovatelná) úroveň vnitřního uspořádání sídel a (měřitelná) úroveň jejich **vzájemných vazeb**.

Rozmístění sídel a jejich vzájemné vazby lze spojovat se dvěma faktory, kterými jsme se zabývali dříve (**viz kap. 3 a 4**)

- **odstředivými (dispersními) faktory**

- **aglomeračními silami.**

Jejich působení je impulsem pro vývoj prostorového uspořádání.

Nejvýznamnější modelem prostorového uspořádání je teorie centrálních míst (TCM), kterou v roce 1933 jako souvislou teorii poprvé prezentoval **Walter Christaller**¹⁵.

5.2 Teorie centrálních míst

Teorie centrálních míst zkoumá rozmístění základních prvků prostorové struktury z pohledu vzájemné funkční závislosti sídel *vyšších a nižších* úrovní; *centrálního místa a zázemí*. Tyto pojmy samozřejmě nejprve vysvětlíme. Vlastní teorie centrálních míst byla obecně formulována na základě výsledků výzkumu, který se zabýval prostorovým rozmístěním služeb na příkladu Německa. Generalizovaná teorie (TCM) se tak odvíjí právě od sektoru služeb, resp. prostorové lokalizace služeb, to znamená, že od ostatních možných faktorů prostorového rozmístění sídel abstrahuje.

Centrální místo je (v rámci TCM) takové sídlo, které poskytuje služby obyvatelstvu určitého „spádového“ zázemí. Základními předpoklady konstrukce teorie centrálních míst je:

- existence tržní zóny pro danou službu
- prahový počet obyvatel (pro efektivitu poskytování dané služby)

Tržní zónou se rozumí území, z něhož spotřebitelé dojíždí konzumovat danou službu do konkrétního centrálního místa. Plocha tržní zóny, resp. velikost tržní zóny je obecně dána ochotou spotřebitelů dojíždět za danou službou do centrálního místa. Zároveň je závislá na typu poskytované, resp. poptávané služby. Služby denní potřeby mají obvykle menší tržní zónu než služby, které spotřebitelé využívají jen občas.

¹⁵ **Christaller Walter** (1893-1969), německý (později americký) geograf

Prahový počet obyvatel je vyjádřen minimálním počtem spotřebitelů, který je nezbytný k tomu, aby poskytovaná služba byla efektivní. Je stejně jako v případě tržní zóny závislý na typu poskytované služby. Obecně řečeno, lokálně poskytovaná služba s nižšími náklady, denní spotřebou a stálým okruhem zákazníků může efektivně uspokojovat nižší počet konzumentů než služba spojená s vyššími náklady, s měnící se klientelou, případně představující nadstandardní služby. Jako příklad služby s nižším prahovým počtem obyvatel lze uvést kadeřnictví, autoopravnu či půjčovnu DVD. Naopak službou s vyšším prahovým počtem konzumentů rozumíme např. odtahovou službu, divadlo či vysokou školu. Vlastní TCM vychází ze tří zjednodušujících *předpokladů*:

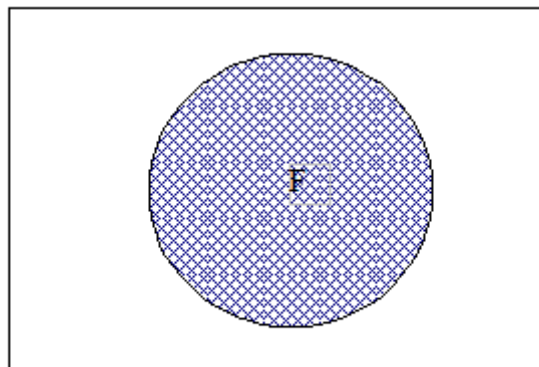
- řešené území je charakterizováno jako ideální rovina (neexistují žádné přírodní ani jiné bariéry – neexistují tedy ani bariéry dopravní)
- přírodní zdroje jsou rozmístěny rovnoměrně (žádný producent nedisponuje výhodou blízkosti určité suroviny oproti ostatním)
- spotřebitelé dané služby jsou rozmístěni rovnoměrně (neexistuje větší či menší trh v blízkosti konkrétního producenta)

Proces prostorového uspořádání v rámci TCM probíhá v *šesti postupných krocích*:

Krok 1

Konkrétní producent (F) začne poskytovat svoji službu. Vzhledem k uvedeným zjednodušujícím předpokladům si vytvoří kruhovou tržní zónu. Kruhová tržní zóna znamená, že obyvatelé uvnitř kruhu jsou ochotni za danou službou k uvedenému producentovi dojíždět. Potenciální konzumenti této služby mimo kruhovou tržní zónu nejsou ochotni dopravní vzdálenost k producentovi překonávat, tzn. újma vzniklá náklady na dopravu a čas strávený na cestě by převyšovala pozitivní efekt z konzumace služby. Vně kruhové tržní zóny daného producenta tak zůstává poptávka po popisované službě neuspokojená.

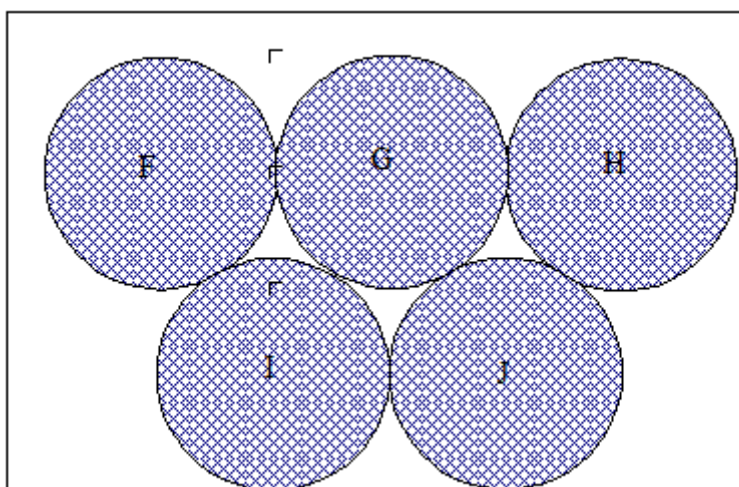
Obr. 5.1

Krok 2

Jiný potenciální producent (jiní producenti) stejné služby rozpoznají neuspokojenou poptávku a začnou tuto službu (v jiných oblastech než v území vymezeném tržní zónou dle kroku (1)) poskytovat. Analogicky si každý z těchto producentů vytvoří vlastní, taktéž kruhovou tržní zónu. V širším regionu tak vznikne (v rámci jedné konkrétní poskytované služby) hned několik kruhových tržních zón. Tyto tržní zóny jsou rozmístěny v území a nepřekrývají se, tedy producenti si nekonkurují. S ohledem na tvar tržní zóny a na fakt, že producenti vůči sobě navzájem nevystupují jako konkurence, je zřejmé, že opět vznikají mezi rozmístěnými tržními zónami „bílá místa“, tzn. území, kde není služba poskytována a ze kterých nejsou potenciální konzumenti ochotni dojíždět za touto službou k již lokalizovanému (prostorově umístěnému) producentovi.

Obr. 5.2

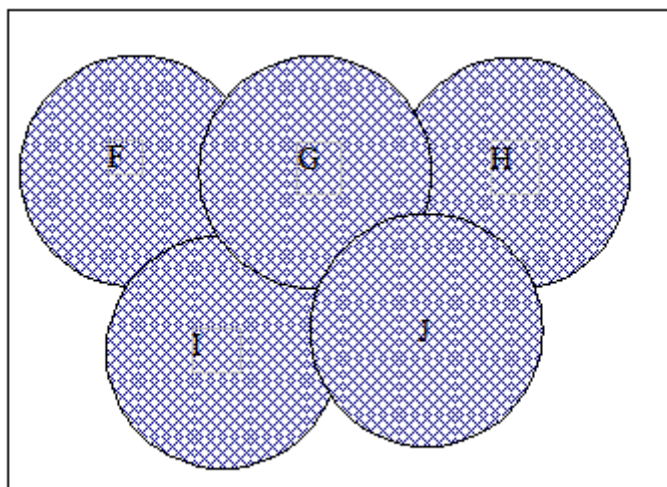
Krok 3

Stávající kruhové tržní zóny se rozšiřují až do situace, že se hranice tržních zón dotýkají. V bodě dotyku má tedy spotřebitel služby možnost rozhodnout se, od kterého producenta službu nakoupí, protože dopravní náklady jsou totožné. Přesto stále nejsou službou pokryti všichni potenciální klienti.

Krok 4

Kruhové tržní zóny se budou dále zvětšovat až do situace, kdy danou službou bude pokryto celé území. Nastane však situace, že se jednotlivé tržní zóny budou protínat, resp. vždy dvě budou navzájem sdílet území, ve kterém se konzumenti rozhodují, od kterého producenta budou službu odebírat.

Obr. 5.3.

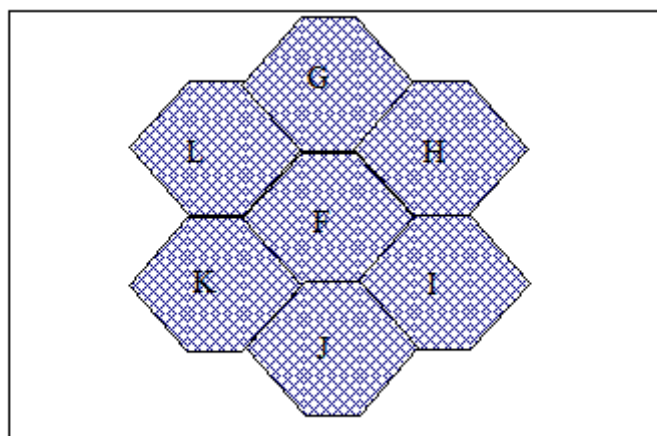
Krok 5

Proces prostorového uspořádání následně probíhá tak, že konzumenti v území, které je současně obsluhováno dvěma producenty, se přikloní k tomu z nich, ke kterému dojedou s nižšími náklady. Hranici si lze představit jako spojnici průniků původních hranic tržních zón obou producentů.

Krok 6

Kruhové tržní zóny tak budou transformovány na síť šestiúhelníkových zón, které se vzájemně dotýkají, obsluhují celé území (neexistuje území, které by nebylo službou obslouženo) a každý konzument má svého producenta.

Obr. 5. 4

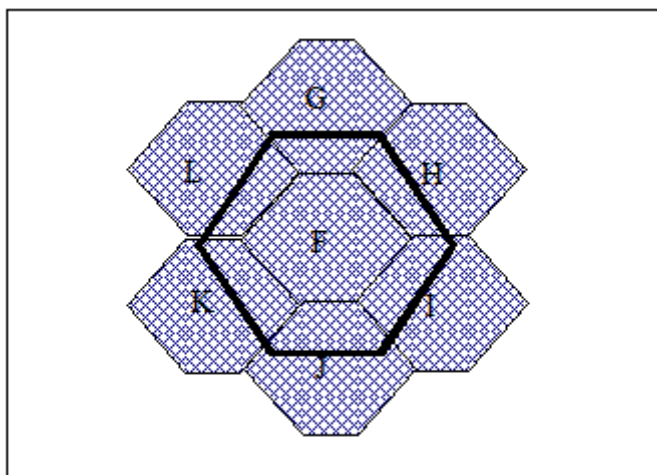
Výše popsaná situace předpokládá konstrukci teorie v případě jedné poskytované služby. V realitě je samozřejmě poskytováno služeb velké množství, a to jak služeb *vyššího řádu*, tak služeb *nižšího řádu*, tedy služeb s rozdílnou velikostí tržní zóny a s rozdílným prahovým počtem konzumentů. Jedno centrální místo může být tedy střediskem více služeb různého charakteru a různého řádu. Tržní zóna a prahový počet obyvatel v rámci jednoho centrálního místa se pak odvíjí právě od typu a charakteru poskytované služby.

Tímto způsobem vzniká **hierarchie centrálních míst**. Centra *vyššího řádu* (**obr. 5.5**) poskytují svému spádovému území více služeb, zboží, administrativního zázemí, kulturního, společenského, sportovního vyžití, apod. a mají tak širší zázemí, větší (rozsáhlejší) spádové

území, tržní zónu. Centra *nižšího řádu* poskytují méně zboží a služeb, méně občanského zázemí a obsluhují menší či pouze malé území.

V rámci TCM jsou vymezeny *tři základní principy* vytváření hierarchie centrálního místa a jejich tržních zón:

Obr. 5.5

- **tržní princip** dává největší možnost individuální volbě centrálních míst. Každé centrum nižšího řádu je stejně silně přitahováno třemi centry vyššího řádu. Teorie tu vychází z principu, že se vždy právě dvě centra nižšího řádu přikloní k jednomu centru vyššího řádu. Výsledkem je, že tržní zóna vyššího řádu zahrnuje $\frac{1}{3}$ zóny nižšího řádu. Ideální závěry tržního principu hierarchie centrálního místa jsou tak formulovány na bázi výrazného zjednodušení reality.
- **dopravní princip** určuje takové hierarchické vazby center nižšího řádu a centra vyššího řádu, které minimalizují dopravní náklady mezi těmito centry. Teorie v tomto případě vychází z předpokladu, že ideální dopravní cesty jsou spojnicemi jednotlivých centrálních míst vyššího řádu. Centra vyššího řádu přitahují právě ta centra nižšího řádu, která leží na těchto spojnicích (hlavních tazích). Možnost volby je menší, každé centrum vyššího řádu přitahuje tři centra nižšího řádu. Tržní zóna vyššího řádu zahrnuje $\frac{1}{2}$ zóny nižšího řádu.

- **administrativní princip** je založen na skutečnosti, že pro centrální místo nižšího řádu neexistuje možnost volby centrálního místa vyššího řádu. Základem tohoto principu je nadřizenost a podřizenost administrativních center vyššího a nižšího řádu. V pojetí teorie tak administrativní centrální místo vyššího řádu přitahuje všech šest administrativních centrálních míst nižšího řádu a jejich zóny.

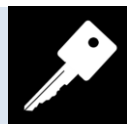
Teorie centrálních míst je sice založena na mnoha zjednodušeních, ale přesto je velmi cenná a názorná a mnohé prvky lze aplikovat i v praxi.¹⁶

SHRNUTÍ KAPITOLY

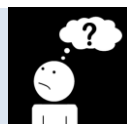
Kapitola se posouvá na makroúroveň, od chování jednotlivých subjektů k fungování celku v prostoru. Obsahuje dvě podkapitoly, z nichž první se zabývá východisky prostorového uspořádání a jeho prvky. Druhá podkapitola pak reprodukuje model Teorie centrálních míst (TCM) přes jeho abstraktní zjednodušený charakter dovoluje učinit si představu podmínkách a vývoji prostorového uspořádání, jinak řečeno o struktuře osídlení.

SEZNAM KLÍČOVÝCH SLOV K ZAPAMATOVÁNÍ

sídlo	Teorie centrálních míst (TCM)
centrální místo	hierarchie centrálních míst
tržní zóna	principy vytváření hierarchie
prahový počet obyvatel	

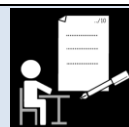
KONTROLNÍ OTÁZKY

¹⁶ V českých podmínkách byla teorie centrálních míst například aplikována v 70. letech minulého století při konstrukci střediskové soustavy osídlení.

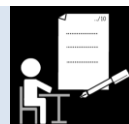
1. Definujte předpoklady teorie centrálních míst!
2. Jaký je průběh procesu prostorového uspořádání?
3. Jaký je mechanismus hierarchie centrálních míst?
4. Vyjmenujte konkrétní centra vyššího řádu v České republice!

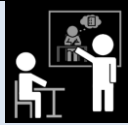
KONTROLNÍ TEST

Pokus interpretovat zjednodušený model TCM na realitu prostorového uspořádání ČR je nejlepším testem porozumění textu.

POZNÁMKY

VÝSTUPY Z UČENÍ	
<i>Po prostudování textu a vypracování úkolů v rámci této kapitoly</i>	
BUDETE UMĚT Budete znát rozdíly v přístupu ekonoma k regionalistce na mikroúrovni a makroúrovni	ZNALOSTI
BUDETE SCHOPNI Budete tak schopni rozlišovat mezi různými nástroji regionální politiky a jejím zacílením.	SCHOPNOSTI
ZÍSKÁTE Jakkoliv jde o teorii, která z povahy věci zjednodušuje skutečnosti, získáváte další ze „stavebních kamenů“ své kvalifikace pro praxi v regionální politice.	DOVEDNOSTI

6. TEORIE REGIONU

STRUKTURA KAPITOLY Makroekonomickým celkem obecné ekonomie je národní hospodářství; makroekonomickým celkem regionální ekonomie je region . Avšak zatímco národní hospodářství je jasně definovaný celek (je jím hospodářství suverénního státu), region musíme nejprve vymezit, než soustředíme pozornost na teoretické otázky struktury a vývoje regionu.
--

6.1 Regionalizace

Proces vymezení regionů nazýváme regionalizací. Přestože není k dispozici žádná *všeobecně uznávaná* definice tohoto pojmu, neboť „region“ je užíván v různých souvislostech a v různých situacích, o nějakou definici se pokusíme.

- **Definice regionu**

Nejobecnější definice může znít, že jde o **ohraňčené území** v rámci nějakého vyššího celku (např. státu), vyznačující se jistou **integritou**, tzn. silnými vnitřními vazbami, a zpravidla jistou autonomií resp. **suverenitou**. Z hlediska sociálně ekonomického a politického je neméně důležitá i **identita** obyvatel regionu, čili jejich pocit sounáležitosti s regionem. Bližší vymezení (charakter, zaměření, vnitřní uspořádání) závisí na řadě faktorů, které dovolují vytvořit určitou typologii regionů.

- **Typologie regionů**

Přístup k vymezení. Region může vzniknout **přírozeným** vývojem, který vytváří relativně objektivní, vnitřně homogenní ale navzájem diferencované části prostoru, nebo může region vzniknout **účelovým** vymezením části prostoru, které vyplývá ze subjektivních kritérií (mohou být sociálně ekonomická, surovinově ekologická, sociálně demografická, historicko politická aj.)

Charakter vzniku. Region může vzniknout rozčleňováním (decentralizací), jako např. kraje republiky, nebo naopak seskupováním (integrací) jako např. tzv. regiony soudržnosti.

Účel vymezení. Účel může být různý, jak uvidíme níže; speciálním účelem (důvodem) je administrativní rozčlenění event. seskupení.

Vnitřní struktura. Regiony mohou být vnitřně **homogenní** nebo naopak **heterogenní** (vnitřně různorodé) avšak *funkčně integrované*.

Regiony homogenní (stejnorodé ve vztahu k určitému kritériu, regiony vykazující jednotné územní charakteristiky ve sledovaných oblastech) – lze například definovat homogenní regiony dle přírodních charakteristik (horské), dle typického zaměření zemědělských činností (vinařské, ovocnářské), dále regiony stejnorodé v ekonomické orientaci (turistické, textilní, sklářské), dle socioekonomické úrovně (rozvinuté, zaostalé, ekonomické skanzeny), regiony dle sociálních charakteristik (sociálně problémové, s výskytem specifických typů kriminality), apod.

Regiony heterogenní (funkční, spádové, nodální, uzlové) – regiony vymezené na základě vzájemných vztahů jednotlivých vnitřních složek (území, příroda, ekonomické aktivity, apod.), tzn. regiony vymezené (fungující) na základě intenzity vzájemných vztahů. Klíčové jsou zejména vazby mezi jádrem (centrem, uzlem) a jeho zázemím (spádovou oblastí). Jako příklad funkčních vazeb centra a spádové oblasti lze uvést krátkodobou pracovní migraci či dojížděku do škol a za službami.

- **Hranice regionů**

Hranice regionů, které od sebe jednotlivé regiony oddělují, mohou mít v zásadě dvojí charakter. Výrazné, ostré hranice – **hraniční linie** – od sebe oddělují regiony, které lze takto jednoznačně územně vymezit. Jde většinou o regiony politické či administrativní vytvořené na základě mocenského rozhodnutí či politických dohod. Takto jednoznačné jsou hranice států, hranice samosprávných celků, apod. Pozvolné hranice, postupné přechody z jednoho regionu do druhého – **hraniční zóny** – oddělují přirozené regiony (např. hranice mezi horskou oblastí, podhůřím a nížinnou oblastí) či regiony funkční (heterogenní). U nodálních regionů je hraniční zóna dána gravitační intenzitou mezi jádrovými a spádovými oblastmi.

- **Hierarchie regionů**

Hierarchií regionů rozumíme rozdělení (kategorizaci) regionů podle jejich významu, který vyjadřuje:

Míra nezávislosti. Velmi důležitou charakteristikou, která diferencuje význam regionu, je míra nezávislosti, čili fakt, do jaké míry je region spravován samostatně, *suverénně*, či jakou má autonomii (relativní nezávislost) nebo je plně ovládán zvnějšku, nadřazeným regionem. Suverénní bývají zpravidla jen státní celky.

Velikost. I v případě regionů se srovnatelnou mírou nezávislosti má větší region zpravidla i větší význam, ale především to platí u administrativních regionů.

Míra otevřenosti. Mohli bychom také říci *intenzita vazeb s okolím* je důležitou charakteristikou významu regionu. V ekonomickém smyslu slova se mírou otevřenosti rozumí podíl zahraničního obchodu na celkovém výkonu ekonomiky.

Sociálně ekonomická úroveň. Regiony se navzájem liší také svoji ekonomickou úrovní; čím vyšší je tato úroveň, tím významnější místo region zaujímá v pomyslné hierarchii. Ale k tomu si musíme vysvětlit více.

6.2 Teorie vývoje regionů

Stručný výklad regionální ekonomie, zabývající se dimenzí prostoru, nyní opět rozšíříme i o základní dimenzi obecné ekonomie, **dimenzi času**¹⁷. Bez toho totiž nejsme s to vysvětlit stávající rozdíly v ekonomické úrovni různých regionů. I regiony mají svůj vývoj, dokonce se hovoří o „*cyklu regionů*“, neboli o faktu, že stejně jako přírodní celky střídají i celky sociální své fáze vývoje - vznik, růst, úpadek. Na tento vývoj má vliv řada faktorů; zde se omezíme na jejich *obecnou* kvalifikaci. Rozlišujeme faktory:

- **vnější**, přírodní, demografické a ekonomické, které vyprofilují *podmínky* vývoje regionu; mj. jejich **komparativní výhody**. (Vnějšími podmínkami se budeme podrobněji zabývat v **kap. 6.3.**)
- **vnitřní**, mezi něž zařazujeme na vnějších podmínkách závislé *chování* ekonomických subjektů (např. jejich lokalizaci, jak byla objasněna v **kap. 3**), vnitroregionální vazby a *mechanismy* vývoje (jak se je pokusila vymezit řada teorií a modelů dostupných v literatuře).

Souhrnně řečeno, vysvětlení vývoje regionů je většinou odvozováno od tzv. *teorií růstu*, což je dílčí disciplína *obecné* ekonomie, která se zabývá hledáním převážně *vnitřních* sil vývoje sociálně ekonomických celků. Specifický vklad teorií regionálního rozvoje spočívá ve snaze

¹⁷ Už jednou jsme tak učinili v kap. 3.2 při interpretaci rozhodování o migraci.

vysvětlit na základě těchto teorií *rozdíly* mezi různými regiony a důsledky těchto rozdílů na vztahy mezi regiony.

Tady je na místě odvolání na **kap. 2.3**, která hlavní přístupy již pojmenovala. V literatuře, vč. některých českých učebních textů, lze nalézt podrobnější klasifikaci různých teoretických východisek diferencovaného vývoje regionů.¹⁸ My se jimi nezabýváme, resp. uvedeme pouze několik příkladů modelů, jejichž společným jmenovatelem – dá-li se to tak říci – jsou dva stavební kameny: **impuls a multiplikátor**. (Pozorný čtenář pozná, že de facto reprezentují pouze jeden myšlenkový směr - keynesiánský.)

Teorie pólů rozvoje. Existují centra reprezentovaná sídlem či silným ekonomickým subjektem a lokalizovaná v prostoru, jejichž vnitřní vývoj je **impulsem**, hnací silou v širším spádovém území, resp. v celého regionu. Tato územně vymezená centra se označují jako póly růstu, resp. rozvoje. Růst v tomto případě znamená pouze zvyšování kvantitativních charakteristik (růst zaměstnanosti, produkce, výnosů), oproti tomu v rámci rozvoje jsou vedle růstových (kvantitativních) charakteristik zvyšovány i kvalitativní charakteristiky regionu jako například životní úroveň, občanská vybavenost, vzdělanostní struktura, apod.

Teorie ekonomické základny. Některé firmy či celá odvětví v regionu mají rozhodující, profilující význam, zatímco ostatní mají význam obslužný, přičemž mezi oběma sektory firem či odvětví existuje stabilní funkční vztah. Za těchto předpokladů pak lze spočítat tzv. **multiplikátor ekonomické základny (MEZ)**, který nám určuje, o kolik se zvýší zaměstnanost v obslužném sektoru, pokud se zvýší zaměstnanost v sektoru základním. Pomáhá tudíž odhadnout celkovou změnu v regionální ekonomice vyvolanou určitým impulsem.

$\text{MEZ} = \frac{\text{počet pracujících v regionu celkem}}{\text{počet pracujících v základních činnostech}}$

(Na obdobném principu je založena myšlenka regionálního multiplikátoru, který naopak počítá, o kolik se zvýší produkce (důchod) celého regionu, jestliže se zvýší produkce /důchod/ jeho základny.)

¹⁸ Srov. Blažek, J: Uhlíř, D. Teorie regionálního rozvoje, Karolinum, 2002

Hodnotu multiplikátoru (MEZ) lze také stanovit (odhadnout) *nepřímo*, pomocí tzv. **lokalizačního koeficientu (KL)**, který je založen na předpokládané úměře proporcí v regionu a v celém hospodářství, a je podílem regionálního koeficientu (KR) a národohospodářského koeficientu (KNH). Regionální koeficient určíme jako podíl počtu pracujících dané základní činnosti v regionu a počtu všech pracujících v daném regionu násobený stem. Národohospodářský koeficient (vlastně multiplikátor ekonomické základny pro celé národní hospodářství) určíme jako podíl počtu pracujících v dané činnosti v celém národním hospodářství a počtu všech pracujících v celé ekonomice násobeno stem.

Takovéto vnitřní vazby a vývoj regionu zároveň vedou k prohlubování rozdílů, čili **disparit** mezi regiony. Ekonomické aktivity jsou koncentrovány do některých regionů, neboť výhody plynoucí z koncentrace převažují nad možnými výhodami jiných regionů a rozdíly mezi regiony se prohlubují.

Teorie kumulativních změn odráží tento fakt. Podle ní existují tzv. *jádrové regiony*, které ekonomické subjekty preferují při své lokalizaci. Jádrové regiony potom ovlivňují regiony *okrajové*, a to jak pozitivně, tak i negativně. Mezi negativní vlivy řadíme např. migraci pracovních sil a přelévání úspor z méně rozvinutých regionů do jádrových. Na druhou stranu, jádrové regiony zvyšují poptávku po surovinách, zemědělských produktech a pracovní síle z ostatních regionů a přinášejí tak finanční prostředky a investice nutné pro rozvoj méně rozvinutých regionů.

6.3 Regionální analýza

Poslední část teorie regionů se zabývá analýzou. Takovou analýzu a její zaměření můžeme členit podle různých **kriterií**, zejm.:

- **z věcného hlediska**, čili podle určité typologie *faktorů* (podmínek), které determinují úroveň regionu, jeho strukturu, silné a slabé stránky, jeho příležitosti a rizika¹⁹.
- **z hlediska intenzity vnitřních vazeb** mezi jednotlivými subjekty v regionu, především firmami, čili podle toho, co subjekty v regionu (především firmy) uvnitř regionu spojuje,

¹⁹ Tzv. SWOT analýza je častý způsob vyhodnocování různých charakteristik regionů

- **z časového hlediska**, čili z hlediska vývoje regionu, jeho změn v čase,
- **z komparativního hlediska**, čili porovnání více regionů.

Výsledkem analýzy mohou být - v závislosti na zvoleném úhlu pohledu - různá poznání:

- věcné hledisko nás dovede např. k rozlišení regionů *slabých, strukturálně postižených, či silných*
- z časového hlediska rozlišíme regiony *rostoucí, stagnující a upadající* a konečně
- z hlediska komparativní analýzy dospějeme k rozlišení dvou zásadních charakteristik - *konvergence* (sbližování) či *divergence* (vzdalování) srovnávaných regionů, event. *kompatibilita* (vzájemně se doplňující regiony) či *konkurence* regionů.

Ale souhrnným výsledkem analýzy je zjištění, že mezi regiony existují dva typy rozdílů:

- **disparity**

Sociálně ekonomický vývoj území není homogenní, z řady příčin existují rozdíly mezi částmi celého území, jejich *slabými stránkami a hrozbami*. Vznikají **regionální disparity** (negativní rozdíly), neboli různá míra zaostávání některých regionů za nějakou referenční úrovní (např. průměrem celku či nejúspěšnějšími regiony).

- **vlastní potenciál**

Diferencovaný vývoj regionů má i tendenci k **diverzitě** (rozmanitosti) vycházející ze *silných stránek a příležitostí* pro budoucí vývoj území. Záleží ovšem na míře využití takového potenciálu.

Pro lepší pochopení budeme níže jednotlivé faktory věcné analýzy ilustrovat *na příkladu české ekonomiky* a jejích regionů.

- **Přírodní prostředí a infrastruktura**

Začneme skupinou faktorů, které ovlivňují **atraktivnost** prostředí pro obyvatelstvo a investory. Mezi hlavní faktory patří:

Poloha regionu a sídelní struktura

Většina regionů České republiky se rozkládá od centrální oblasti republiky až po její periferii na hranici. Už z tohoto hlediska nejsou zcela vnitřně homogenní. Závažná je změna, jež

postihla Moravskoslezsko a Zlínsko, které se po rozdělení Československa dostaly ze středu na okraj republiky.

Významné jsou i rozdíly v **sídelní struktuře** a v postavení aglomerací. V České republice je více než 6 000 obcí, z nichž pouze malou část lze na základě mezinárodních standardů označit za města. Nalezneme pouze 5 měst, které počtem svých obyvatel převyšují hranici 100 000 obyvatel (Praha, Brno, Ostrava, Plzeň a Olomouc). **Venkovský prostor** představují obce s méně než 2 000 obyvatel.

Příhraniční oblasti byly dlouhodobě v rámci národních států **periferními regiony** ve smyslu vzdálenosti od rozvojových center. V případě ČR tato zákonitost platí obzvláště vzhledem k výrazně koncentrickému tvaru území republiky. Vzdálenost od center rozvoje a zejména od centra nejvýznamnějšího, tj. Prahy, byla dlouhodobě, na základě uspořádání území Evropy jako národních států, jednou z bariér rozvoje.

Existují však i periferní regiony ve vnitrozemí, na úrovni **mikroregionů**.

Infrastruktura

Územní **struktura průmyslových objektů** a zařízení vytváří velmi závažnou charakteristiku regionálně diferencovaného prostředí a není rovnoměrně zastoupena ve všech regionech. Její historicky nejvýznamnější determinantou byly přírodní podmínky, naleziště surovin, vodní zdroje apod. Postupně nabývaly na významu jiné faktory a rozmístění průmyslu už nebylo tolik závislé na přírodě. V současné době je rozhodující determinantou pracovní síla (její kvalifikace a cena), vědeckotechnické zázemí a samozřejmě stále či ještě více dopravní infrastruktura.

Nedávná transformace české ekonomiky a s ní související **restrukturalizace průmyslu** způsobily zásadní změny v postavení regionů. Netýká se to jenom regionů se soustředěnými objekty těžkého průmyslu (Moravskoslezsko a Severozápad) ale např. i regionů, v nichž byl historicky soustředěn textilní průmysl aj. (Severovýchod).

Je známo, že základní **dopravní infrastruktura**, železniční a silniční, se vyznačuje relativně vysokou hustotou (to souvisí s rozdrobeným osídlením), ale evidentně nedostatečnou kvalitou (což se týká její kapacity i nedostatečné údržby). Struktura dopravních sítí navíc (stejně jako

průmyslová infrastruktura) odráží historii sociálně ekonomického vývoje, který však v posledním období doznal zásadních změn, jimž se tato struktura jen pomalu přizpůsobuje. Dopravní síť je jedna věc, druhou je její využití veřejnou dopravou. Stesky na zhoršenou **dopravní obslužnost** veřejnou dopravou zejména venkovských a periferních regionů slyšíme zejména v souvislosti s potížemi starých lidí při dojížděcí do zdravotnických zařízení. Neméně závažný problém však způsobuje při dojížděcí do zaměstnání; a co víc může být i jednou z příčin nezaměstnanosti, když neumožňuje denní dojíždění v případě, že v místě nejsou volná pracovní místa.

Technická infrastruktura představuje řadu životně důležitých sítí, avšak zřejmě prioritním problémem je - mj. s ohledem na naše závazky vůči Evropské unii – vybavenost sítěmi **vodovodů a kanalizací** vč. čističek odpadních vod.

Životní prostředí

Tvoří významnou součást prostředí vůbec a je ovlivňováno řadou faktorů regionálně diferencovaného rozvoje a samo, resp. **míra jeho znehodnocení**, negativně působí na mnoho jiných faktorů, nikoliv jen zdravotních, ale obecně řečeno na celkovou atraktivnost regionu. Existuje celá řada faktorů životního prostředí a celá řada ukazatelů měřících jeho stav. Třebaže se životní prostředí v České republice prokazatelně v mnoha ukazatelích dlouhodobě zlepšuje, jsou jiné ukazatele, které signalizují zhoršení, ale hlavně - i v této oblasti existují významné **regionální rozdíly**.

• Potenciál regionu

Druhá skupina faktorů charakterizuje „**lidský potenciál**“, jak nepěkně označujeme demografické a sociální charakteristiky obyvatelstva.

Stárnutí populace

Není to jen český ale obecně evropský problém. Z pohledu regionální analýzy je podstatné, že věková struktura obyvatelstva je regionálně značně rozdílná. Vyšší podíl osob v regionu, které dosáhly důchodového věku má řadu negativních sociálních důsledků, ale zároveň má pozitivní vliv na trh práce. Nebo naopak, v regionech, kde je relativně více obyvatel v produktivním věku, existuje také větší napětí na trhu práce. Proplouvání mezi Scyllou a Charybdou, mezi výdaji na podporu v nezaměstnanosti a výdaji na starobní důchody, má tak i

regionální dimenzi. Obecně lze konstatovat, že vyšší podíl starších ročníků populace je v centrálních regionech a – s výjimkou Prahy – ve venkovských regionech, což má důsledky i na migraci obyvatelstva.

Migrace

Regionální rozdíly ve výkonnosti ekonomiky a v demografické situaci jsou totiž částečně řešeny migrací obyvatelstva. Jak známo, rozlišujeme dva základní typy; migraci dlouhodobou (trvalou), neboli stěhování z jednoho regionu do jiného. Pokud dlouhodobá migrace zachovává určitý směr, dochází k vysídlování určitého území se všemi negativními důsledky. To je bohužel i případ České republiky. Krátkodobá migrace a její problémy zase souvisejí s dopravní obslužností. Území s kladnými saldy migrace jsou převážně v zázemí velkých měst, zejména Prahy (tzv. suburbanizací). Záporná bilance se týká venkovských regionů, ale také Ostravska a Mostecka. Nejvyšší relativní hodnoty dojížděky za prací jsou opět v okolí velkých měst a ve vysoce industrializovaných regionech a nejnižší pak ve velkých městech.

Vzdělanostní struktura

Jinou základní strukturou obyvatelstva je jeho vzdělanostní struktura, čili zároveň a především struktura kvality nabídky pracovní síly na pracovním trhu. Nejvyšší míra vzdělání je kolem velkých měst, místa s nejnižší mírou vzdělání jsou shodná s místy s nejvyšší nezaměstnaností, významnou pozitivní výjimkou je Moravskoslezsko.

- **Sociálně ekonomické charakteristiky**

Konečně poslední skupina faktorů charakterizuje dosaženou sociálně ekonomickou úroveň regionu.

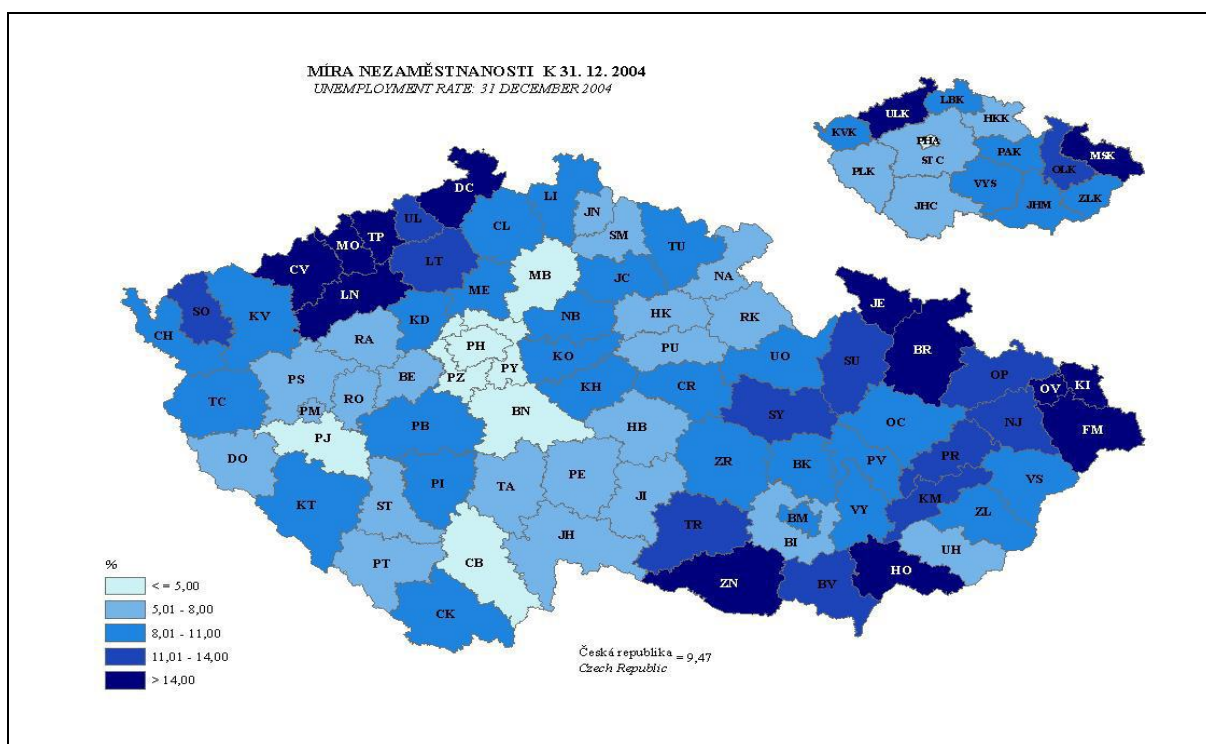
HDP na obyvatele

Výkonnost regionu je základním faktorem regionální analýzy. Vyplynají z ní dvě tendence; přibližování úrovni EU 27 (v roce 2008 byla ČR na úrovni 82 % průměru) a divergence v národním rámci, konkrétně výrazný odstup Prahy od „zbytku“ republiky a vážné problémy celých regionů Moravskoslezsko a Severozápad. Regionální disparity neboli „rozevírání nůžek“ mezi regiony je na nižší úrovni agregace, konkrétně na úrovni krajů, významnější a ještě významnější by bylo možno nalézt na úrovni bývalých okresů. To je závažné a varující zjištění.

Míra nezaměstnanosti

Je samozřejmě především (negativním) sociálním jevem. Zároveň je však i indikátorem míry nevyžití (pracovního) potenciálu regionu a tedy - za příznivých okolností - příležitostí pro budoucnost. Míra nezaměstnanosti ovšem nesouvisí pouze s výkonností ekonomiky a její poptávkou po pracovní síle, ale odráží i řadu sociálně demografických faktorů na straně **nabídky** pracovní síly.

Obr. 6.1

Pozn.: Údaje jsou samozřejmě zastaralé, ale nejpersvědčivěji naznačují regionální rozdíly v ČR

Přímé zahraniční investice

Regionální rozdíly v objemu zahraničních investic na obyvatele jsou významné, ale hlavně se nepřekrývají s rozdíly v nezaměstnanosti. Zahraniční investoři se rozhodují podle jiných kritérií

Malé a střední podniky (MPS)

Pozornost věnovaná tomuto segmentu ekonomiky není jen módní záležitostí. Jeho specifické rysy jsou zcela jistě významné i z hlediska regionální analýzy. Počet MSP v území signalizuje rozdíly v ochotě a schopnosti samostatně podnikat. MSP mají - vzhledem ke své pružnosti a obvykle nižší produktivitě práce – větší schopnost absorpce volné pracovní síly (MPS se celostátně již podílejí z cca 60% na zaměstnanosti), jsou více rozptýleny v území, takže nejsou tolik závislé na dopravní dostupnosti a samozřejmě přispívají k výkonnosti území.

Průměrná nominální mzda

Je jedním z indikátorů životní úrovně (a ceny práce) v území. Zároveň více či méně odráží další vlivy - diferencované životní náklady v území, ale také historii; protože mzda - jak známo – je málo pružná směrem dolů, její historický vývoj, třeba i za odlišných podmínek, má nesporný vliv na její současnou úroveň. Bez toho bychom nebyli schopni vysvětlit i některé překvapivé rozdíly.

Ekonomické myšlení a statistika

Srovnajme ještě stručně způsob ekonomického myšlení na mikroúrovni a na makroúrovni.

*Mikroekonomie vychází z určitých předpokladů (axiomů), od kterých **dedukcí** dospěje k základním postulátům **chování** ekonomických subjektů. V míře, v jaké jsou předpoklady v realitě splněny, odpovídá i teorie praxi.*

*Makroekonomie pracuje se souhrnem (agregací) ekonomických subjektů a na této agregátní úrovni hledá vazby mezi nimi a vysvětlení mechanismu **fungování** ekonomiky. Ke svým postulátům dospívá **indukcí**. Při analýze konkrétního jevu ověřuje (verifikuje) určitou zobecňující **hypotézu**, neboli nejprve shromažďuje data a poté hledá příčinné vazby mezi nimi. Musí však:*

- postupovat metodou **ceteris paribus**, čili dočasně vždy ignorovat některé další jevy resp. předpokládat, že se nemění,
- respektovat **stochastický (náhodný) charakter** změn, které sleduje, a za tím účelem
- užívat k analýze speciálních **statistických metod**, které dovolují přiznat výkladu reality jistou mírou pravděpodobnosti.

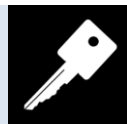
Mj. z toho vyplývá závažné zjištění: bez základních znalostí statistiky a jejích metod se nelze kvalifikovaně věnovat ani regionální ekonomii, ani analýze praktických problémů regionalistiky.

SHRNUTÍ KAPITOLY

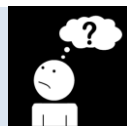
Kapitola je svým způsobem vrcholem předmětu, neboť se zabývá základním stavebním kamenem - regionem. Podrobně zpracovává proces vymezení regionů (regionalizaci), výslednou typologii regionů a základy teorie a analýzy regionálního rozvoje na příkladu České republiky.

SEZNAM KLÍČOVÝCH SLOV K ZAPAMATOVÁNÍ

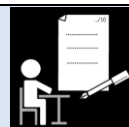
regionalizace	teorie RR
region	princip multiplikátoru
typy regionů	disparita
- přirozený, účelový	diversita
- homogenní, heterogenní	

KONTROLNÍ OTÁZKY

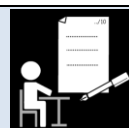
1. Uveďte základní znaky regionu (typologie)!
2. Charakterizujte vývoj regionu v čase (vývojový cyklus)!
3. Jaké jsou vnitřní faktory ovlivňující vývoj regionu?
4. Objašněte princip multiplikátoru!
5. Charakterizujte hlavní vnější podmínky vývoje regionu!
6. Jaké jsou základní typy rozdílů mezi regiony?

KONTROLNÍ TEST

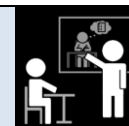

Popište regionální strukturu ČR s využitím znalostí teorie regionu

POZNÁMKY

VÝSTUPY Z UČENÍ

Po prostudování textu a vypracování úkolů v rámci této kapitoly

BUDETE UMĚT

Lépe poznáte obsah a smysl pojmu region

ZNALOSTI

BUDETE SCHOPNI	SCHOPNOSTI
Budete tak schopni rozlišovat mezi různými typy regionů.	
ZÍSKÁTE	DOVEDNOSTI
Získáte tak dovednost respektovat charakter konkrétního regionu ve své praktické činnosti.	

Ekonomie veřejného sektoru

7 TRŽNÍ MECHANISMUS A POLITIKA

STRUKTURA KAPITOLY

Můžeme být přesvědčenými liberály a uznávat organizující úlohu trhu, který *nejefektivněji* dovede alokovat omezené zdroje, ale přesto si musíme všimnout faktu, že za jistých okolností takový mechanismus *selhává*. Stát reaguje svými intervencemi. Jaký je mechanismus veřejného rozhodování a charakteristiky veřejného sektoru? Kapitulu uzavírá pojednání o regionální politice.

7.1 Selhání trhu a vládní intervence

Níže je uveden stručný výčet možných selhání:

- **Existence veřejných statků**, tj. zboží nebo služeb, kde prospěch z nich je - na rozdíl od statků soukromých – *nedělitelný* a ze spotřeby nikoho *nelze vyloučit*. Takovými statky je např. služba armády a policie, nebo veřejné osvětlení.²⁰ Soukromá firma však není motivována k nabízení podobných statků, neboť nemůže určit náklady a stanovit cenu pro individuálního spotřebitele.
- **Výskyt tzv. externalit** neboli fakt, že v některých případech může mít určitá užitečná činnost *nezamýšlené* vedlejší efekty, může mít dopad na jiné. Přitom rozlišujeme efekty negativní (dodatečný náklad) či pozitivní (dodatečný prospěch). Příkladem negativní externality je znečištění životního prostředí a s tím spojené nedobrovolné

²⁰ Problematika veřejných statků jev teorii i v praxi složitější a vrátíme se k ní v dalším studiu.

náklady jako vedlejší produkt výroby elektrické energie. Kompenzovat tyto vyvolané náklady či dodatečný prospěch trh sám o sobě není s to.

- **Selhání konkurence.** Jedním z předpokladů efektivního fungování trhu je existence konkurence, která zabrání, aby jeden výrobce diktoval ceny. Pokud je konkurence narušena a vzniká tzv. *monopolní* struktura trhu, je narušeno i efektivní fungování trhu.
- **Narušení (makro)ekonomické rovnováhy.** Vývoj sociálně ekonomických celků není rovnoměrný, takže může dojít k narušení rovnováhy mezi nabídkou a poptávkou. Tzv. *cyklickému* vývoji trh nezabrání, což na agregátní národohospodářské úrovni může mít zásadní důsledky – krize.
- **Sociální event. regionální nerovnost.** Dokonale fungující trh, jak už bylo řečeno, dokáže zabezpečit efektivní alokaci omezených zdrojů, avšak nedokáže zaručit sociální rovnost osob či územních částí (regionů) celku. *Rovnost* či *spravedlnost* nejsou ekonomickými kategoriemi, nicméně společnost 21. století považuje zmírňování takových nerovností za větší nebo menší samozřejmost.

Tam, kde selhává tržní mechanismus, existuje určité oprávnění pro *zásahy státu*. Moderní společnost resp. její stát zasahují do přirozeného mechanismu fungování, aby je korigovaly podle svých představ a cílů. Přitom je žádoucí rozlišovat hranici mezi zásahy, které skutečně *napravují* selhání trhu, a zásahy, které již trh *deformují*, aby prosadily cíle sociálního inženýrství různého druhu.²¹

V principu lze rozlišit tři velké skupiny zásahů státu do sociálně ekonomického vývoje:

- **Regulace.** Stát vytváří rámec fungování ekonomiky tím, že reguluje *chování* účastníků trhu (legislativní rámec), reguluje *ceny* (cenová politika) a *nabídku peněz* (měnová politika)
- **Fiskální přerozdělování.** Zásadním typem zásahů je ovšem přerozdělování zdrojů. Ekonomické subjekty (firmy, domácnosti apod.) povinně odvádějí státu část svých

²¹ Krajním případem je centrálně plánovaná ekonomika, teoretický koncept fungování ekonomiky tzv. reálného socialismu.

příjmů, *daně*, a ten takto získané zdroje vynakládá podle svých cílů na *dotace* některým subjektům (např. sociálně slabým) a financování některého zboží a služeb (např. veřejných statků)

- **Veřejná produkce.** V krajním případě stát přebírá odpovědnost za zásobování určitým zbožím či službami, za jejich výrobu a k tomu vytváří příslušné instituce a firmy.

Zásahy státu v posledních desetiletích ve většině tzv. vyspělých zemí výrazně vzrostly²², takže má mj. smysl hovořit o rozdělení sociálně ekonomického celku (státu, regionu) na dva **sektory – soukromý a veřejný**. Nejstručnější rozlišení charakteristických rysů obou sektorů nabízí následující schéma.

Obr. 7.1

SROVNÁNÍ SOUKROMÉHO A VEŘEJNÉHO SEKTORU		
	soukromý	veřejný
produkce statků	soukromých spotřeba individuální	veřejných kolektivní
zdroje	soukromé vlastní	veřejné přerozdělené
odpovědnost	vlastníkům „sobě“	občanům voličům
motivace	soukromý zisk	veřejný prospěch

7.2 Mechanismus veřejného rozhodování

Rozhodování státu, veřejné správy probíhá ve **veřejném zájmu**. Jak ovšem vzniká veřejný zájem? My na tomto místě zmíníme pouze obecné politologické pravidlo. Tím je **teorie**

²² V mnoha zemích dosahují až poloviny ročního objemu HDP

veřejné volby²³, popisující mechanismus kolektivního rozhodování, který je v jistém smyslu slova analogií a zároveň protipólem tržního mechanismu. Analogie a rozdíly lze shrnout do několika bodů:

- v základě kolektivního (demokratického) rozhodování jsou individuální preference, podobně jako makroekonomika je agregací chování mikroekonomických jednotek,
- také v teorii veřejné volby je optimální výsledek v bodě rovnováhy mezi nabídkou a poptávkou,
- podobně jako mikroekonomická jednotka maximalizuje zisk, politik maximalizuje své volební šance (hlasy). Z toho však vyplývá i jeden významný rozdíl. Zatímco racionálně se chovající ekonomický subjekt hledá optimum v delším horizontu, politik se zpravidla omezuje na *volební období*,
- jiná rozdílnost spočívá v tom, že výsledkem veřejné volby je *nedělitelné rozhodnutí* nikoliv agregace individuálních rozhodnutí,
- a stejně jako v případě selhání trhu může dojít i k *selhání vlády*.

Podstatou vládního (kolektivního) rozhodování je korigování tržních informací (především cen) a/nebo redistribuce vytvořených efektů (především zdrojů), tedy oprava výsledku tržní alokace. Ideálním výsledkem zásahu vlády je *tzv. Paretovo zlepšení*, kdy si všichni polepší. Efektivní může být i oprava původního rozdělení zdrojů – *redistribuce*. Vláda ovšem selhává, pokud výsledkem jejího rozhodnutí je zhoršení pro všechny, nebo přerozdělením získaly „nevhodné“ subjekty.

Aby vláda dospěla k žádoucímu rozhodnutí v mechanismu veřejné volby, musí nastat jeden ze dvou případů:

- *jednomyslnost* - dosáhnout jednomyslnosti je však u většiny rozhodnutí přinejmenším náročné, ne-li nemožné. Vedle nezbytného vyjednávání se může objevit pokus o průtahy, vydírání apod., čili zneužití,
- *většinovost* - jde o realističtější způsob dosažení kolektivního rozhodnutí, má však rovněž své nedostatky a rizika určitého zneužití. Lepší způsob ovšem není.

²³ Významnými autory této školy jsou J. Buchanan a K. Arrow

Většinové pravidlo především nezaručuje Paretovo zlepšení, ale na druhou stranu minimalizuje možnost vládního selhání (vždy bude někdo uspokojen). Zároveň však hrozí případ „*tyranie většiny*“ (51% rozhoduje proti zájmům 49%), což lze zmírnit uplatněním principu kvalifikované většiny. Hrozí i *další defekty*, mj. nekonzistence většinového rozhodování, tzv. hlasovací paradox, využití (zneužití) jednatelského pořádku, teorém středového voliče aj.

Potud teorie, která použila tradiční *mikroekonomii* jako východisko zkoumání politického systému, veřejné správy a zájmových skupin. Tato teorie chápe **politiku jako směnu**. Směna má přitom - i v politice - dva důležité znaky:

- dohodu (smlouvu)
- efektivnost.

Maximální efektivnosti je v politice dosaženo v momentu jednomyslnosti, tehdy je navíc efektivnost shodná se spravedlností. Jednomyslnost, jak už bylo řečeno, je přinejmenším nákladnou záležitostí. Proto je relevantní poměrování vysokých nákladů jednomyslnosti proti ztrátám jednotlivců či některých zájmových skupin v případě „menších nároků na jednomyslnost“. Jistým východiskem je totiž povýšení požadavku jednomyslnosti na úroveň *konstituční volby (dohody)* tedy na „úroveň volby pravidel“ (konstitucí). Prakticky to znamená předpokládat, že všichni jsou schopni se alespoň dohodnout na takových pravidlech postupu, která sice nezaručují, že každé rozhodnutí přijaté na jejich základě je v zájmu všech, ale všichni mohou předpokládat, že postupnými kroky (rozhodnutími) se přiblíží naplnění i svých zájmů. Jde opět o jakousi analogii stabilního trhu, který tenduje postupnými kroky k rovnováze. To je významný posun v chápání politiky, který v sobě ovšem obsahuje dvě krajní polohy:

pozitivní – v mezním případě může takový postup *odstranit konflikty*, a tudíž posilovat důvěru v takový mechanismus;

negativní – tvůrci pokusu o konstituční volbu se mohou ocitnout v poloze *sociálního inženýrství*. Ekonom by neměl podléhat ani jednomu extrému, měl by se soustředit na *analýzu procesu rozhodování* a návrhy na jeho dílčí změny, a i ty chápat podmíněně, čili vystavit je reflexi.

Teorie logicky předpokládá i možnost **vládního selhání** jako analogii k selhání trhu. Může mít různou podobu od chybného rozhodnutí, přes rozhodnutí „krátkozraké“ vzhledem k tomu, že rozhodovací horizont politika může být ovlivněn délkou volebního období, až po rozhodnutí nezákonné mající charakter korupce a tunelování.

7.3 Podstata veřejných financí

Finančním základem politiky, jejím nástrojem je **veřejný rozpočet**, bilance příjmů a výdajů státu (veřejné správy); „veřejný“ je ve dvojím smyslu slova:

- příjmy jsou zčásti výnosem z vlastní činnosti státu (veřejné správy), ale z rozhodující části jsou **výnosem z daní a poplatků** soukromého sektoru a domácností.
- výdaje slouží všem sektorům, ale nevydávají se nutně na principu *ekvivalence* („něco za něco“), nýbrž častěji v podobě **dotací, příspěvků** apod.

Veřejné rozpočty *přerozdělují (transferují)* zdaněnou část prvotních soukromých příjmů na jiné účely, než by rozhodl původní příjemce, činí tak ovšem ve veřejném zájmu (veřejné statky) nebo ze solidarity.²⁴

Veřejné rozpočty by měly být v *principu* vyrovnané, mohou však být přebytkové nebo i schodkové (deficitní).

• Veřejné příjmy

Nejvýznamnější část vlastních příjmů tvoří **daňové příjmy**.

Daň je definována jako povinná, zákonem uložená, pravidelně se opakující platba do veřejného rozpočtu, která je neúčelová, neekvivalentní a nenávratná.

Stávající daňová soustava České republiky vznikla při daňové reformě, provedené k 1. lednu 1993. Přestože od té doby jednotlivé daňové zákony doznaly řady změn, daňová soustava České republiky se od té doby v principu nezměnila. Vzhledem k naší tehdejší žádosti o vstup

²⁴ V případě obecních a krajských rozpočtů jsou ovšem daňové příjmy z větší části odvozeny z celostátního výnosu daní následným přerozdělením. Veřejné rozpočty, stejně jako daně tvoří ucelenou soustavu

do EU, bylo jedním z východisek daňové reformy přizpůsobení našeho daňového systému zásadám platným v EU. Daňová synchronizace byla nutná pro volný pohyb zboží, kapitálu i osob.

Daně dělíme na přímé a nepřímé. **Přímými daněmi** jsou takové daně, které poplatník hradí ze svého příjmu nebo svého majetku. V podstatě jsou přímými daněmi také *pojistné na sociální zabezpečení, příspěvek na státní politiku zaměstnanosti a pojistné na veřejné zdravotní pojištění*. (U těchto „daní“ připadá celý výnos státnímu rozpočtu, nepřerozděluje se do rozpočtu samospráv).

Daně nepřímé nedopadají na jejich nositele přímo formou zdanění příjmu, ale tak, že jsou zahrnuty v ceně jím nakupovaných výrobků nebo služeb. Subjekt, který nepřímé daně odvádí, tak není totožný se subjektem, který je platí. V České republice jsou nepřímými daněmi: *daň z přidané hodnoty, spotřební daň* (daň z minerálních olejů, daň z piva, z vína a meziproductů, daň z lihu a daň z tabákových výrobků). Svou podstatou je nepřímou daní i *clo*.

Příjmy mohou zahrnout i **úvěry**, tzn. cizí zdroje, které kompenzují nedostatek vlastních příjmů, vyrovnávají deficit rozpočtu - a ovšem je nutno je v budoucnu splatit z budoucích příjmů.

• Veřejné výdaje

Rozhodující část výdajů představují **dotace**; čili jednostranný tok peněz k příjemci, bez ekvivalentu z jeho strany, nevratný. Mohou být **účelové**, čili příjemce je zavázán použít je výhradně na daný účel, nebo **obecné**, kdy je příjemci ponechána určitá vůle, jak je použít.

Rozlišují se výdaje na **konečnou spotřebu** a **investiční výdaje** (na pořízení majetku). Výdaje na konečnou spotřebu se dělí na spotřebu individuální a kolektivní. Individuální spotřebu tvoří výdaje pro různé skupiny osob (např. studenty, nemocné apod.), které kryjí náklady na různé („bezplatné“) služby, jež jsou jim poskytovány (školství, lékařská péče aj). Kolektivní spotřebu tvoří výdaje na tzv. veřejné statky čili služby, které užívají všichni bez rozdílu (bezpečnost, výkon veřejné správy apod.) Konkrétní struktura výdajů se liší v závislosti na

úrovni veřejné správy - čili na tom, je-li to centrální úroveň, krajská nebo obecní - a podle jejich kompetencí daných zákonem.

Podstatné je ještě jiné členění výdajů veřejných rozpočtů. Jejich velkou a stále rostoucí část představují tzv. **mandatorní výdaje**. Jsou to výdaje závazné, které vyplývají *ze zákona* (např. důchody resp. všechny sociální dávky, ale také výdaje na státní správu), nebo *ze smluv* (např. příspěvek na stavební spoření, příspěvek do rozpočtu EU, či tzv. dluhová služba, splácení dluhu). **Zbývající výdaje** jsou ty, které nejsou předurčené a představují prostor pro vlastní politiku vlády.

- **Veřejné rozpočty a jejich dopady**

Veřejné rozpočty mají svůj specifický účel. Zároveň však je třeba vědět, že mají i své *vedlejší* dopady.

Daně jsou příjmem veřejného rozpočtu, ale pro plátce daní představují *daňové břemeno*, které má ekonomické a sociální důsledky²⁵. Mají **důchodový efekt**, neboť snižují soukromý příjem (důchod), nebo zvyšují náklady produkce, které se promítají do cen, a tak modifikují nabídku a poptávku. Mají též **substituční efekt**, tzn., že např. pokles poptávky po jednom zboží v důsledku zvýšení daně povede ke zvýšení poptávky po jiném zboží. Výběr daní může být navíc spojen s jedním **paradoxním efektem**; nemusí platit, že čím vyšší daně, tím větší jejich výnos pro stát, ale právě naopak.²⁶

Výdaje mají rovněž různé efekty. Dělíme je podle jejich funkce a hovoříme o **alokační funkci** výdajů, když primárně sledujeme, *na co* jsou vydávány (např. výdaje na veřejné statky); **distribuční** funkce spočívá v již zmiňovaném *přerozdělování* (redistribuci) a konečně plní **stabilizační** funkci tehdy, když jsou nástrojem *makroekonomické* politiky. V každém případě veřejné výdaje představují prostředky, o které jsou - v důsledku zdanění - nižší soukromé výdaje (domácností a firem); Jde tedy o to, aby přinesly očekávaný užitek (prospěch), aby byly *efektivně* vynaloženy.

- **Soustava veřejných rozpočtů**

²⁵ Má také prostorové (regionálně diferencované) důsledky.

²⁶ Viz tzv. Philipsova křivka

Veřejný rozpočet je jednak peněžním fondem, jednak finančním plánem veřejnoprávních subjektů. Tvoří *soustavu*, kam patří státní rozpočet, který je základním finančním plánem státu, dále rozpočty krajů a obcí, zahrnují se sem i rozpočty příspěvkových organizací a dobrovolných svazků obcí. Do rozpočtové soustavy ČR dále patří státní fondy, např. Státní fond dopravní infrastruktury, Státní fond rozvoje bydlení nebo případné fondy krajů a obcí.

Celá soustava tvoří jeden provázaný celek. To mj. názorně vidět na struktuře daňových příjmů. Většinu daňových příjmů totiž tvoří tzv. **sdílené daně** rozdělované podle zákonem stanoveného rozpočtového určení daní. Výnosy jednotlivých daní se rozdělí mezi tři úrovně – sdílí je stát, kraje a obce podle určitého klíče.²⁷ Přihlíží se přitom k určitým, prostorově diferencovaným charakteristikám, k

- *rozdílům v daňové kapacitě území (regionu)*, čili k možnosti získat daně v daném území
- *principu subsidiarity*, který při distribuci výdajů respektuje fakt, že o různých výdajích je vhodné rozhodovat na úrovni, která má k tomu nejlepší informace,
- *prostorovému omezení užitku*, neboť různé statky nejsou stejně užitečné všude.

Tato praxe je odvozena od širšího teoretického konceptu.

• Teorie fiskálního federalismu

Teorie vznikala v USA v 50. letech, přičemž sledovala dva cíle zároveň; *politický* - decentralizaci rozhodování, event. solidaritu a *ekonomický* - efektivnost veřejných rozpočtů. Je založena na dvou významných *předpokladech*, které snad platí v USA ale podstatně méně v Evropě:

- volná migrace osob a tomu odpovídající pracovní právo
- konkurenční trh s byty a dostatek bytů

Teorie rozlišuje různé soustavy veřejných financí, různé **typy** fiskálního federalismu:

- *vertikální*, tzn. vertikálně strukturovaný, přičemž může být centralizovaný nebo decentralizovaný (např. vedle centrální vlády, kraje a obce). Decentralizací se naplňuje cíl *demokratizace*,
- *horizontální*, tzn., že jeho horizontální struktura zahrnuje vazby mezi vládami (veřejnými správami) a jejich rozpočty na stejné úrovni (např. mezi různými kraji).

²⁷ Přerozdělení daní v ČR charakterizují schémata v původní verzi skript

Naplnuje se tím cíl *solidarity*, soustava implicity předpokládá přelévání prostředků mezi rozpočty.

- **Ekonomie veřejného dluhu**

Již v úvodu kapitoly bylo naznačeno, že veřejný rozpočet by měl končit vyrovnaný, ne se schodkem, který zakládá zadlužení. Jenže Keynes a jeho následovatelé se domnívali, že stát ve své roli *regulátora* má - v případě potřeby - oprávnění i vytvářet schodek. A co víc, že dluh státu není tragedií, pokud ekonomika roste. Dnes už víme, že tak jednoduché to není, neboť dluh někdo musí financovat, i to, že z dnešních problémů není možné obviňovat pouze (keynesiánskou) teorii, ale spíše (politickou) praxi.

Dluh lze sice vytloukat dluhem, ale jsou i rafinovanější cesty „řešení“: *Emise peněz*, která vede k inflaci a znehodnocení dluhu a/nebo *devalvace měny*, která konec konců vede k témuž. A je seriózní připomenout, že *princip PPP* (partnerství veřejného a soukromého sektoru) není ničím jiným než módní formou zadlužení a řešení problému nedostatku veřejných peněz.

7.4 Cíle a nástroje regionální politiky

Předchozí tři subkapitoly připravily půdu pro to, abychom se zabývali naším specifickým tématem, a jím je regionální rozměr politiky.

Regionální politika zakládá své oprávnění na většinovém názoru, že rozdíly mezi regiony, zejména tzv. negativní disparity, nejsou žádoucí, přičemž přirozeným způsobem, chcete-li působením trhu, je nelze odstranit.

Cíle regionální politiky měly ovšem svůj vývoj. Je to mj. dáno existencí dvou typů rozdílů mezi regiony, jak jsme se jimi zabývali v **kap. 6**. Analogicky proto rozlišujeme i **dva základní přístupy** regionální politiky:

• Tradiční (pasivní), založený na principu solidarity s regiony, které vykazují negativní disparity. Jeho cílem je soudržnost vyššího celku např. státu a tedy zmírňování či

přímo odstraňování těchto disparit, čili snaha do jisté míry homogenizovat úrovně regionů. Takový přístup napomáhá ke **konvergenci** (sbližování) regionů.

- **Moderní** (aktivní) přístup preferuje využití diferencovaného potenciálu regionů. Jeho cílem je posilování **konkurenceschopnosti** regionů. Tento přístup vede naopak k určité **diverzifikaci** rozvojových aktivit a struktury.

Současná regionální politika zemí Evropské unie přitom usiluje o naplnění obou přístupů zároveň a její snahou je sladit i další cíle:

Solidarita. Výchozím principem je solidarita silných se slabšími a znevýhodněnými regiony. Solidarita je *mimoekonomickou* kategorií, přerozdělované zdroje jsou však reálným nákladem.

Soudržnost. Reálným efektem solidarity je posilování soudržnosti celku (státu apod.). Ta je dále podmíněna *rovnými příležitostmi* k rozvoji všech územních celků, mj. rozvojem infrastruktury zaostávajících regionů.

Růst. Hospodářský růst usnadňuje odstraňování disparit a zároveň je *předpokladem* plného využívání potenciálu regionů.

Konkurenceschopnost. Potenciál a komparativní výhody jsou skutečně využity, jestliže se prorůstově orientovaná regionální politika soustřeďuje zároveň na posilování konkurenceschopnosti jednotlivých regionů.

Udržitelný rozvoj. Podmínkou účinnosti regionální politiky je takový růst, který garantuje vyvážený vztah ekonomické, sociální a environmentální složky (regionálního) rozvoje.

Sladění těchto cílů je však náročný a do značné míry nesplnitelný úkol. Základní problém už vzniká u vztahu **rovnosti** (cíle vládních intervencí) a **efektivnosti** (výsledku fungování trhu). Platí-li, že za předpokladu dokonale fungujícího trhu dochází k efektivní alokaci zdrojů, pak přerozdělování i s těmi nejlepšími motivy znamená ztrátu efektivnosti. „...abychom dosáhli vyšší rovnosti, musíme se vzdát části efektivnosti“²⁸ Mezi efektivností a rovností je *substituční*

²⁸ Stiglitz, J., Ekonomie veřejného sektoru, Grada, 1997, s. 123

vztah, a tak můžeme (přinejmenším teoreticky) měřit i elasticitu takové substituce čili ochotu vzdát se částečně jednoho cíle ve prospěch druhého.

Přitom už z hlediska udržitelného rozvoje nelze rovnost „přehánět“, neboť „něco stojí“ a zdroje jsou omezené. Ztráta efektivnosti zároveň znamená i ztrátu konkurenceschopnosti. A co platí ve vztahu k sociálním skupinám obyvatelstva, platí i pro regiony. Politika, která usiluje o zmenšení *disparit*, v tomto případě o větší rovnost třeba v zájmu soudržnosti integrovaného celku (státu či nadnárodní integrace), a za tím účelem organizuje významné přerozdělování, vzdává se zčásti svého efektivního vývoje a své konkurenceschopnosti.

Má-li regionální politika dosáhnout svých cílů, musí disponovat odpovídajícími **nástroji**. Tyto nástroje nezvýhodňují region, ale vybrané subjekty v regionu. Tradičně zacílená politika používá tradičních **fiskálních** nástrojů – přerozdělování finančních zdrojů ve prospěch ekonomických subjektů ve slabších regionech. Mechanismus byl už popsán v **kap. 7.2**; přerozdělování se děje buďto prostřednictvím výdajů majících charakter

- *dotací*, čili **přímé podpory**,
- *zvýhodněného úvěru* (nižší úrok nebo levnější záruka)²⁹.
- *daňových úlev* neboli **nepřímé podpory**

Existují i další nástroje nepřímé podpory. Obvykle se zmiňují **investice do infrastruktury** regionu napomáhající jeho rozvoji (*kapitálové investice*), nebo do **vzdělání event. bydlení** (*investice do lidského kapitálu*) vytvářející pozitivní předpoklady pro kvalitu pracovní síly v regionu.

Mezi nástroje zásahu státu patří i **regulace prostředí**, a to buď *legislativou* v širokém smyslu slova (zákony, vyhlášky), nebo *regulací cen* (půdy, nebo např. tzv. deregulace nájemného). Do úplného výčtu nástrojů se zahrnují **programové dokumenty**, neboť podmínkou úspěšné politiky je předem jasná strategie a principy.

²⁹ Úvěr a jeho cena (úrok) jsou sice kategorie svádící k označení jako monetární nástroje, avšak jejich podstata je opět fiskální (stát musí tu slevu zaplatit).

Regionální politika v EU

*Regionalizace je proces vymezování regionů (srov. kap. 6.2), ale regiony lze vymezovat **rozkladem** větších celků na části nebo naopak **integrací** nižších celků ve větší. To je i případ Evropské unie, integrace národních států.*

*U zrodu novodobé evropské integrace po II. světové válce stály přinejmenším dvě motivace; **politická**, idea sjednocené Evropy bez válek, a **ekonomická**, idea silné, konkurenceschopné Evropy. Třebaže se svými cíli obě motivace doplňují, nástroje k jejich dosažení - jak ukazují celé dějiny této integrace - je obtížné sladit.*

*To platí i z pohledu regionalistiky. Zpočátku byl v evropské integraci zdůrazňován ekonomický cíl, a jeho nástroj – **společný trh**. Jak se společenství rozšiřovalo, zesiloval svoji roli fakt, že sociálně ekonomické rozdíly mezi členskými státy jsou jistou bariérou. A začal se prosazovat politický cíl, solidarita se slabšími, chudšími a jejich podpora v zájmu posílení **soudržnosti**. Zemědělská, regionální a nakonec strukturální politika orgánů EU se staly významnou charakteristikou integrující se Evropy. Vyvrcholením byl dosud projekt **společné měny**, který by mohl mít - za předpokladu splnění určitých podmínek - řadu pozitivních ekonomických efektů. Tyto podmínky však splněny nebyly, a celý proces záchrany projektu má spíše podobu politicky motivované integrace.*

*I cíle regionální politiky EU se vyvíjely a v současné době jsou vyjádřeny ve třech bodech: **konvergence, konkurenceschopnost a příhraniční spolupráce**. Pokud jde o volbu nástrojů, je však integrace vystavena **dilematům**. Schematický čili zjednodušeně to lze vyjádřit i tak:*

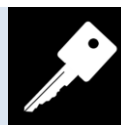
cíl	nástroj	efekt/náklad
soudržnost	přerozdělování	rovnost / neefektivnost
integrace	regulace	unifikace / nerovnost
efektivnost	volný trh	konkurenceschopnost / diversita

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola je vytváří spojovací můstek mezi chováním základních ekonomických subjektů a veřejným rozhodováním (chováním státu). Shrnuje možná selhání trhu (spíše nesplnění podmínek efektivního fungování trhu), charakterizuje mechanismus veřejného rozhodování a existenci veřejného sektoru. Je tak teoretickým východiskem pro pochopení regionální politiky

SEZNAM KLÍČOVÝCH SLOV K ZAPAMATOVÁNÍ

veřejné statky

teorie veřejné volby

externality

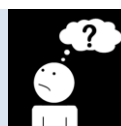
veřejný sektor

disparity

veřejné finance

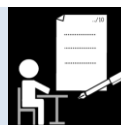
fiskální federalismus

KONTROLNÍ OTÁZKY

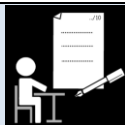

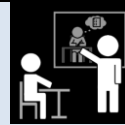
1. Definiujte pojem veřejné statky a uveďte příklady!
2. Definiujte pojem externalita a uveďte příklady!
3. Definiujte podstatu mechanismu kolektivního rozhodování!
4. Jaké jsou důvody existence regionální politiky? Její cíle?
5. Uveďte základní nástroje regionální politiky a jejich zaměření!
6. Charakterizujte podstatu veřejných financí!
7. Charakterizujte hlavní položky veřejných příjmů
8. Charakterizujte hlavní položky veřejných výdajů!

KONTROLNÍ TEST

V čem spočívá příčina tzv. selhání trhu?

POZNÁMKY	
Empty space for notes	

VÝSTUPY Z UČENÍ	
<i>Po prostudování textu a vypracování úkolů v rámci této kapitoly</i>	
BUDETE UMĚT Budete znát možnosti a meze přirozeného fungování ekonomiky (trhu) a podobně možnosti a meze veřejného rozhodování (státu)	ZNALOSTI
BUDETE SCHOPNI Budete tak lépe schopni obhájit správnou podobu regionální politiky, její cíle a nástroje	SCHOPNOSTI
ZÍSKÁTE Získáte tak dovednost další orientace ve studiu navazujících předmětů a hlavně orientace ve stávající praxi.	DOVEDNOSTI

8 MUNICIPÁLNÍ EKONOMIKA

STRUKTURA KAPITOLY

Součástí makrostruktury prostoru jsou sídla (viz kap. 5). Rozsáhlejší sídla (municipality) lze pojímat jako svého druhu region (viz kap. 6). Existují však určitá specifika. Kapitola zároveň naznačuje problematiku fungování municipalit analogicky k fungování státu.

8.1 Regiony a municipality

Dosud jsme se zabývali sídly *teoreticky*, ve smyslu základních jednotek prostorového uspořádání – odtud vyplynula i určitá hierarchie sídel. Nyní zvolíme jiný, *praktický* úhel pohledu. Sídla lze rozdělit podle jejich typických znaků a charakteristik do dvou základních kategorií:

- **venkovská sídla**
- **městská sídla**

Vymezení těchto dvou kategorií sídel je primárně dáno počtem obyvatel a hustotou zalidnění, dále zaměřením, charakterem a intenzitou ekonomických aktivit a jejich vzájemných interakcí, úrovni zajišťování dalších sociálních, zdravotnických, kulturních, a jiných funkcí, hodnotovými orientacemi obyvatel, zajišťováním správních služeb, apod.

Město. Diferenciace osídlení, konkrétně vznik **měst**, je důsledek prosazování **výhod z koncentrace**. První města vznikala z opevněných osad a fungovala jako střediska, kde se koncentrovaly nezemědělské funkce – správa, řemesla, obchod či vzdělání. V době svého rozkvětu byla některá města srovnatelná svou velikostí se současnými aglomeracemi (např. Řím měl až 1 milion obyvatel). K prudkému rozmachu měst vedlo zrušení nevolnictví (v Čechách v roce 1781), takže lidé už nebyli vázáni doživotně k místu svého narození, a také „demografická revoluce“. Rodinu mohli najednou zakládat i ti, kteří nebyli vlastníky půdy (tzn., že byl překonán model – nejstarší dědic získá „grunt“, dívky se buď vyvdávají, jdou do kláštera nebo zůstávají svobodné a bezdětné ve svém rodném domě na výpomoc, chlapi odcházejí do armády nebo k církvi). Dalším mezníkem vzniku a vývoje měst byla průmyslová revoluce a s ní související rozvoj dopravy.

Ze sociologického a demografického hlediska chápeme město jako *sociální organismus*, geograficky vymezený a relativně stabilní. Mezi základní charakteristické znaky patří počet obyvatel a jeho struktura, výrobní a nevýrobní aktivity ve městě a specifické funkční znaky (podle kterých pak město označujeme jako správní centrum, kulturní centrum nebo lázeňské středisko apod.).

Fáze vývoje. Také vývoj jednotlivých měst probíhá v *cyklech* a město může v čase projít několika cykly. Jednotlivá města se přitom nacházejí v různých fázích svého vývoje. Současná města procházejí **základními fázemi**, kterými jsou urbanizace, suburbanizace a desurbanizace. (K těmto fázím, které jsou definovány v následující tabulce, ještě aktuálně řadíme tzv. reurbanizaci, obnovování obytných funkcí v centrech měst, ožívování starých průmyslových aglomerací, apod.)

Struktura. Vývoj sídel postupně vede ke vzniku velkoměst a celých souměstí (aglomerací). Vzniká složitá **vnitřní struktura**, která se dále vyvíjí. Zejména velkoměsta či aglomerace lze chápat jako „regiony v regionu“; lze na ně uplatnit poznatky regionální ekonomie a dalších předmětů regionalistiky, ale zároveň mají i svá specifika a vyžadují i specifický způsob regulace – postupně se tak rozvíjí se nový obor, **urbánní ekonomika**.³⁰

Efekty municipalit. Města rostla v důsledku uplatňování výhod, které nabízela; v té souvislosti hovoříme o **aglomeračních efektech**, konkrétně o *výhodách*. Jde vlastně o specifickou podobu externalit. V literatuře se rozlišují³¹:

- **lokalizační efekty** z prostorové koncentrace návazných či podobných *výrob*, která se projevuje úsporou dopravních aj. nákladů
- **urbanizační efekty** z koncentrace *obyvatelstva*, které se projevují specializací, difuzí inovací apod.

Optimalizace. Dokud tyto efekty (výhody) existují, město má důvod růst a naopak, jakmile aglomerační efekty mají podobu rostoucích nákladů, tedy aglomeračních *nevýhod*, je to signál, že byla překročena **optimální velikost města**. Je přitom pochopitelné, že takové

³⁰ Ale i vesnice a celý venkovský prostor mají své problémy, aktuálně se dnes dokonce hovoří o „obnově venkova“.

³¹ Např. Čadil, J. op. cit. str. 130n

optimum závisí především na výrobním profilu města, na jeho převažující odvětvové orientaci (jiné bude pro textilní centrum, jiné pro finanční centrum). Zároveň tím vytváří i **systém měst**, jejich struktura v prostoru, rozdíly v jejich velikosti a významu.

Obr. 8.1 Schematický obraz vývoje města³²

	urbanizace	suburbanizace	desurbanizace
Vývojové tendence	Růst a zahušťování městského jádra	Klesající hustota městského jádra, růst ve vnějším okruhu města	Klesající hustota městského jádra, stagnace ve vnějším okruhu města, přesun obyvatelstva do měst střední velikosti
Okruhy problémů	Nedostatek bytů, nedostatečná infrastruktura, vysoké nájemné, špatná kvalita bytového fondu zhoršená kvalita TP	Dopravní problémy, financování infrastruktury, úbytek pracovních míst v průmyslu	Financování infrastruktury, sociální segregace, dezindustrializace
Nástroje	Podpora výstavby bytů, veřejné dopravy, budování infrastruktury	Stavba silnic, rozšiřování města, rozvíjení dopravních spojení	Renovace měst, redukce městských služeb, výstavba parků, sadů, pěších zón

8.2 Obec a veřejná správa

Institucionalizovanou podobou sídla - města či vesnice - je **obec**. Obec splňuje všechny charakteristiky sídla a může být (a obvykle bývá) tvořena několika sídlly. Podstatným rysem

³² Zdroj: Maier G., Todtling F., Regionálna a urbanistická ekonomika, kap. 8

obce je její *administrativní* vymezení a *právní* subjektivita (tyto dva znaky nejsou základními charakteristikami obecně vymezeného pojmu sídlo). Obec je tak veřejnoprávní korporací s vlastním majetkem, může vystupovat v právních vztazích jako samostatný subjekt a nese odpovědnost vyplývající z těchto vztahů. Město pak lze z administrativního pohledu definovat jako obec, které byl přiznán statut města podle zákona o obcích. Ostatní obce jsou vesnicemi.

Subjekty obcí jsou orgány veřejné správy. Ty mají pravomoc rozhodovat o dění v obci. Připomeňme si: veřejnou správu dělíme na státní správu a samosprávu. *Státní správa*, jak už název napovídá, je správa, kterou vykonává stát a jeho orgány. Avšak z praktických důvodů je část státní správy delegována (přenesena) na samosprávu obcí a regionů (krajů). *Samosprávu* na rozdíl od státní správy, kterou vykonávají úředníci, tvoří volené orgány. Samospráva tak má dvojí působnost (pravomoc), přímou a přenesenou. *Samostatná (přímá) působnost* vyplývá z postavení volených zástupců občanů obce či regionu, *přenesená působnost* je odvozena od té části státní správy, která je delegována na nižší stupně. Tomu odpovídá struktura orgánů. Rozlišujeme volené *zastupitelstvo*, jeho *Radu* a *obecní úřad*. V čele obce stojí volený *starosta* (v případě tzv. statutárních měst primátor).

Veřejný majetek a veřejné statky. Obce mají – vedle svého rozpočtu - svůj (*veřejný*) *majetek*, který spravují a využívají k zajištění *veřejných statků*, tj. konkrétní služby nebo produktu sloužících občanům obce event. návštěvníkům. Veřejný produkt má ovšem oproti soukromému specifické charakteristiky. Je to *stejný, nedělitelný prospěch* takového statku pro všechny; prospěch, či užitek si nemůže přisvojit jeden konkrétní jednatel na úkor ostatních, nikoho nelze vyloučit ze spotřeby (např. veřejné osvětlení, správní činnosti, služby policie, apod.)

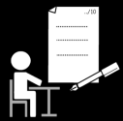
Správa veřejného majetku. Kromě správy veřejného rozpočtu patří k hospodaření obcí a krajů i správa veřejného majetku – jeho *ochrana, údržba a obnova*. Veřejná správa – jak praví zákon – musí postupovat s péčí řádného hospodáře. Za jistých okolností může veřejný majetek *pronajmout* a dokonce i prodat do soukromých rukou, *zprivatizovat*. Veřejný majetek lze i *rozšířit koupí či výstavbou*; taková investice má ovšem rovněž přísná pravidla, mj. podmínku vybrat dodavatele pomocí *veřejné soutěže*, která napomůže výběru nejvhodnějšího (nejkvalifikovanějšího, nejrychlejšího či nejlevnějšího).

Privatizace a vyvlastnění. Privatizace je velmi zodpovědný krok a mohou k ní být různé racionální důvody (nepotřebnost majetku, získání veřejných prostředků (peněz) za prodaný majetek aj.), *Privatizace* má rovněž svá pravidla daná zákonem. Při pořizování veřejného majetku ale vzniká někdy i opačný problém, nezbytnost *vyvlastnění ve veřejném zájmu*, tzn. vyvlastnění soukromého majetku za náhradu (např. pozemku dotčeného trasou silnice). Jde o ohromné dilema mezi zásadou nedotknutelnosti soukromého vlastnictví a veřejným zájmem. Institut vyvlastnění ve veřejném zájmu je tak uplatňován pouze v krajním případě.

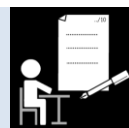
I

Spolupráce veřejné správy a soukromého sektoru. V ekonomice státu – jak už bylo řečeno výše – ale i v hospodářství obce existují reálně vedle sebe *dva sektory* – veřejný a soukromý a vztahy mezi nimi. V zájmu obou jsou i vztahy *spolupráce*. Ta má různou podobu.

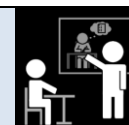
- **Podpora podnikání.** Je součástí obecné hospodářské a zvláště regionální politiky. Veřejná finanční podpora se týká především malých a středních podniků (MSP). Za určitých podmínek nemusí taková podpora narušovat principy trhu a zvýhodňovat malé podniky, naopak může zmírňovat jejich dvě hlavní nevýhody – *nedostatek kapitálu a informací* nebo nákladnější přístup k nim. To spornější, i když rozšířená, je podpora velkých zahraničních investorů.
- **Partnerství (PPP).** Je to do jisté míry opak podpory soukromého sektoru. Byly to omezené zdroje veřejných rozpočtů, které stály u zrodu této specifické spolupráce: soukromý sektor (podnikatel) dodá zčásti nebo zcela finanční zdroje na pořízení a provoz veřejných statků a služeb, zároveň tyto statky vybuduje event. i provozuje. Provozovat je může jako vlastník nebo jsou mu pouze pronajaty veřejnou správou. Výnos z provozu postupně uhradí investiční náklady podnikatele a nakonec se veřejný statek stane veřejným majetkem. Takové řešení může být výhodné i pro podnikatele, je však spojeno s *rizikem* pro oba partnery. V právním řádu České republiky nejsou v současné době jednoznačně stanovena konkrétní pravidla pro realizaci projektů PPP.
- **Veřejné zakázky.** Významnou a nanejvýš citlivou oblastí spolupráce veřejné správy a soukromého sektoru jsou veřejné zakázky. Ty se zadávají zpravidla formou výběrového řízení, které má pravidla daná zákonem.

SHRNUTÍ KAPITOLY		
Kapitola překračuje rámec ekonomie; je stručným připomenutím shodných a odlišných rysů regionů a municipality. O obcích (městech a vesnicích) a jejich fungování se dozvíte více v jiných předmětech.		
SEZNAM KLÍČOVÝCH SLOV K ZAPAMATOVÁNÍ		
sídlo municipalita urbanizace, suburbanizace, desurbanizace, reurbanizace obec a veřejná správa obec fáze vývoje měst		
KONTROLNÍ OTÁZKY		
1. Co je municipální ekonomie?		
2. Jaký typ sídel znáte? 3. Jaké jsou fáze vývoje měst? 4. Vysvětlete pojem veřejná správa! V čem spočívají rozdíly mezi státní správou a samosprávou? 5. Definujte obec, město, kraj a jejich zákonné povinnosti!		
KONTROLNÍ TEST		
V čem spočívá podobnost a odlišnost regionu a municipality?		

POZNÁMKY

VÝSTUPY Z UČENÍ

Po prostudování textu a vypracování úkolů v rámci této kapitoly

BUDETE UMĚT

Budete znát shodné a odlišné vlastnosti regionu a municipality

ZNALOSTI

BUDETE SCHOPNI

Budete schopni vnímat fakt, že rostoucí problémy municipalit se stávají obdobným předmětem veřejného zájmu jako regiony.

SCHOPNOSTI

ZÍSKÁTE

Získáte tak dovednost další orientace ve studiu navazujících předmětů a hlavně orientace ve stávající praxi.

DOVEDNOSTI

Česká republika (1989 – 2009)³³

Úvod

Tento text nabízí komentář k časovým řadám vybraných indikátorů a souvislostem mezi nimi, aby na základě těchto řad poskytl provázaný obraz společnosti. Je rozdělen do několika bloků:

- *Struktura společnosti (obyvatel, ekonomických subjektů a území)*
- *Výkonnost a struktura ekonomiky*
- *Efekty ekonomického vývoje (životní úroveň, životní prostředí)*
- *Náklady ekonomického vývoje (průběžné, budoucí a sociální)*

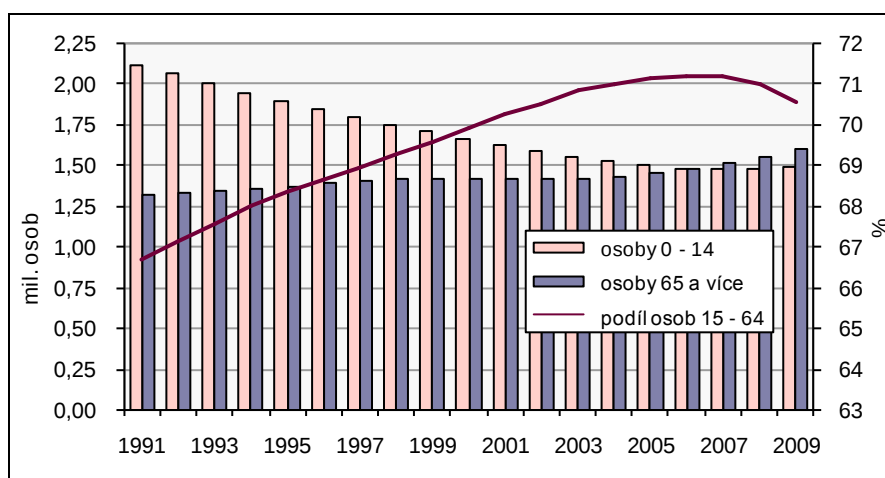
1. Struktura společnosti

Struktura české společnosti se v uplynulém období v několika směrech výrazně změnila.

1. Obyvatelstvo

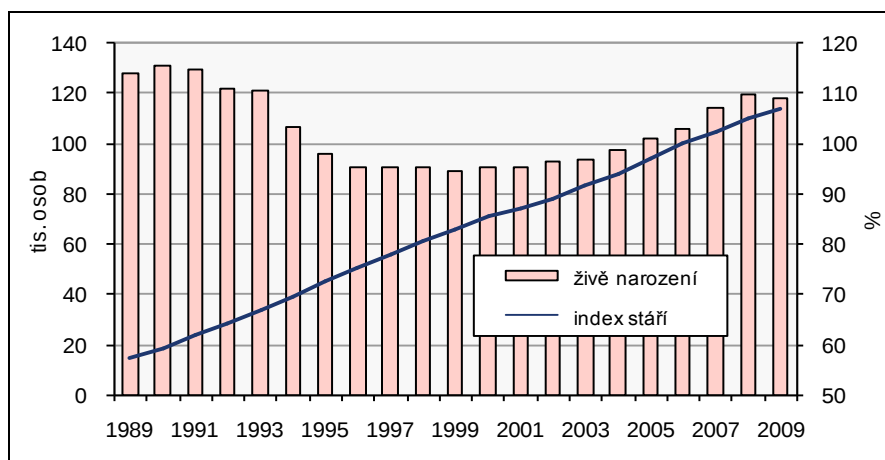
První změna ve struktuře obyvatelstva je dána dlouhodobou tendencí **stárnutí populace**, které má dvě základní příčiny. Především zvyšující se naděje dožití, prodlužování života obyvatel. Např. naděje dožití u šedesátiletých mužů se od roku 1989 zvýšila o 3,5 roku, dlouhodobě vyšší u žen se dále zvýšila o 3 roky. Druhou příčinou jsou relativně nízké počty narozených dětí. Jejich růst po roce 1999 pouze odráží souběh přechodného vlivu silných ročníků populace z poloviny sedmdesátých let a odkladu narození prvního dítěte. Důsledkem je stagnace – či už pokles podílu populace v aktivním věku 15 – 64 let, kterého jsme svědky v posledních letech.

Graf 1 Věková struktura obyvatelstva

³³ Kupka, V., pracovní verze komentáře k „historické ročence 1989-2009“, ČSÚ, 2010 (nepublikováno)

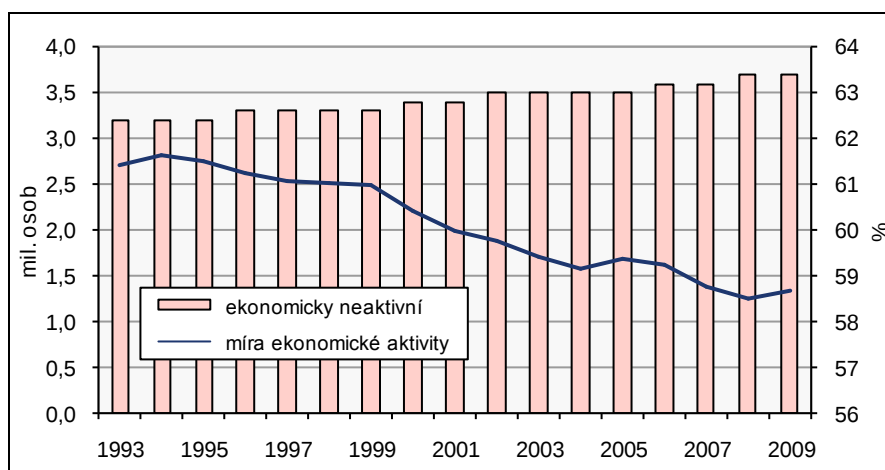
Graf 2 Index stáří a počty narozených dětí

Pozn.: index stáří vyjadřuje počet osob starších 60 let na 100 dětí ve věku 0 – 14 let.

Jinou významnou tendencí je dlouhodobý **pokles míry ekonomické aktivity** populace v produktivním věku. Odhlédneme-li od nezaměstnanosti, která bude analyzována zvlášť, je míra (ne)aktivity dána třemi faktory. Jednak je to tendence růstu počtu studující mládeže, dále výkyvy v počtu žen (v malé míře i mužů) pečujících o rodinu a domácnost. Na druhé straně se ovšem prodlužuje ekonomická aktivita starší populace, především v důsledku posouvání věku pro odchod do důchodu.

Graf 3 Míra ekonomické aktivity a počty neaktivních osob

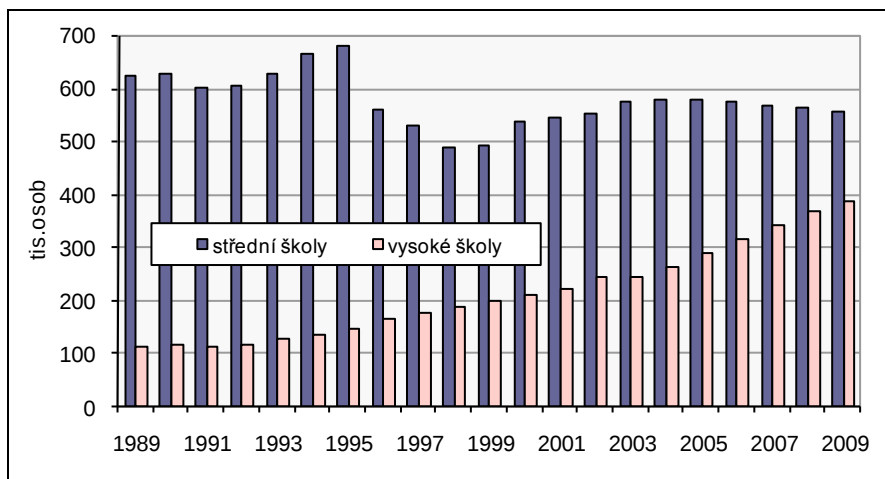

Uvedené strukturální charakteristiky leží v základu aktuálního problému, kterým je nezbytnost důchodové reformy, a naznačují, že řešení není jen na straně důchodů ale i politiky zaměstnanosti a rodinné politiky.

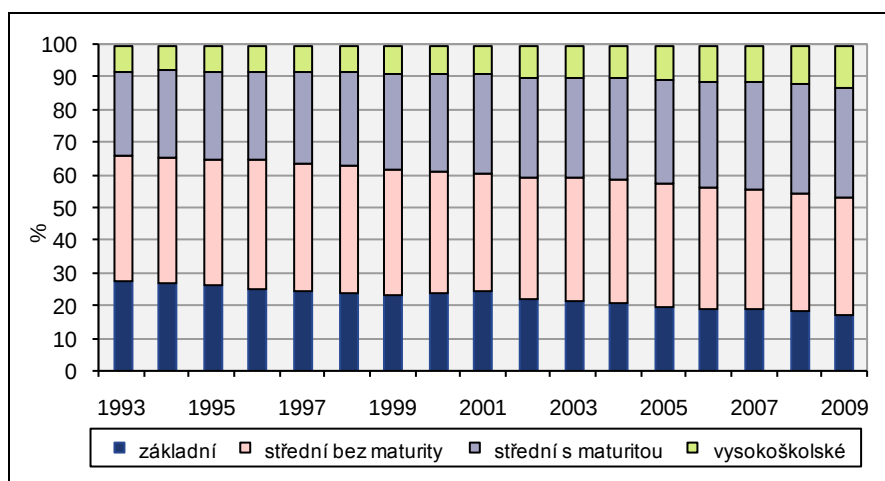
Vzdělanostní struktura a **rostoucí podíl osob s vyšším vzděláním** vykazují naopak pozitivní změnu v analyzovaném období, která je výsledkem příznivých sociálně ekonomických souvislostí. Relativně rychlý růst počtu vysokoškoláků má ovšem i svá kvalitativní rizika a

meze. Jedno je zřejmé i z grafu: počet studujících vysokoškoláků se rychle blíží počtu středoškoláků.

Graf 4 Počty studujících

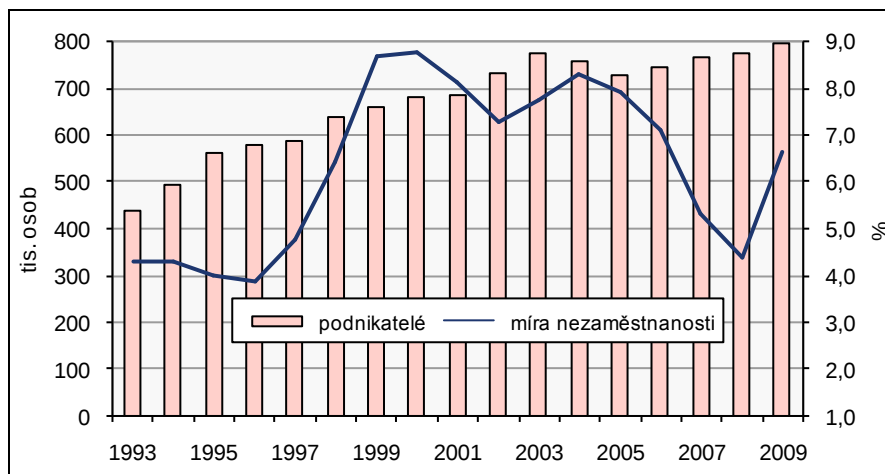

Graf 5 Struktura obyvatel podle dosaženého vzdělání

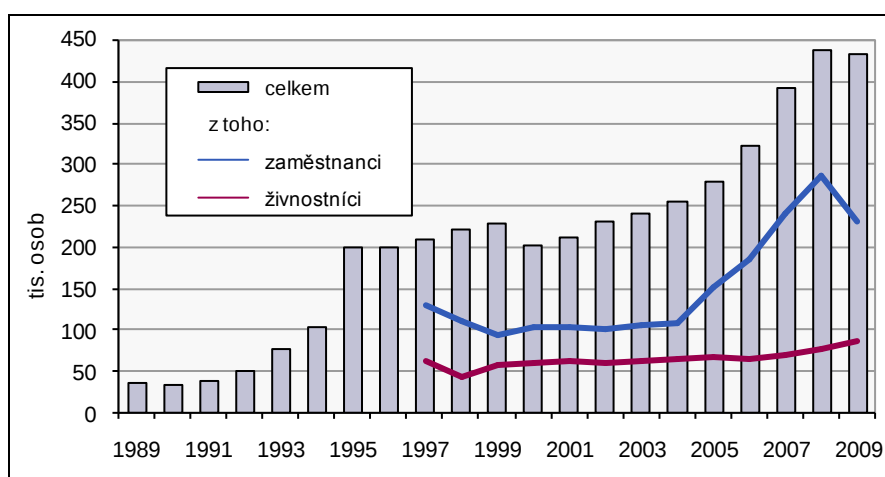

Další strukturální charakteristiky měly dříve marginální charakter a jsou podmíněny celkovou změnou sociálně ekonomické struktury České republiky, jak bude popsána níže. Především jsou to výraznější změny v charakteru ekonomické aktivity, konkrétně **rostoucí podíl samostatně výdělečně činných osob (podnikatelů)**. Druhou charakteristikou je naopak **výkyvy v míře nezaměstnanosti**, které jsou jen z menší části dány demografickými vlivy (nabídkou) a z rozhodující části výkonností ekonomiky (poptávkou), jak bude rovněž charakterizována níže. Konečně nepominutelnou strukturální změnou je **rostoucí počet cizinců** dlouhodobě či trvale usídlených v České republice, z nich větší část jsou osoby ekonomicky aktivní. Ti přispívají k řešení strukturální nerovnováhy na trhu práce, ale zároveň - zejména v době recese jsou i rizikem.

Graf 6 Podíl samostatně výdělečně činných osob a míra nezaměstnanosti

Graf 7 Cizinci (celkem, zaměstnanci, živnostníci)

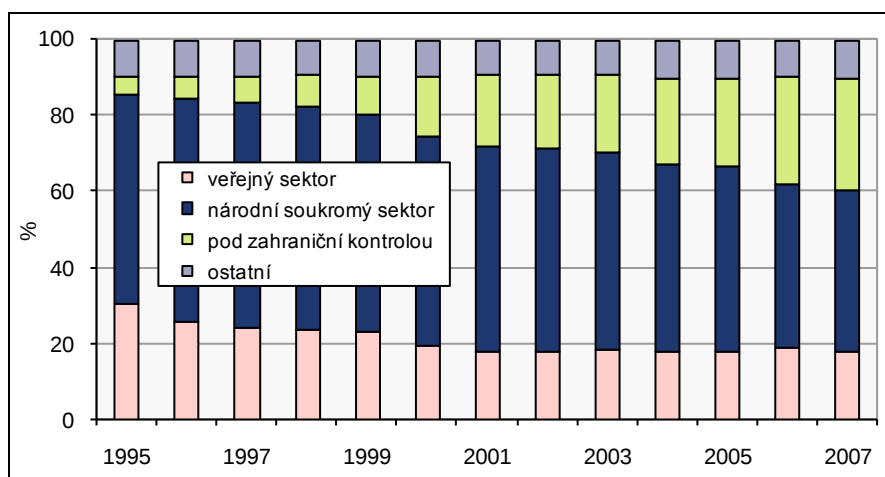
Tato měnící se sociální struktura obyvatelstva je konfrontována se změnami struktury ekonomiky, které byly v uplynulém období ještě zásadnější.

1.2 Ekonomické subjekty

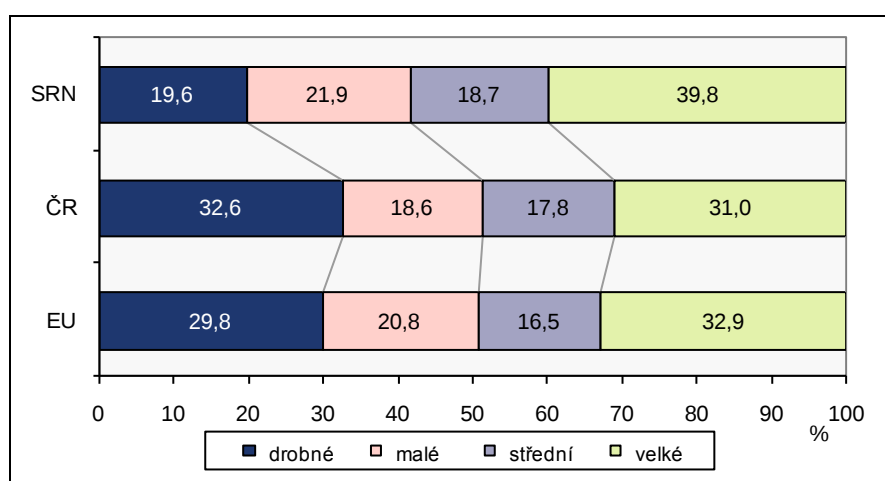
Podobně jako struktura obyvatelstva změnila se zásadně i struktura ekonomických subjektů. Motorem byla privatizace, takže jejich **vlastnická struktura se změnila**. Následně, po počáteční privatizaci, dále klesal podíl podniků ve veřejném vlastnictví (tedy nejen státním ale i krajském a obecním). Přesto podíl ekonomických subjektů ve veřejném vlastnictví (vč. účastí v akciových společnostech) není zanedbatelný. S otevřením ekonomiky zároveň probíhal růst počtu ekonomických subjektů pod zahraniční kontrolou, takže podíly národního a zahraničního soukromého sektoru se rychle vyrovnávají.

Jinou, neméně významnou změnou je **nová velikostní struktura** ekonomických subjektů. Velké podniky se často rozdělily na menší, ale zároveň bylo založeno ohromné množství malých firem (měřeno počtem zaměstnanců) a především živností fyzických osob. Je však třeba uvést, že nezanedbatelná část registrovaných ekonomických subjektů (především fyzických osob) není aktivních, přičemž příčiny jsou různé, často i spekulativní.

Graf 8 Vlastnická struktura ekonomických subjektů

Graf 9 Velikostní struktura ekonomických subjektů (2003)

Pramen:

Eurostat

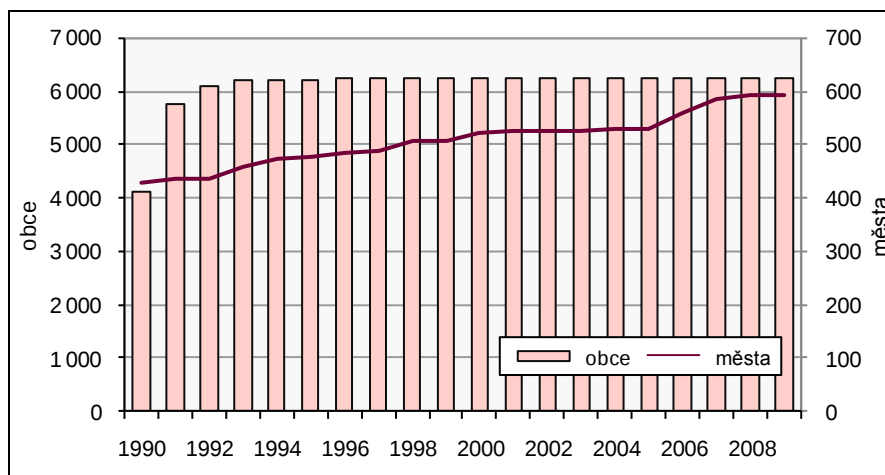
Vlastnická a velikostní struktura české ekonomiky se přiblížila obvyklé struktuře v otevřené tržní ekonomice. Podíl velkých podniků je ovšem menší, podíl malých naopak větší.

1.3 Územní struktura

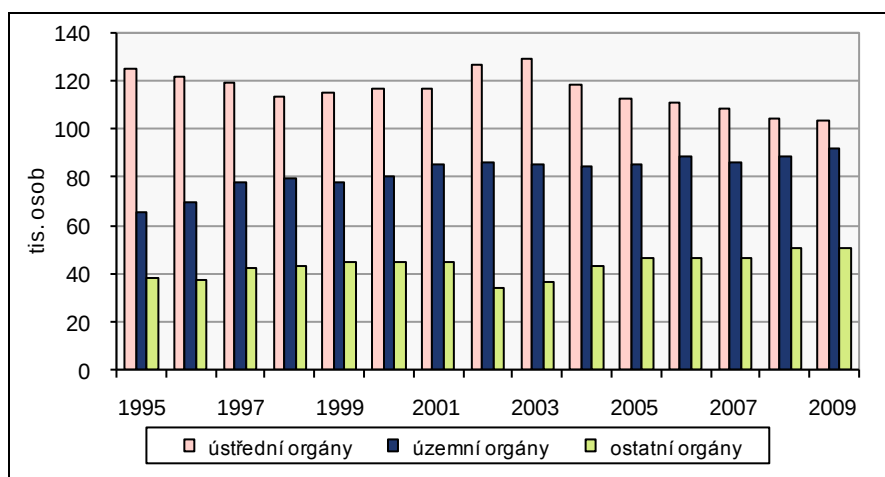
Změna podmínek po roce 1989 vytvořila také prostor pro posílení samosprávy. To se nejprve odrazilo v **růstu počtu obcí**. Ve snaze využít skutečných či domnělých výhod se řada obcí osamostatnila, tzv. vydělila se z dřívější struktury. Se zpožděním došlo i k **zásadní změně administrativního členění území** republiky, kdy byly mj. zrušeny okresní úřady a vznikly

kraje. Spíše než tato organizační změna sama o sobě stojí ovšem za zmínku, jak se odrazila v počtu a struktuře pracovníků veřejné správy.

Graf 10 Počty obcí

Graf 11 Počty pracovníků veřejné správy

Údaje poněkud opravují rozšířené veřejné mínění o rostoucím počtu pracovníků ústředních orgánů. *Problém leží jinde, tzv. decentralizace veřejné správy nepřinesla úsporu, ale růst počtu jejích pracovníků. Nezanedbatelnou měrou se ovšem na této tendenci podílí i závazky vyplývající z členství v EU.*

2. Výkonnost ekonomiky

2.1 Výkonnost a konvergence

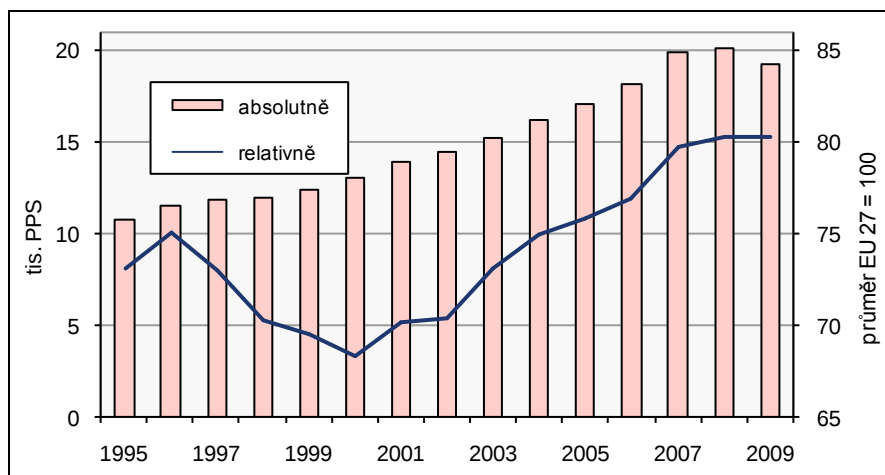
Uplynulých dvacet let se vyznačuje poměrně slušnou výkonností ekonomiky, měřenou dlouhodobým růstem **hrubého domácího produktu na obyvatele**, tedy po transformačním propadu na počátku devadesátých let. Tvrdším kritériem výkonnosti je mezinárodní srovnání, z něhož vyplývá dlouhodobá *tendence ke konvergenci*, přibližování k průměrné úrovni členských států EU – opět po propadu v devadesátých letech a ovšem stagnaci relativní

úrovně v posledních letech. Konvergenci na makroúrovni necharakterizuje jen srovnání HDP na obyvatele s referenční úrovní průměru EU 27 ale také vývoj **kursu koruny a parity její kupní síly**. V tom ohledu je dlouhodobá výkonnost ještě příznivější, i když na vývoj kursu má vliv i řada jiných faktorů. (odpovídající grafy viz následující strana; za zmínku stojí zhoršení kursu v letech 2002 – 2003 a poté 2008 – 2009.)

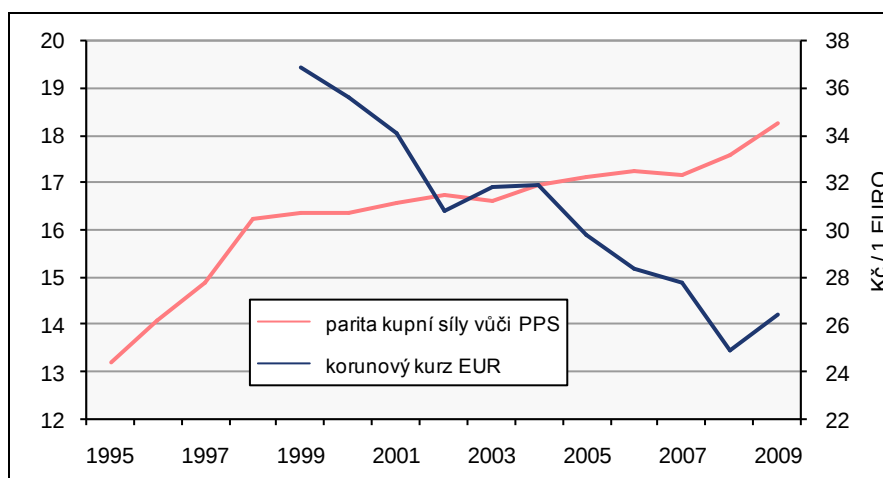
2.2 Struktura ekonomických aktivit

Za těmito makroekonomickými indikátory se skrývají zásadní **změny v sektorové (odvětvové) struktuře** ekonomiky, které v uplynulém období proběhly, a které odrážejí obecné tendence rostoucí ekonomiky (růst podílu terciárního sektoru).

Graf 12 HDP na obyvatele, absolutně a relativně (průměr EU 27= 100)

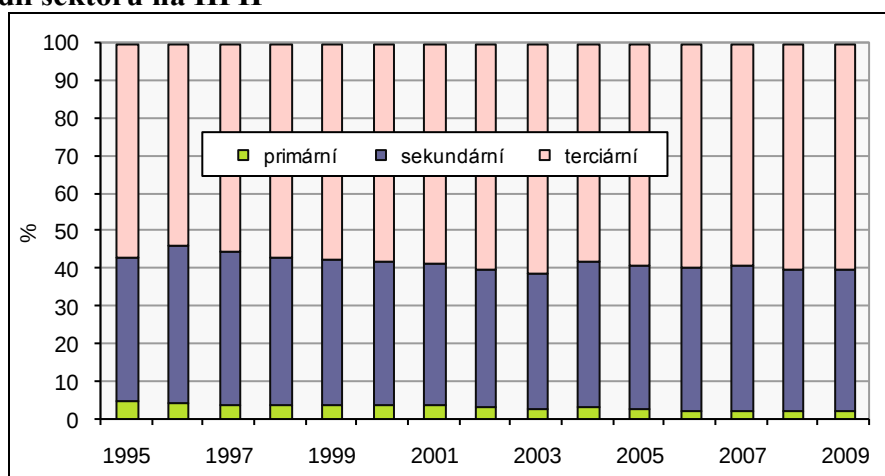
Graf 13 Kurs koruny a parita kupní síly měny

Ke specifikům patří zastavení poklesu podílu sekundárního sektoru na hrubé přidané hodnotě po roce 2003 (po úvodní transformační fázi) a tedy přerušení dlouhodobé tendence k růstu

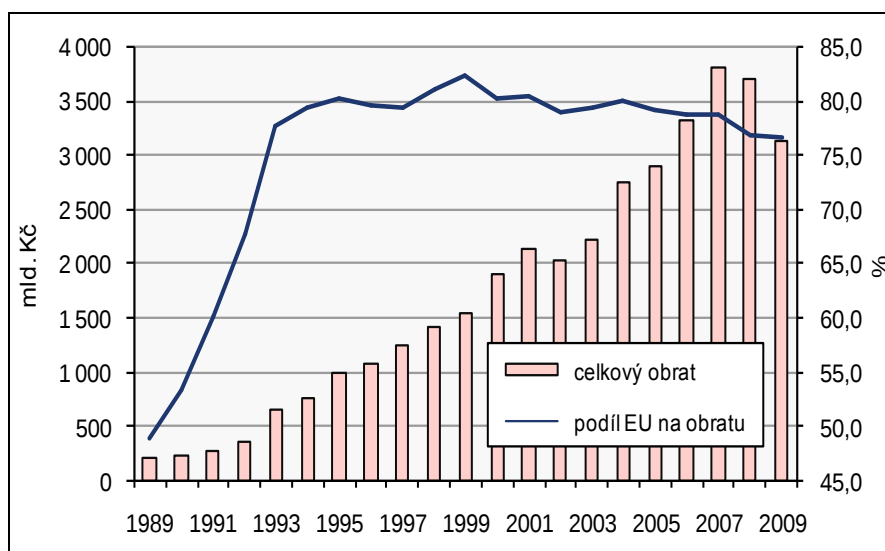
podílu terciéru, když se začal uplatňovat vliv zahraničních investic především do automobilového průmyslu. Podíl sekundárního sektoru mírně klesl v souvislosti s hospodářskou krizí v roce 2009

Graf 14 Podíl sektorů na HPH

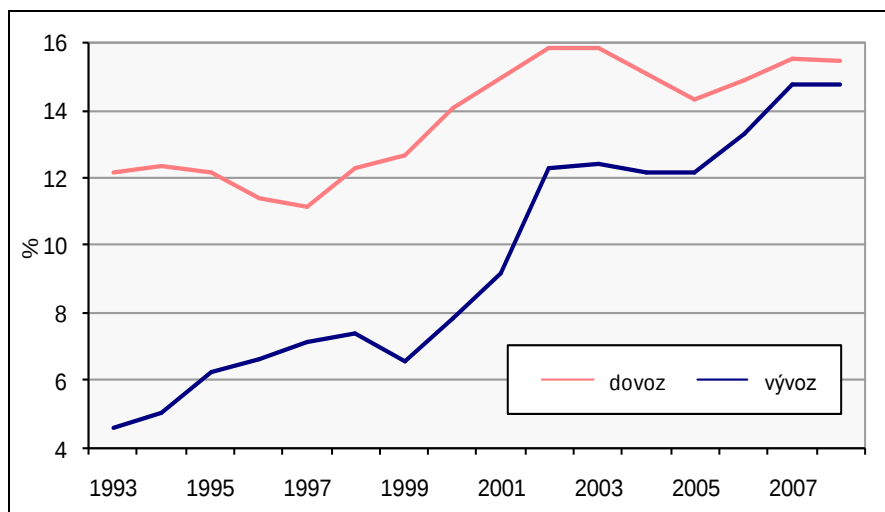

Obojí se také odráží ve vývoji **zahraničního obchodu** a jeho teritoriální a zbožíové struktury. Zásadní změna *teritoriální orientace* proběhla v během krátkých dvou let. V současné době jsou rozhodujícím partnerem Česka členské státy EU, v tom především Německo. Jakkoliv to lze hodnotit jako změnu pozitivní, stejně pozitivní je - zatím ještě - nevýrazná tendence k částečnému snížení tohoto podílu ve prospěch dalších teritorií.

Graf 15 Teritoriální struktura zahraničního obchodu

Graf 16 Podíl HT produktů na zahraničním obchodě

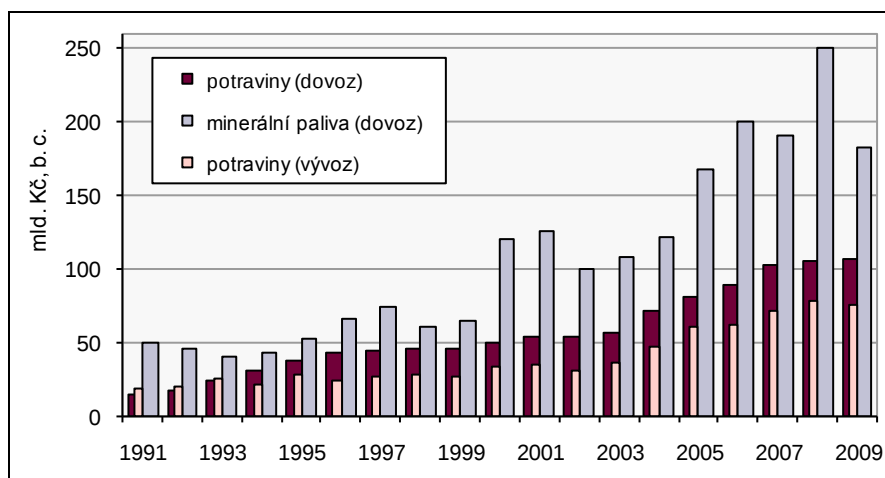

Neméně přesvědčivá je změna ve zbožové struktuře. Pozoruhodné je, že přes masivní dovozy spotřebního zboží drží ekonomika krok ve vývozu (graf 17b). Méně příznivé je, že z čistého vývozce se stala čistým dovozcem potravin (graf 17a). Převažující profil ekonomiky dokumentuje rychlejší vývoz strojů a dopravních prostředků než jejich dovoz (graf 17b), který je doprovázen rostoucí závislostí na dovozu minerálních paliv (graf 17a).

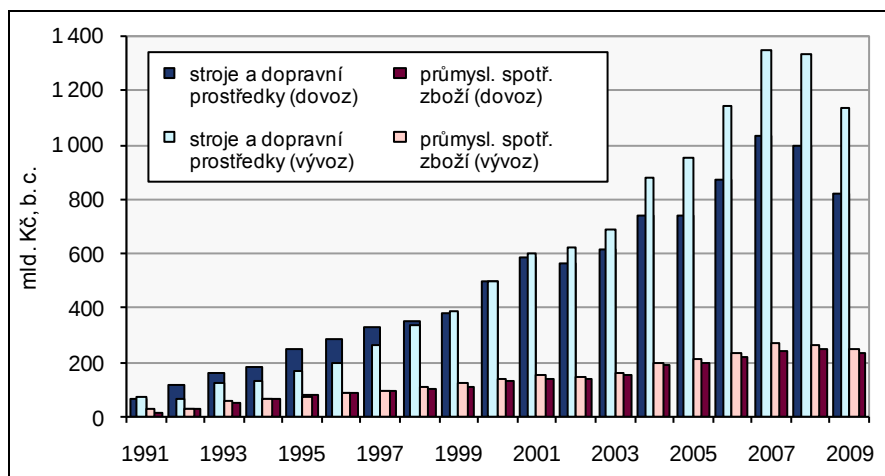
Právě specifikum struktury české ekonomiky bylo jedním z vnitřních faktorů nedávné ekonomické krize, byť samozřejmě hlavní příčina byla exogenní.

Významným indikátorem struktury je i váha nejvyspělejších technologií a produktů a úloha **vědy a výzkumu**. Přinejmenším podle zvoleného indikátoru představuje uplynulý vývoj příznivou tendenci rostoucí konkurenceschopnosti ekonomiky (graf 16).

Graf 17a Zbožová struktura zahraničního obchodu

Graf 17b Zbožová struktura zahraničního obchodu

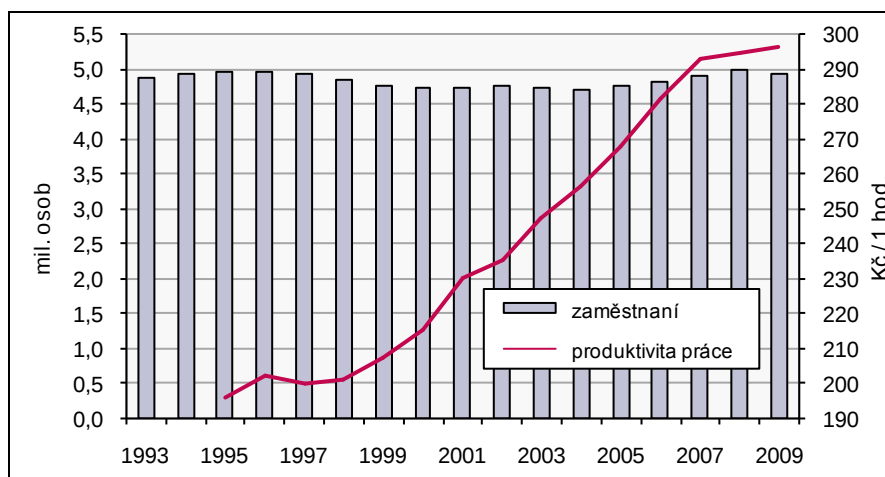

2.3 Zaměstnanost a produktivita práce

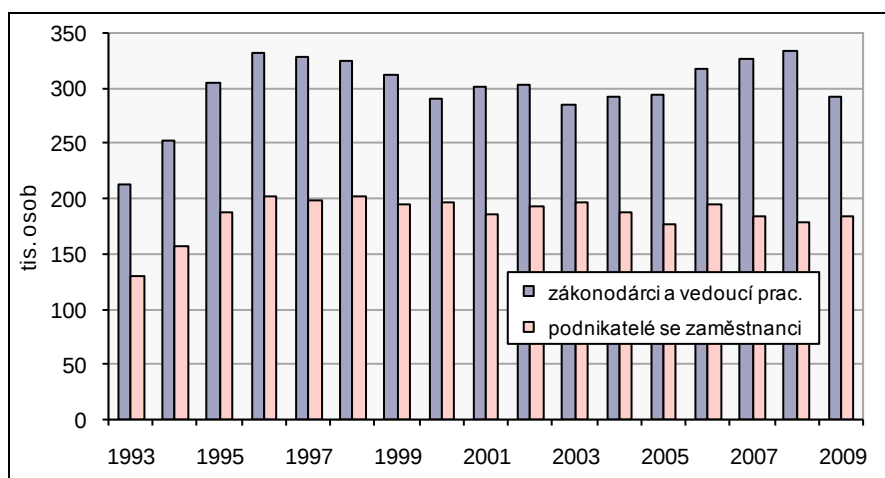
Vývoj zaměstnanosti (tj. zaměstnanců a samostatně výdělečně činných osob) odráží dvě dlouhodobé tendence, klesající míru ekonomické aktivity a růst produktivity práce; zároveň střednědobé změny dané výkyvy v poptávce po pracovní síle. Také dlouhodobý růst produktivity práce skrývá podstatné výkyvy v její dynamice, a odvozeně *změny v příspěvku produktivity práce k růstu HDP, které odrážejí hlubší změny v ekonomice*. V počátečním období sice neklesala zaměstnanost, ale za cenu poklesu produktivity práce; v dalším období naopak zaměstnanost klesala, ale zároveň rostla produktivita práce. Ve třetím období rostla zaměstnanost i produktivita práce, nakonec v krizovém období se tento příznivý vývoj zastavil.

Graf 19 uvádí - řádově nižší, nicméně nezanedbatelné - počty zákonodárců, vedoucích a řídících pracovníků na jedné straně a podnikatelů na straně druhé. Přesto jej lze interpretovat jako *indikátor „silného“ státu, kdy počet politiků a vedoucích pracovníků je dvojnásobný proti počtu samostatně výdělečně činných osob.*

Graf 18 Zaměstnanost a produktivita práce

Graf 19 Zaměstnanost (vybraná povolání)

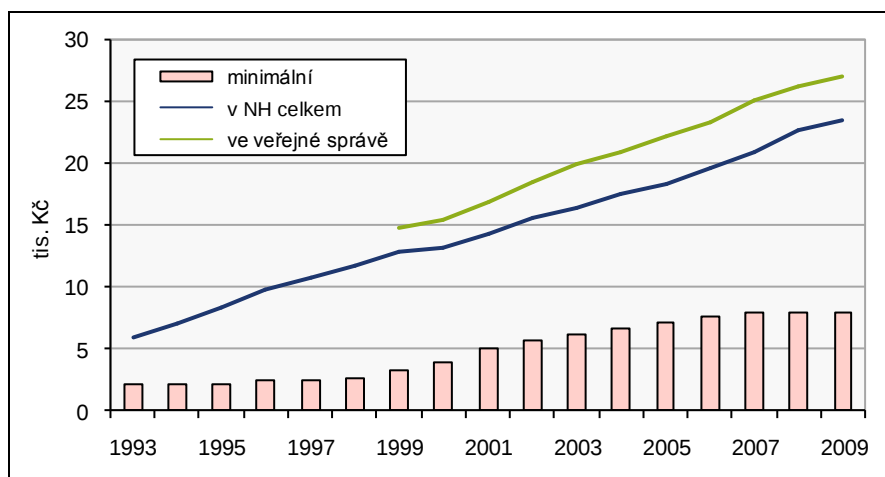
3. Efekty ekonomického vývoje

3.1 Životní úroveň

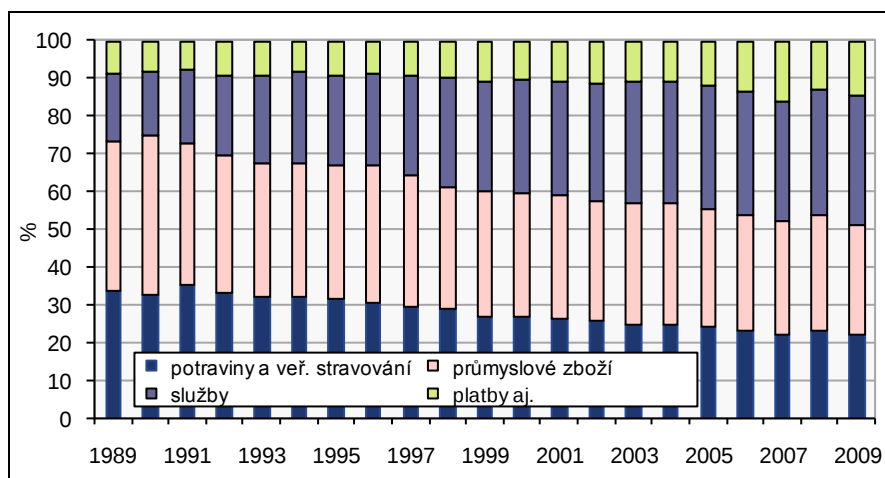
Po transformačním propadu na počátku devadesátých let, který obyvatelstvo obdivuhodně přijalo, následovalo období růstu životní úrovně, který už obyvatelstvo tak jednoznačně nevnímá mj. proto, že pochopitelně citlivějším indikátorem je komparace - s bohatšími zeměmi ale i mezi sociálními skupinami uvnitř státu, když se začala prohlubovat příjmová a především majetková diferenciaci. Nicméně růst *průměrné mzdy*, přes všechny výhrady k jeho vypovídací schopnosti, je pozoruhodný.

Zároveň se měnila *struktura výdajů* obyvatelstva směrem ke struktuře obvyklé ve vyspělých zemích. Významnou a rostoucí položkou jsou výdaje na bydlení – na provoz i na pořízení bytu či jeho modernizaci; ty graf nezachycuje, avšak představují nejrychleji rostoucí zátěž pro obyvatelstvo. Nicméně *kvalita bydlení se zřetelně zlepšila*.

Graf 20 Vývoj průměrné mzdy

Graf 21 Struktura výdajů obyvatelstva

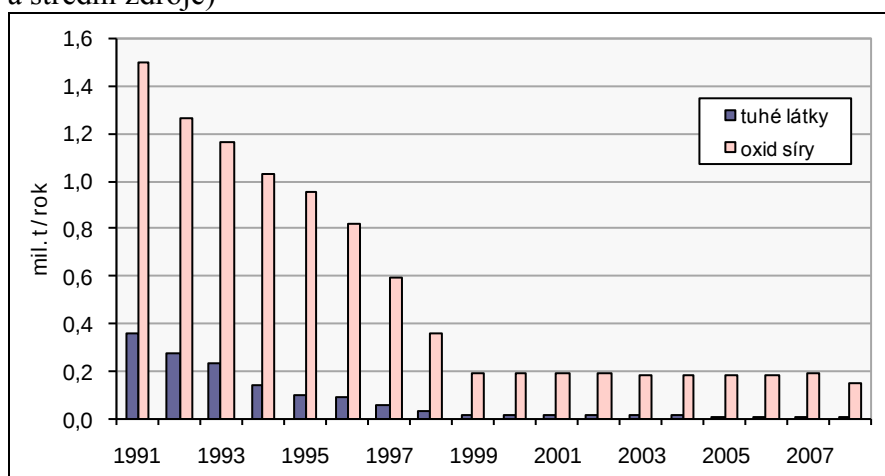

Za indikátor životní úrovně lze rovněž považovat - výše již zmíněné - *prodlužování života jednotlivce* i další demografické a sociální údaje - a v neposlední řadě *údaje o lepším se životním prostředí*.

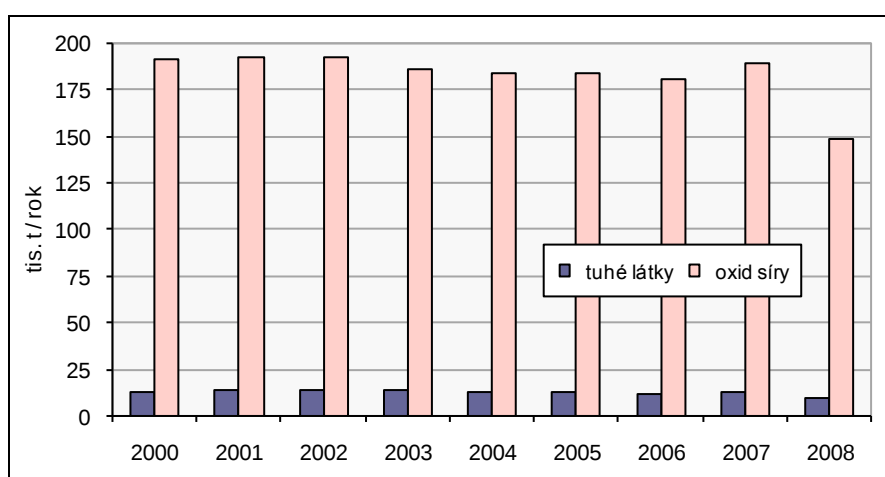
3.2 Životní prostředí

Za všechny indikátory lze uvést údaje o *znečištění ovzduší* emisemi velkých zdrojů. Ten výsledek je skutečně výrazný. Bohužel je znehodnocován emisemi malých zdrojů a především rostoucího počtu automobilů, byť s dokonalejšími motory. Navíc *existují výrazné regionální rozdíly, jak je - negativně - pociťujeme především v Moravskoslezském regionu ale i v pražské aglomeraci*.

Graf 22a Znečištění ovzduší (t/rok)
(velké a střední zdroje)

Graf 22b Znečištění ovzduší (t/rok)
(malé a mobilní zdroje)

4. Náklady ekonomického vývoje

„V ekonomii není jakékoli rozhodnutí zadarmo, ani žádné rozhodnutí“, říkával ekonom J. Goldman, každé rozhodnutí má své náklady v širokém smyslu toho slova.

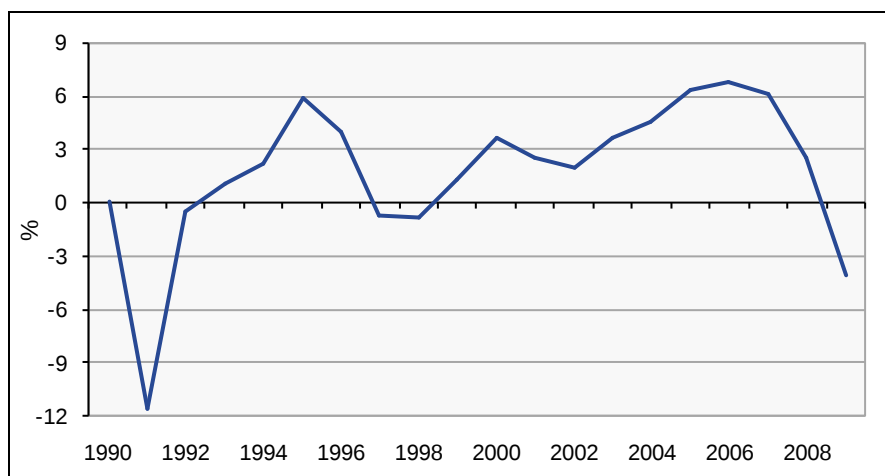
4.1 Výkyvy v tempu růstu

Také úspěšná *transformace* na počátku devadesátých let měla své náklady. Především to byl krátkodobý významný pokles HDP a bezprecedentní zvýšení cenové hladiny. Oficiální, srovnatelné údaje o dynamice HDP neexistují, proto můžeme tento fakt ilustrovat pouze na původních údajích. I podle nich byl růst po dvou, třech letech obnoven. Další pokles HDP nastal v letech 1997 a 1998 a byl způsoben tehdejšími *makroekonomickými politikami*, především měnové. Pokus spojovat zpomalení růstu HDP (nikoliv pokles) v letech 2001 a 2002 s povodněmi neobstojí, spíše to byl důsledek *restrukturalizace* ekonomiky doprovázený

rychlým růstem nezaměstnanosti ale i růstem produktivity práce (viz výše). Pokles HDP v roce 2009 byl již spojen s *hospodářskou krizí*, která byla do relativně otevřené ekonomiky vnesena zvenčí. Ale zpomalení růstu začalo nejpozději v roce 2007, tedy ještě před hospodářskou krizí, takže aktuální problémy mají i své *vnitřní, strukturální* příčiny, jakkoliv si nechceme přiznat.

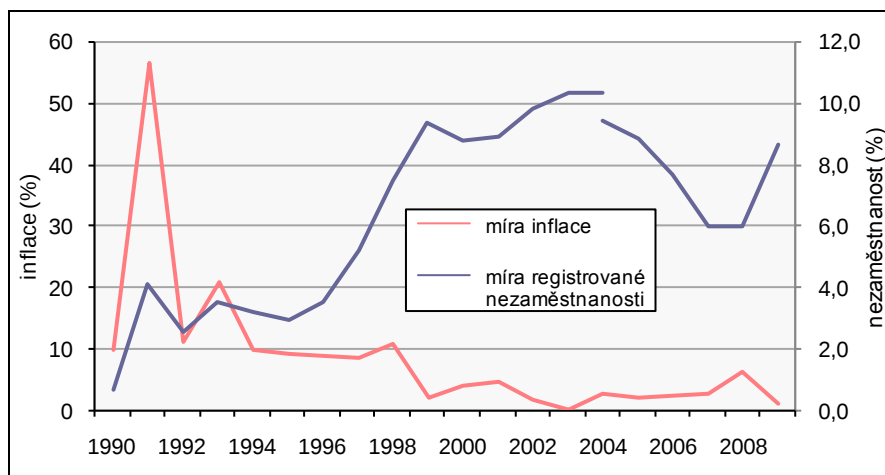
Nicméně stojí za připomenutí, co bylo řečeno výše, že přes všechny peripetie, česká ekonomika dlouhodobě konverguje k průměru EU (viz výše).

Graf 23 Tempo růstu HDP (s. c.)

Pozn.: údaje za roky 1990 a 1991 nejsou srovnatelné a slouží jen pro první orientaci.

Graf 24 Míra inflace a nezaměstnanosti

4.2 Inflace a nezaměstnanost

Mezi hlavní možné náklady ekonomického vývoje patří také inflace a nezaměstnanost. *Počáteční zvýšení* cenové hladiny bylo důsledkem liberalizace a nezbytné (a užitečné) devalvace koruny. To však bylo během tří let utlumeno a inflace se v *období růstu* ekonomiky udržovala dokonce pod 2 %. Výjimkou byl rok 2008, když krátkodobé zvýšení inflace bylo

především důsledkem administrativních rozhodnutí v cenové a daňové oblasti. K následnému snížení inflace přispěla I začínající *krize*.

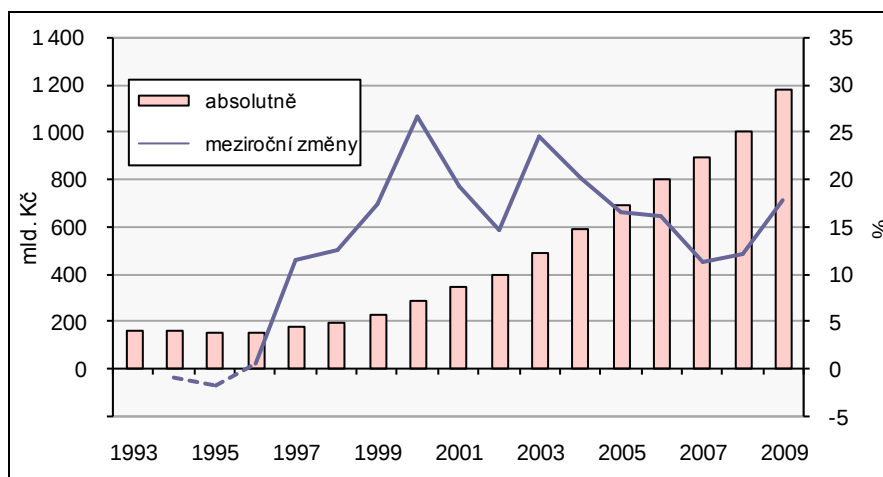
Nezaměstnanost se vyvíjela opačně; v první polovině devadesátých let se udržovala pod přijatelnou hranicí 4 %, transformace tedy bezprostředně nepřinesla její větší růst. Ten nastal až *se zpožděním* od roku 1999 a dosáhl svého prvního vrcholu v roce 2004. Byla to léta relativně pomalého růstu HDP, ale hlavně léta, kdy se zpoždění probíhala *restrukturalizace ekonomiky* a mj. zanikaly velké podniky resp. noví vlastníci racionalizovali chod firem, rostla produktivita práce. *Rychlý růst* v polovině dekády přispěl I k tomu, že nezaměstnanost se snižovala. Opět se zvýšila v důsledku *krize*.

Souhrnně lze konstatovat, že v uplynulém dvacetiletí se česká ekonomika v mezinárodním srovnání vyznačovala podprůměrnou inflací i nezaměstnaností, což svědčí o jejich, relativně dobrých základech.

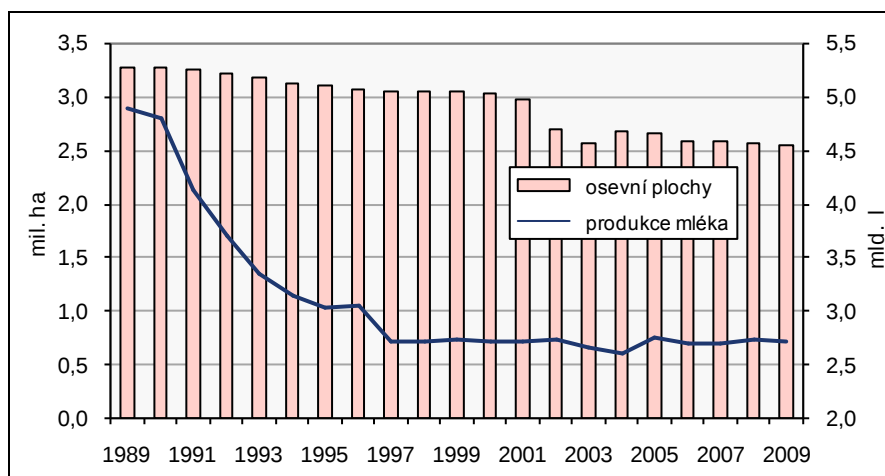
4.3 Náklady budoucnosti

Tím se však hlavní náklady ekonomického vývoje nevyčerpávají. Hrozbou budoucnosti se stalo především rostoucí *zadlužení státu*, které od konce devadesátých let prudce narůstalo, a dokonce rostly jeho meziroční přírůstky. Jejich menší zpomalení spadá do let 2001 a 2002, zatímco opětný prudký nárůst v roce 2003 sotva mohou vysvětlit povodně. K druhému, menšímu zpomalení došlo díky tehdejším rozhodnutím vlády v roce 2007, další růst lze již připsat *krizi*.

Graf 25 Zadlužení státu

Graf 26 Výměra orné půdy (ha) a produkce mléka (mil litrů)

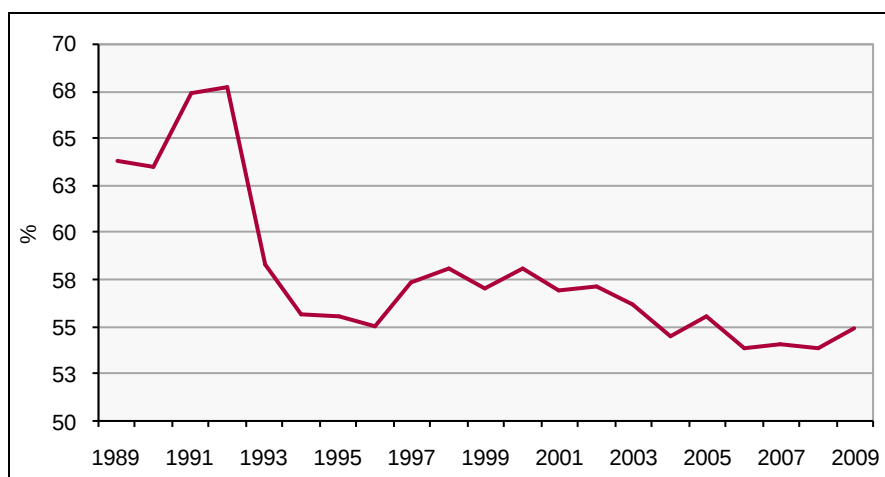

Třebaže s tím nebude každý souhlasit, lze mezi náklady budoucnosti připsat i dvě tendence týkající se *zemědělství*, a sice dlouhodobě klesající výměru orné půdy a pokles zemědělské produkce, jehož důsledkem je mj. rychle rostoucí pozice ČR jako čistého dovozce potravin.

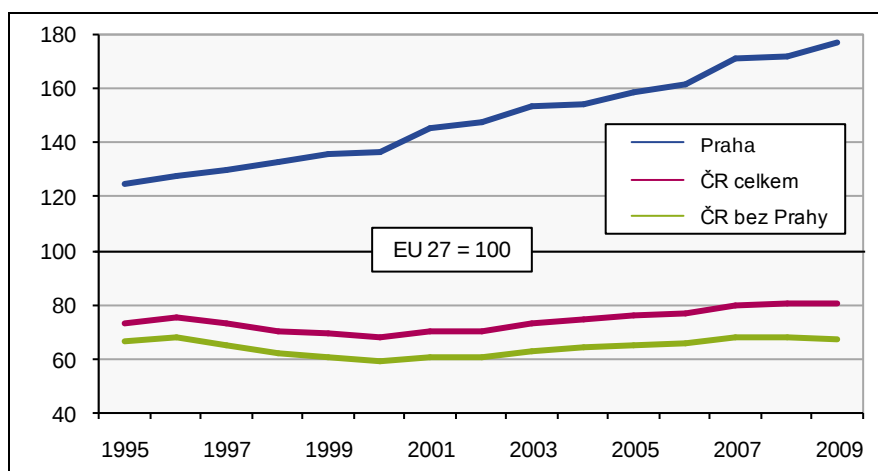
4.4 Sociální a regionální rozdíly

Mezi náklady vývoje, které vnímá společnost nejcitlivěji, patří prohlubující se příjmová a především majetková diferenciaci obyvatelstva a do jisté míry i diferenciaci regionální. Nic na tom nemění fakt, že tato diferenciaci je v mezinárodním srovnání relativně malá, míra chudoby, jakkoliv měřená, je v ČR nízká. Diferenciaci je přirozený jev, pokud nepřinese extrém; ty by pak měla omezovat sociální a regionální politika.

Graf 27 Relace důchodů a průměrné mzdy

Graf 28 HDP na obyvatele (EU 27= 100)

Mezi zvlášť závažné indikátory sociální diference lze zařadit zhoršující se *relaci důchodů a průměrné čisté mzdy*, mezi indikátory regionální diference vyniká statisticky vykazovaný zvyšující se *předstih Prahy před ostatními regiony* republiky v řadě sociálně ekonomických ukazatelů, ale také dlouhodobě trvající rozdíly mezi regiony v např. v míře nezaměstnanosti či průměrné mzdě.

Jakkoliv platí, že sociální a regionální rozdíly jsou - v mezinárodním srovnání - relativně malé, jistá rizika představují, a je otázkou, nakolik politika státu na tato rizika dosud dostatečně reagovala.

Závěr

Komentář se snažil podat vyvážený obraz uplynulého dvacetiletí. Česká společnost se v analyzovaném období podstatně změnila. Změnilo se i vnímání těchto změn ve společnosti. Jestliže náklady transformace brala společnost do značné míry s pochopením, více méně úspěšný vývoj v dalším období vnímala spíše jako samozřejmost a zároveň citlivě sledovala s tím související náklady v širokém smyslu toho slova. Hospodářská krize a současné období je už jiná historie.

LITERATURA

Blažek, J., Uhlíř, D.: *Teorie regionálního rozvoje*, Karolinum, 2002, ISBN 80-246-0384-5, 211 stran.

Čadil, J. *Regionální ekonomie, teorie a aplikace*, C.H.Beck, Praha 2010, ISBN 978-80-7400-191-8, 152 stran

Holman, R. a kol.: *Dějiny ekonomického myšlení* C.H.Beck, Praha 2005, 539 stran

Kolektiv: *Úvod do regionálních věd a veřejné správy*, Plzeň 2008, ISBN 978-80-7380-086-4, 455 stran

Matoušková a kol.: *Regionální a municipální ekonomika*, VŠE 2000, 156 stran

Peková, J.: *Hospodaření a finance územní správy*, Management Press, Praha 2004, ISBN 80-7261-086-4, 375 stran

Stiglitz, J. E.: *Ekonomie veřejného sektoru*, Grada, Praha 1997